

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Obyvatelstvo choltické farnosti v matrikách z let 1848-1918

Diplomová práce

Autor:	Bc. Lukáš Hradecký
Studijní program:	N7105 Historické vědy
Studijní obor:	Historie
Vedoucí práce:	prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.
Oponent práce:	doc. Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Lukáš Hradecký

Studium: F17NK0033

Studijní program: N7105 Historické vědy

Studijní obor: Historie

Název diplomové práce: **Obyvatelstvo choltické farnosti v matrikách z let 1848-1918.**

Název diplomové práce AJ: Population of the choltic parish in the register from 1848-1918.

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se věnuje obyvatelstvu choltické farnosti v letech 1848-1918. Jejím cílem je podat ucelený obraz o vývoji farnosti a jejího obyvatelstva ve 2. polovině dlouhého 19. století, s přesahem po konec 1. světové války. S využitím metody anonymní excerpce dat analyzuje jednotlivé demografické jevy, zejména porodnost, sňatečnost a úmrtnost. Zjištěné skutečnosti budou následně porovnány s dalšími lokalitami i celozemskými údaji pro příslušné období.

FIALOVÁ, Ludmila. Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha: Mladá fronta, 1996. ISBN 80-204-0283-7. KÁRNÍKOVÁ-ŠMILAUEROVÁ, Ludmila. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914. Praha, 1965. MAUR, Eduard. Základy historické demografie. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1978. SRB, Vladimír. 1000 let obyvatelstva českých zemí. Praha, Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0712-3. KLABOUCH, Jiří. Manželství a rodina v minulosti. Praha: Orbis, 1962. LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Oponent: doc. Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 22.11.2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval pod vedením prof. PhDr. Ondřeje Felcmana, CSc. samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny a literaturu.

Dále prohlašuji, že diplomová práce je uložena v souladu s rektorským výnosem č. 13/2017 (Řád pro nakládání s bakalářskými, diplomovými, rigorózními, disertačními a habilitačními pracemi na UHK).

V Hradci Králové dne

.....
Bc. Lukáš Hradecký

Anotace

Diplomová práce je zaměřena na historicko-demografický výzkum, který se zabývá obyvatelstvem a jeho populačním vývojem ve farnosti Choltice v letech 1848–1914. Pomocí metody anonymní excerpce dat zkoumá základní demografické ukazatele, tj. natalitu, mortalitu a sňatečnost, spolu s výzkumem sezónnosti a přirozeného přírůstku. Výsledky porovnává s celostátním vývojem, případně se závěry jiných prací stejného typu.

Klíčová slova

Farnost Choltice, historická demografie, sňatečnost, porodnost, úmrtnost, nemoci, sezónnost

Annotation

The diploma thesis is focused on historical-demographic research, which deals with the population and its population development in the parish of Choltice in the years 1848–1914. Using the method of anonymous data excerpt, it examines the basic demographic indicators, i.e. natality, mortality and nuptiality, together with research on seasonality and natural increase. It compares the results with the national development or with the conclusions of other thesis on a similar topic.

Klíčová slova

Parish of Choltice, historical demography, nuptiality, natality, mortality, diseases, seasonality

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval vedoucímu této práce prof. PhDr. Ondřeji Felcmanovi, CSc. zejména za jeho čas, ochotu, vstřícnost a mnoho cenných rad, kterými mě během psaní provázel a bez nichž by práce vznikala mnohem obtížněji. Dále bych rád poděkoval rodině a blízkým, kteří mi byli při studiu i psaní diplomové práce oporou.

Obsah

1	Úvod	9
1.1	Prameny	11
1.2	Literatura.....	15
2	Choltice – velkostatek, farnost, městys v proměnách času	17
3	Sňatečnost	24
3.1	Počet sňatků.....	27
3.2	Sňatkový věk.....	30
3.3	Rodinný stav snoubenců	36
3.4	Sociální původ	37
4	Porodnost	42
4.1	Těhotenství a porod	42
4.2	Šestinedělí	44
4.3	Křest a kmotrovství	45
4.4	Počty narozených	47
4.5	Nemanželské děti	50
5	Úmrtnost	53
5.1	Úmrtí a způsoby pohřbívání	53
5.2	Počet zemřelých	56
5.3	Příčiny úmrtí.....	59
5.4	Průměrný věk zemřelých.....	67
5.5	Věková skladba zemřelých	71
5.6	Kojenecká a dětská úmrtnost.....	72
6	Sezónnost a přirozený přírůstek	76
6.1	Sezónní rozložení počtu sňatků.....	76
6.2	Sezónní rozložení počtu narozených.....	77
6.3	Sezónní rozložení počtu úmrtí.....	79
6.4	Přirozený přírůstek	81
7	Závěr	83
	Použité prameny a literatura	86
	Prameny	86
	Literatura.....	88
	Internetové zdroje.....	90

Seznam tabulek, grafů a obrázků	91
Tabulky	91
Grafy	91
Obrázek	92
Přílohy	92
Přílohy	93

1 Úvod

Za téma diplomové práce jsem zvolil výzkum obyvatelstva choltické farnosti v letech 1848–1918. K výběru oblasti mě motivovaly mé sympatie k obci Choltice a k jejímu okolí, zároveň bych rád nepřímo navázal na svůj předchozí výzkum, jenž byl předmětem bakalářské práce zabývající se demografickým vývojem farnosti Svinčany v letech 1684–1783.¹ Součástí svinčanské farnosti byla ve vybraných letech také nyní zkoumaná farnost Choltice.

Roky 1848 a 1918 jsou významnými zlomovými okamžiky české i světové historie. Rok 1848 představuje zásadní zlom pro 19. století, v Evropě došlo v tomto roce k řadě revolucí, které se nevyhnuly ani Rakouskému císařství. V Habsburské monarchii dokonce abdikoval slabý panovník Ferdinand I. Dobrotivý, kterého vystřídal František Josef I., jenž se stal panovníkem vládnoucím téměř do rozpadu Rakouska-Uherska. Ještě důležitější změnou pro dané výzkumné téma je zrušení roboty ze dne 7. září 1848, které bylo „tečkou“ za starým feudálním systémem. Důsledky této změny ovlivňovaly v následujících letech i demografický pohyb venkovské populace. Rok 1918 pak znamenal konec přes čtyři roky trvající první světové války. Kromě války skončila také jedna epocha českých dějin pod habsburskou nadvládou, kterou nahradila svobodná Československá republika. Oba mezníky jsou tak významnými symboly své doby, a proto byly vybrány pro časové vymezení výzkumu.

Výstupy mého šetření by mohly být přínosem pro výzkum populačního vývoje českého venkova ve 2. polovině 19. století a na počátku 20. století. Je třeba poukázat na fakt, že se jedná o období pokračující industrializace. V českých zemích došlo k postupnému přechodu ze zemědělské k industriální společnosti. Industrializace vyústila na konci 19. století do stavu, kdy české země dosáhly pozice nejprůmyslovější části Habsburské monarchie. Industrializace měla též vysoký vliv na venkovské prostředí. Zdejší původní a převážně zemědělsky zaměřeni obyvatelé hledali nové způsoby obživy. Industrializace s sebou přinesla řadu nových profesí a dělnických pozic. V choltické farnosti to bylo především vybudování cukrovaru v Cholticích, či vlakového spoje vedoucího přes obec Valy. V kontrastu s předchozími staletími vymizely v 19. století dřívější velké mortální krize, docházelo k prodlužování délky lidského života a ke snižování porodnosti. Jak moc byla tato změna citelná v populačním vývoji městyse Choltice a jeho blízkého okolí, je jednou z otázek, na kterou by tato práce měla přinést odpověď.

¹ Lukáš HRADECKÝ, *Demografický vývoj farnosti Svinčany v letech 1684-1783*, Bakalářská práce (ved. Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková), Univerzita Pardubice 2017..

Práce je svým zaměřením historicko-demografickou prací. Historická demografie se zabývá retrospektivním výzkumem populačního vývoje. K tomuto zkoumání slouží řada dochovaných pramenů, jakými jsou dokumenty daňové evidence, registrace církevních úkonů a další prameny. Historická demografie využívá dva typy pramenů. Prvními jsou prameny, které zachycují statický obraz v daný okamžik; sem řadíme soupisy a sčítání obyvatelstva, druhými jsou prameny soustavně registrující změny, které se v populaci udály, jako jsou matriky.² V diplomové práci byla jako metoda výzkumu využita anonymní excerpce dat z římsko-katolických matrik farností. Pro práci s nasbíranými daty byla využita statistická metoda. Získaná data byla dále podrobena rozboru analytickou metodou, nechybí ani využití komparační metody pro jejich vzájemné srovnání, či srovnání s celozemskými údaji nebo pracemi jiných autorů.

Za důležité jsem zároveň považoval evidovat křestní jména narozených pro zjištění jejich četnosti a některé další údaje uvedené v matrikách, jakými jsou zaměstnání otců, jména porodních bab, či pravidelné vikářské vizitace.

Práce začíná úvodem, který obsahuje jednak obecné uvedení, jednak část věnující se kritice použitých pramenů a odborné literatury. Kritika použitých pramenů je zaměřena na matriky a zkráceně seznamuje s jejich historickým vývojem. Po zhodnocení pramenů a literatury následuje výklad stručné historie Choltic a jejich nejbližšího okolí. Historie města Choltice je mimo jiné zajímavá tím, že do jejího vývoje velkou měrou zasáhl rod hrabat Thun–Hohenstein, jehož jedna větev vlastnila choltické panství včetně zámku.

Prvním ze zkoumaných demografických jevů práce je porodnost. První kapitola se proto zabývá analýzou počtu narozených, včetně podílu nemanželských dětí, dále obsahuje například výsledky výzkumu dvou a vícečetných porodů s ohledem na to, zdali se děti dožily více než jednoho roku života.

Další kapitola se zabývá úmrtností, prezentovány jsou v ní počty zemřelých a průměrný věk jejich dožití, který je pro lepší přehlednost znázorněn mimo jiné ve věkové pyramidě zemřelých. Nechybí ani výzkum kojenecké a dětské úmrtnosti.

Třetím zkoumaným jevem je sňatečnost, zaměřená především na počet sňatků a věk oddávaných při vstupu do manželství. Součástí je i analýza rodinného stavu snoubenců a jejich sociálního původu.

Kapitola popisující sezónnost a přirozený přírůstek se zabývá sezónním rozložením počtu sňatků, porodů i úmrtí. Z počtu porodů a úmrtí byl vypočítán přirozený přírůstek.

² Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983, s. 6–7.

Hlavním cílem práce je podat ucelený obraz o vývoji přirozené měny obyvatel v choltické farnosti, včetně porovnání některých uvedených dat s celozemskými údaji a s pracemi jiných autorů, čímž chce diplomová práce přispět k zpřesnění našich znalostí o populačním pohybu v nížinných zemědělských oblastech ve zkoumaném období. V tomto ohledu by snad mohla stát i dílčím přínosem pro historicko-demografické poznání populačního pohybu v druhé polovině 19. století.

1.1 Prameny

Základním a nejdůležitějším archivním pramenem této práce jsou římsko-katolické matriky. Především zásluhou francouzské statistiky, která zpracovala metodické návody k excerpci matrik, spojené s osobnostmi M. Fleuryem a L. Henrym, se matriky po druhé světové válce staly nejdůležitějším pramenem pro výzkum historické demografie.³

Původ církevních matrik lze sledovat do 14. – 15. století, kdy se objevily v Itálii, Francii, Belgii a ve Španělsku. V polovině 16. století se rozšířily v protestantské Anglii a v Německu. Všeobecné zavedení katolických matrik se váže k Tridentskému koncilu, konanému v letech 1545–1563, jež nařizoval farářům evidovat sňatky a křty ve zvláštních knihách.⁴

Nejstarší matriky nacházející se na území českých zemí jsou protestantské a pocházejí z českého Krušnohoří sousedícího s protestantským Saskem. Vůbec první známou matrikou je matrika z roku 1531 z Jáchymova.⁵ Roku 1591 olomoucká synoda a následně roku 1605 pražská synoda rozhodly o všeobecném zavedení matrik v českých zemích. Významnou osobností spojenou s rozšířením vedení matrik se stal pražský arcibiskup Arnošt hrabě z Harrachu, úřadující v letech 1624–1667, za jehož působnosti zavedla matriky většina českých farností.⁶

Roku 1614 předepsal římský rituál formuli pro formu zápisu do katolických matrik, tato forma zápisu však nebyla dodržována a v praxi tak závisela na libovůli faráře. Zápisy tak byly mnohdy jednodušší než v předchozích protestantských matrikách. Využívalo se především větných zápisů a často se střídal jazyk zápisů v češtině, latině a němčině. Zápisy do rubriky byly v této době zcela výjimečné.⁷ Podle římského rituálu měl být v katolických matrikách uveden datum narození a křtu, jméno kněze a dítěte, jméno a farnost rodičů a

³ Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, Historická demografie 6, 1972, s. 40.

⁴ *Tamtéž*, s. 41.

⁵ Ludmila FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 78.

⁶ E. MAUR, *Vývoj matričního...*, s. 42.

⁷ E. MAUR, *Základy historické...*, s. 53.

kmotrů. V matrice oddaných mělo být datum ohlášek, existence překážek, datum sňatku, jméno oddávajícího, jméno, bydliště a farnost snoubenců a svědků. Nakonec v matrice zemřelých den úmrtí, jméno zemřelého a jeho otce, bydliště, věk, den pohřbu, pohřební místo, jméno kněze, datum zpovědi, přijetí nejsvětější svátosti a poslední pomazání.⁸ Bohužel tato formule nebyla většinou dodržována a zápisy měly mnohem jednodušší formu s méně informacemi. Například v matrice narozených se uvádělo jen datum křtu, jméno dítěte, jméno rodičů a kmotrů a jejich bydliště.⁹

Roku 1760 zavedla konsistoř pražské arcidiecéze jednotnou latinskou formuli, vycházející z římského rituálu. Následně 6. října 1770 byly v celé monarchii zavedeny nové jednotné matriky s latinským zápisem do rubrik, čímž byl nahrazen původní větný zápis. Kromě samotného rubrikového zápisu se tak v matrikách objevuje číslo domovní, či náboženství. Následně 1. května 1781 za vlády Josefa II. dochází k prohlášení matrik za veřejné listiny. Následuje důležitý patent z 20. února 1784, který předepisoval nový důkladnější formulář, fungující s jistými úpravami až do roku 1949. Podle nařízení z roku 1784 matrika oddaných obsahovala tyto rubriky: datum sňatku, číslo domu, křestní jméno a příjmení ženicha, náboženství, stáří, rodinný stav, a to samé u nevěsty, křestní jméno, příjmení a stav svědků. V matrikách narozených byly rubriky: datum narození, domovní číslo, křestní jméno dítěte, náboženství, pohlaví, legitimitu, křestní jméno a příjmení rodičů, kmotrů. Nakonec matriky úmrtní obsahovaly rubriky: datum úmrtí, číslo domu, jméno, náboženství a stáří zemřelého a příčinu úmrtí. Došlo také k úpravě jazykové formy, kdy latina byla nahrazena češtinou nebo němčinou.¹⁰

Povinnost vést matriční duplikáty vznikla nařízením českého gubernia dne 21. září 1799, čímž se zabránilo možné ztrátě údajů v matričních originálech, tyto opisy byly zasílány konsistoři. Od počátku 19. století se v matrikách objevuje jméno porodní báby, jehož zápis byl později nařízen dvorským dekretem roku 1825. Všechny změny prosazované po roce 1784 byly zakotveny v novém formuláři z roku 1840, který byl navíc vybaven podrobnou legendou pro možnosti různého výkladu. Zrušení patrimoniální organizace si vynutilo další změny.¹¹

Formulář z roku 1850 obsahoval u narozených tyto rubriky: rok, měsíc, den narození a křtu, jméno křtícího, pokřtěnce, náboženství, pohlaví, původ, mrtvorozenost, místo, číslo

⁸ E. MAUR, *Vývoj matričního...*, s. 42.

⁹ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 79.

¹⁰ E. MAUR, *Základy historické...*, s. 54–55.

¹¹ E. MAUR, *Vývoj matričního...*, s. 50–51.

domu, bývalé panství, okresní soud, podkrajský úřad, kraj, bába, otec včetně stavu, povolání, matka, kmotří. U sňatků rok, měsíc a den sňatku, místo, oddávající kněz, ženich a nevěsta s jejich stavem, místem atd., jméno, příjmení, stav rodičů, náboženství, věk, rodinný stav, svědkové a poznámky například s doklady ohlášek, plnoletosti atd. V matrikách zemřelých stanovil rubriky: den úmrtí, pohřbu, místo, číslo domu, informace o zemřelém, včetně dětí, manželský stav, náboženství, pohlaví, věk, místo pohřbu, příčina úmrtí s číslem prohledacího vysvědčení, jméno pohřbívacího nebo svědka pohřbu, zaopatření svátostmi.¹²

Z výše uvedeného je zřejmé, že se evidence dat v matrikách postupně rozšiřovala, čímž byl vytvořen propracovaný přehled údajů o veškerém obyvatelstvu konkrétních farností. V rubrikách byly jednotlivé zápisy přehledné a snadno dohledatelné.

Roku 1781 se objevily nekatolické matriky spojené s obnovením augšpurské a helvétské církve. Dalším důležitým bodem vývoje matrik byl rok 1869, kdy vznikaly matriky civilní, nejprve oddací, od roku 1870 také matriky narozených a zemřelých. Evidence přirozené měny zůstávala až do roku 1949 v rukou církve. Zákonem ze 7. prosince 1949 došlo k zavedení jednotného systému státních matrik, za něž začaly odpovídat národní výbory.¹³

Pro zjištění potřebných údajů o počtu narozených, zemřelých a oddaných bylo nutné excerpovat data z 22 matrik. Toto číslo zahrnuje deset matrik narozených, sedm matrik oddaných a pět matrik zemřelých. Část matrik je uložena ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve fondu Sbírka matrik východočeského kraje – Farní úřad Choltice (dále jen FÚ Choltice). Další matriky jsou stále matrikami živými. Z tohoto důvodu jsem je dohledal a zpracoval na městském úřadu v Přelouči a na úřadu městyse Choltice.

Všechny matriky mají rubriky vedené v českém jazyce a obsahují všechny potřebné informace. Některé zápisy jsou neúplné, anebo bez jakékoliv informace, ale v celkovém vzorku představují zanedbatelné množství. Lze se také setkat s horší kvalitou zápisů, jež jsou hůře čitelné. Nadpisy rubrik jsou vedeny česky a německy; u některých lze vidět kombinaci obou jazyků. V matrikách jsou také vedeny každoroční zápisy vzniklé při generální visitaci. Celkově lze konstatovat, že matriky svým obsahem splňují dobová nařízení pro vedení matrik.

Významný přínos pro poznání historie Choltic a blízkého okolí přináší *Kronika městečka Choltic* sepsaná Karlem Kabeláčem, bývalým předsedou místního národního výboru, který, jak sám uvádí, byl učitelem a dobrovolným pracovníkem krajského archivu. Kromě řady

¹² *Tamtéž*, s. 51–52.

¹³ *Tamtéž*, s. 57.

pramenů archivní povahy využil i vyprávění několika osob, jež jsou v kronice zmíněny. Ačkoliv není kronika řádně ocitována, jde o unikátní dílo plné detailních informací, jež je svým obsahem i zpracováním velmi zajímavé. Originál kroniky je uložen ve státním okresním archivu v Pardubicích.¹⁴

¹⁴ Karel KABELÁČ, *Kronika městečka Choltic*, Choltice 1965.

1.2 Literatura

Historickou demografií se zabývá celá řada publikací a studií, ze kterých lze čerpat. Mezi nejvýznamnější publikující české autory patří nepochybně Eduard Maur, Ludmila Fialová, Josef Grulich a někteří další.

Základy historické demografie od Eduarda Maura, jak již svým názvem napovídají, jsou do dnes základním zdrojem informací pro výzkum v oblasti historické demografie. Obsahují řadu odborných demografických pojmů a metod včetně vysvětlení jejich aplikace. Z jeho práce lze využít také informace o historii pramenů, jakými jsou například zkoumané matriky. Jelikož se jedná o publikaci z roku 1978, nelze si nevšimnout, že respektovala principy marxistické historiografie. Cenné je, že mimo jiné odkazuje i na řadu zahraničních autorů.¹⁵

Jednou ze zajímavých publikací zabývajících se populačním vývojem obyvatelstva a mající charakter syntézy je také dílo *1000 let obyvatelstva českých zemí* od Vladimíra Srba. V práci rozdělené do 14 kapitol se autor mimo jiné zabýval vývojem počtu obyvatelstva, migrací obyvatelstva, sociálním a ekonomickým vývojem atd.¹⁶

Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754–1914 od Ludmily Kárníkové je další starší, přesto velmi platnou, historicko-demografickou prací, ze které lze čerpat řadu informací pro dané období výzkumu. Autorka se zaměřila na celozemské výzkumy demografických změn v uvedeném období, přičemž vycházela z periodicky prováděných soupisů obyvatelstva, jež byly prováděny od roku 1754. Vše doplnila přehlednými tabulkami, stejně tak neopominula specifikovat jednotlivé regionální rozdíly.¹⁷

Dějiny obyvatelstva českých zemí od Ludmily Fialové, Eduarda Maura a dalších jsou cennou prací, ze které lze čerpat řadu historických i demografických informací pro jednotlivé etapy populačního vývoje českých zemí. Nechybí množství map a statistik, užitečná jsou srovnání údajů z českého území s údaji z Evropy. Jelikož se jedná o dílo popisující rozsáhlé období, jsou jeho informace stručnější a často zobecňujícího charakteru. Je proto vhodná i další literatura, která se věnuje demografickému vývoji 19. století, resp. i počátku 20. století, nezbytné bylo seznámit se s dalšími studii věnovanými dílčím aspektům tématu.¹⁸

Čerpat informace o historii Choltic lze kromě kroniky z regionální literatury. Choltický zámek se stal předmětem zájmu řady autorů. Problémem je skutečnost, že zájem autorů mnohdy končil pouze u popisu historie zámku a rodů s ním spojených. Existují i výjimky.

¹⁵ Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1983.

¹⁶ Vladimír SRB, *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha 2004.

¹⁷ Ludmila KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*. Praha 1965.

¹⁸ Ludmila FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

Dílem sepsaným během období výzkumu byla monografie choltického rodáka *Choltice: městys a bývalé panství v Chrudimsku*. Z díla lze získat řadu informací o historii panství a městečka až do autorovy doby.¹⁹ K většímu využití se též nabízí publikace *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: dějinný a místopisný obraz* z roku 1909, ze které lze zjistit informace o vzniku farnosti, velkostatku a vzniku některých významných staveb.²⁰

K bližší komparaci zjištěných výsledků jsem dále využil dvě diplomové práce z Univerzity Pardubice vypracované pod vedením Eduarda Maura. Jedná se o práce *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1790–1899* od Šárky Jiráskové²¹ a *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900* od Věry Kalouskové.²²

Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti od Petra Maška považuji za vhodnou genealogickou příručku obsahující široké spektrum informací k rodům, jež byly v minulosti v českých zemích zastoupeny. Tato publikace byla využita k čerpání cenných informací o majitelích choltického velkostatku.²³

Z představených knih byly nejčastěji využívanými knihami *Dějiny obyvatelstva českých zemí* a *Vývoj obyvatelstva českých zemí 1754–1914*. Ke zpracování práce byla využita celá škála další odborné literatury, jejíž kompletní seznam je zveřejněn v seznamu literatury na konci této práce.

¹⁹ František NECHVÍLE, *Choltice: městys a její bývalé panství v Chrudimsku*, Praha 1871.

²⁰ František Karel ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: dějinný a místopisný obraz*, Pardubice 1909.

²¹ Šárka JIRÁSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1799–1899*, Diplomová práce (ved. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.). Univerzita Pardubice, 2010.

²² Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784–1900*, *Historická demografie* 30, 2006.

²³ Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Praha 2010.

2 Choltice – velkostatek, farnost, městys v proměnách času

Dějiny choltické farnosti jsou silně spojeny s historií Choltic samotných. Choltice byly významným místem již ve středověku, neboť v nich ve zdejší tvrzi sídlil rod Benešoviců. První historicky doložená zmínka o Cholticích je spojena s Benešem z Choltic, jenž byl roku 1285 účasten při předávání měst Poličky, Lanškrouna a hradu Lanšperk králem Václavem II. Závišovi z Falkenštejna.²⁴

Ke konci 14. století došlo k rozdělení Cholticka, neboť k roku 1397 jsou zmiňováni dva držitelé, Jindřich Lacembok z Košumberka a Vaněk Sekyrka z Choltic. Jindřich Lacembok z Košumberka prodal 9. května roku 1397 zboží svinčanské Janovi Zdechovickému ze Zdechovic za 400 kop grošů českých a téhož dne polovinu tvrze choltické, dvůr poplužní s dvěma poplužními, dvory kmecí s platem, v Chrtnicích dvory kmecí, v Leducích dva lány lesu s rybníkem Hořejším Janu z Lipky za 500 kop grošů českých.²⁵

Obě poloviny choltického panství následně vlastnila celá řada menších šlechtických rodů. Významná změna nastala roku 1541, kdy tehdejší podkomoří království českého Jiřík z Gerštorfu koupil za 1500 kop grošů českých polovinu panství choltického tvořeného též polovinou tvrze od Diviše Boubínského z Újezda. Druhou polovinu tvrze i s majetky měli zdědit synové Martina Rohovláda z Bělé, Mikuláš a Jiřík. V té době ještě nebyli pro správu způsobilí, a tak jejich regent Jan Žitovlický prodal 13. dubna 1542 druhou polovinu za 2350 kop grošů českých též zmíněnému Jiříkovi z Gerštorfu, jenž se stal jediným majitelem celého panství. Stal se zároveň zakladatelem větve Gerštorfů z Choltic a mezi lety 1541–1558, kdy byl podkomořím Království českého, došlo k povýšení Choltic na městečko.²⁶

Gerštorfové byli původem lužický rod, který přišel do Čech počátkem 15. století. Další z pozdějších členů roku Jiřík ml. Gerštorf byl hejtmanem chrudimského kraje, roku 1609 defensorem, císařským radou a zemským soudcem.²⁷ Během druhé poloviny 16. století byla původní tvrz přestavěna na velký zámecký objekt s 35 místnostmi.²⁸ Posledním majitelem panství z rodu Gerštorfů byl syn Jiříka ml. Štěpán, který se účastnil stavovského povstání na straně stavů proti Ferdinandovi II. Po porážce stavů byl potrestán ztrátou dvou třetin panství, konkrétně statků

²⁴ Karel KABELÁČ, *Kronika městečka Choltic*. Choltice 1965, s. 12.

²⁵ August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, Praha 1993, s. 199.

²⁶ *tamtéž*, s. 199–200

²⁷ Státní oblastní archiv v Zámruku (dále jen SOA Zámruku), fond velkostatku Choltice (dále jen f. Vs Choltice), Inventář fondu, s. 2–3.

²⁸ Tomáš ŠIMEK, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha 1989, s. 156.

Choltice a Svojsice. Jejich odhadní hodnota byla vyměřena na 54 827 kop 40 grošů míšeňských, za které byly následně prodány Kryštofovi Šimonovi, svobodnému pánu z Thunu, čímž nastoupila dlouhá rodová line tohoto rodu na choltickém panství.²⁹

Hraběcí rod z Thunu pocházel z jižního Tyrolska a v 16. století se rozdělil do několika linií. Česká větev rodu byla z linie Castell-Brughierské, dalšími větvemi byly Castell-Caldeská a Castell-Thunovská. Kryštof Šimon koupil i řadu dalších statků (Kláštrec, Nový Šumperk, Děčín, Jílové a další).³⁰ Roku 1629 byl Kryštof Šimon povýšen do hraběcího stavu. Tohoto povýšení se dočkali též Kryštofovi bratři. Císařem byl Kryštof Šimon obdarován rýnským hrabstvím Hohenstein, jehož název převzali do svého jména všichni členové rodu. Tím byl ke jménu rodu Thun přidán druhý predikát Hohenstein a od té doby byl rod označován jako Thun und Hohenstein.³¹ Po smrti Kryštofa Šimona zdědil jeho bratr Jan Cyprián všechny české statky. Jeho syn Jan Zikmund měl třináct dětí. Z těchto dětí se čtyři synové vydali na církevní dráhu. Quidobald se stal arcibiskupem salcburským, později kardinálem, Václav biskupem pasovským, Rudolf se stal kapucínem a František Zikmund velkopřevorem maltézským a další tři synové založili tři známé thunovské majoráty. Michael Osvald založil majorát klášterecký, Maxmilián majorát děčínský a Romedius Konstantin byl zakladatelem majorátu choltického.³²

Romedius Konstantin se v letech 1683–1695 pustil do mohutné přestavby původního zámku, jehož podoba je alespoň částečně představena na následujících řádcích. Přestavba byla provedena podle návrhu italského architekta Rossiho de Lucy z Pisy. Výstavbu a výzdobu provedl Antonio Nuvolone. Zámek byl vybudován jako dvoukřídlá jednopatrová raně barokní budova o půdorysu písmene L. Na místě předchozích hradeb a příkopů byl vybudován rozsáhlý anglický park, přecházející v zámeckou oboru. Přízemí zámku vynikalo arkádami, dnes již zasklenými, balkonem neseným toskánskými sloupy nad vchodem do kaple svatého Romedia a barokním portálem na jižní straně zámku. Zámecké místnosti byly postaveny jednak s plochými stropy, jednak se stropy zaklenutými křížovými hřebínkovými klenbami. Přízemní sál tzv. Sala terrena byl pokryt štukovou výzdobou, na které lze dodnes spatřit zbytky ornamentálních a figurálních maleb. To vše završila již zmíněná kaple dostavěná do roku 1692, s bohatou výzdobou od A. Nuvoloneho a doplněná kresbami augsburského malíře J. Stegera. Nejzajímavějším motivem je malba devíti známých kacírů a jejich protikladů v podobě deseti církevních sloupů.³³

²⁹ SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, s. 2–3.

³⁰ SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, s. 3.

³¹ Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Praha 2010, s. 360. V roce 1911 byl František Josef hrabě Thun povýšen do knížecího stavu s určením pro prvorozené syny.

³² SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, s. 3.

³³ Tomáš ŠIMEK, *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1989, s.156–159.

V městečku docházelo též k řadě dalších proměn, z nichž alespoň některé z období zkoumaných let je třeba zmínit. Od roku 1786 sloužila zámecká kaple jako lokálie svinčanské farnosti a byla k ní přiřazena knihovna čítající 750 svazků založená Františkem Jelínkem.³⁴ Roku 1855 byla místo lokálie založena fara, jejíž duchovní správě byly podřízeny obce Choltice, Klenovka, Štěpánov a Valy.³⁵ Matriky těchto obcí jsou základním pramenem tohoto výzkumu.

Choltickými duchovními správci po Františku Jelínkovi byli: Jan Cantani, Antonín Konopáč, Josef Češka, František Nedvěd, následováni faráři Václavem Maličkým, Antonínem Kopeckým, Jan Kopečným, Františkem Vinterou, Václavem Vojtěchem Vykoukalem a Emiliánem Palcarem.³⁶

V Cholticích byl roku 1787 vybudován hřbitov. Původně byl umístěn východně od městečka, současná zástavba jej však obklopila a v současnosti je součástí obce. Na hřbitově byl pohřben český básník Bohdan Bílek a v letech 1872–1873 byla nákladem 20 878 zl. 19 kr. vybudována hraběcí hrobka chrudimským stavitelem Františkem Schmoranzem.³⁷

Roku 1848 vyhořela kamenná zvonice založená Romediem z Thunu. Až roku 1863 ji znovu nechal na své náklady postavit hrabě Theodor z Thunu.³⁸ Nová dřevěná zvonice byla vybudována ve stejném tyrolském slohu na zděné podezdívce. Ve zvonici byly umístěny tři nové zvony, jež byly 1. listopadu vysvěceny v zámecké kapli svinčanským děkanem Antonínem Konopáčem a následně slavnostním průvodem doneseny do zvonice.³⁹

Škola v Cholticích měnila během let své umístění. Roku 1790 byla umístěna v domě č.p. 81 zakoupeném za 400 zl. patronem školy hrabětem Janem z Thunu a roku 1805 prošla přestavbou. Do roku 1841 se v ní vyučovalo ve dvou třídách, jež byly popisovány jako velmi těsné. Navíc pro první třídu byly najímány místnosti po různých domech. Roku 1870 se Theodor z Thunu vzdal patronátu nad školou a náklady na její provoz přešly na obec. Roku 1873 byl obcí zakoupen hostinec č.p. 78 a v letech 1873–1879 se v něm vyučovaly děti první třídy. Roku 1879 bylo rozhodnuto o výstavbě trojtřídní školy nákladem 16 222 zl. 80 kr. Základní kámen byl položen 24. července 1879 a oproti původnímu plánu na otevření roku 1880, byla otevřena až 1. ledna 1881.⁴⁰

³⁴ SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, s. 5.

³⁵ František NECHVÍLE, *Choltice: městy a její bývalé panství v Chrudimsku*, Praha 1871, s. 30.

³⁶ František Karel ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: dějinný a místopisný obraz*, Pardubice 1909, s. 16.

³⁷ *Tamtéž*, s. 16.

³⁸ *Tamtéž*, s. 16.

³⁹ K. KABELÁČ, *Kronika městečka...*, s. 9.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 47–49.

Prusko-rakouská válka roku 1866 se Cholticím nevyhnula. Hraběcí rodina se po prohrané bitvě u Hradce Králové evakuovala dne 4. července 1866 na rakouský zámek Karlslust. Dalšího dne dorazily do městečka první oddíly pruských dragounů, následované dalšími částmi pruského vojska. Následně započalo rekvírování. Od 6. července byl v prostorách choltického zámku ubytován vévoda Meklenburský s dalšími osmi důstojníky, mezi nimiž nechyběl ani Otto von Bismarck. Následujícího dne bylo na zámku již 33 důstojníků a po Cholticích ubytováno na 5 000 vojáků.⁴¹ Během války se v zámku prostřídalo na 164 důstojníků a 1389 poddůstojníků včetně 1680 koní. Obyvatelstvo bylo sužováno hladem, neboť vojáci postupně vybrali veškeré zásoby obyvatel. Po uzavření míru vojsko k 31. srpnu 1866 odtáhlo.⁴²

Roku 1868 přišla městečku nabídka, zda nechce mít vlastní poštovní úřad. Ještě téhož roku byl jmenován choltický poštovní úřad a následujícího roku byla 1. května otevřena pošta v panském domě č.p. 94, nesoucí zavěšeného dvouhlavého císařského orla.⁴³

Historie hasičského sboru v Cholticích sahá k roku 1884, kdy 9. dubna vyhořel dům Václava Nepokoje č.p. 42, neboť hasičské sbory z Přelouče a Heřmanova Městce přijely pozdě. Vybavení a výstroj byly financovány obecní sbírkou a výcvik umožnil v panském dvoře sám hrabě. Od 10. srpna 1884 byl zvolen stálý výbor hasičského sboru, a ještě téhož roku sbor vyrazil k několika požárům.⁴⁴

Choltická vrchnost hospodařila na šlechtickém velkostatku. Nejprve zakoupil již zmíněný Kryštof Šimon svobodný pán z Thunu roku 1623 zkonfiskované statky choltický a svojšický. Následujícího roku 1624 koupil též statek svinčanský za 31 904 kop 20 grošů míšeňských. Romedius Jan František z Thunu přikoupil roku 1703 statek valský a roku 1706 statek štěpánovský.⁴⁵

Velkostatek byl zaměřen především na pěstování běžných druhů obilí a lnu. Od 18. století byl nejvýznamnějším průmyslovým podnikem místní pivovar, nacházející se v těsné blízkosti zámku, viz budova pod č. 7 na obrázku č. 1. Roční výstav piva činil 975 sudů a v polovině 18. století byla jeho odhadovaná cena 39 000 zl. K pivovaru náležela i malá vinopalna v hodnotě 8 904 zl. Od 19. století byl pivovar pronajímán. Vrchnostenské podnikání bylo zaměřeno také na obchod s vlnou a plátnem. Vlnu v polovině 18. století kupoval jistý Eliáš David židovského původu z Rychnova nad Kněžnou. Obchod s plátnem

⁴¹ F. NECHVÍLE, *Choltice: městyš*, s. 23.

⁴² K. KABELÁČ, *Kronika městečka...*, s. 14.

⁴³ *Tamtéž...*, s. 21.

⁴⁴ *Tamtéž...*, s. 55–56.

⁴⁵ F. ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko...*, s. 30–32.

se dařil díky faktorství pro textilní továrnu v Linci a faktorství pro přádelnu bavlny v Letovicích.⁴⁶

O chod velkostatku se starala řada úředníků reprezentovaná správcem, od druhé poloviny 18. století nazývaným ředitelem. Na revizi majetku dohlížel inspektor, později tzv. „*Buchhalter*“ a pro osobní korespondenci měl hrabě svého sekretáře. Pro zlepšení chodu velkostatku nechal Jan Thun vydat roku 1767 tzv. „*regulation*“, čímž bylo stanoveno, co má který úředník přesně dělat, jak má vést listiny, účetnictví, a též musely být každý měsíc důchodním hraběcím předloženy hraběti tři hlavní knihy k nahlédnutí.⁴⁷

Významnou součástí velkostatku se stal nový cukrovar, založený roku 1868 v Cholticích. Tomu předcházelo vysušení medenického rybníku roku 1867. Přilehlý mlýn, jenž byl nově bez vody, odkoupil roku 1867 hrabě Thun za 16 000 zlatých od Jana Mináře, jenž následně získal povolení otevřít si v Cholticích v č.p. 76 hospodu. Mlýn byl zrušen a na jeho místě se započalo s výstavbou cukrovaru. Základní kámen k výstavbě cukrovaru byl položen 23. března 1868 a stavbu vedl Antonín Čerych, stavitel z Nechanic. Ještě téhož roku byl dobudován a 25. října mu bylo přiděleno č.p. 104. Součástí byla i výstavba bytů pro zdejší úředníky, jejíž dostavba byla naplánována na další rok.⁴⁸

Společně se stavbou cukrovaru se změnila i úřední struktura velkostatku. Od 13. ledna 1868 se z ředitelství stalo generální ředitelství. Dohled nad velkostatkem byl svěřen Antonínu Emanueli Komersovi. Aby zvýšil výnosnost kapitálu, stanovil Komers cíle pro jednotlivá výrobní odvětví. Odvětví byla roku 1868 následující: Pivovar, lihovar, zemědělská výroba, ovocnářská a zelinářská zahrada, chmelnice, rybníkářství, cihelna, alodní pozemky a lesní hospodářství. K roku 1868 byli na velkostatku zaměstnáni následující úředníci: vrchní správce, hospodářský pojezdny, důchodní, hospodářský adjunkt, adjunkt, vedoucí hmotného účetnictví a asistent. V následujících letech došlo k řadě strukturálních změn a od roku 1880 se ustálily následující funkce: ředitel, důchodní, správce, správce dvorů a dva asistenti. Mimo tuto strukturu byla ještě lesní správa, s lesmistrem, adjunktem, čtyřmi lesníky, revírním adjunktem a 11 hajnými. S personálními změnami stoupl též zisk velkostatku. Roku 1869 to bylo 55 464 zl. a roku 1880 79 321 zl., v těchto příjmech nejsou zahrnuty příjmy z cukrovaru. Jednoznačně nejvyšší příjmy tvořilo polní hospodářství, následované hospodářstvím lučním.⁴⁹

⁴⁶ SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, 5–7.

⁴⁷ *Tamtéž*, s. 9.

⁴⁸ K. KABELÁČ, *Kronika městečka...*, s. 21–22.

⁴⁹ SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, s.11–16.

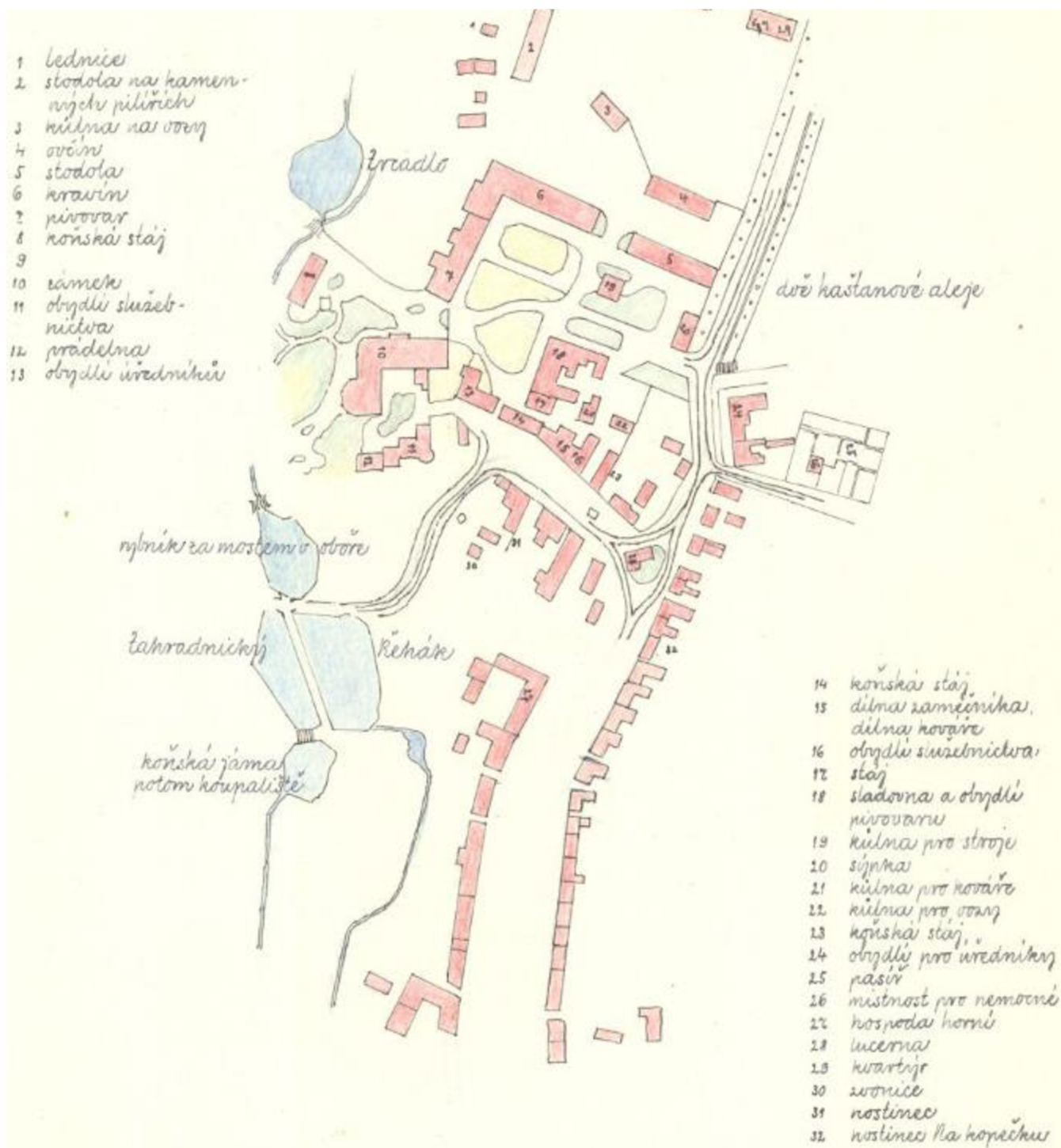
Další významnou změnu v souvislosti s velkostatkem přinesl rok 1881. Toho roku byl prodán hraběcí cukrovar hrabětem Janem Rudolfem Thunem firmě Klimeš, Salášek, Horký a spol.⁵⁰ S tou samou firmou uzavřel na 15 let pachtovní smlouvu, čímž jí odevzdal do nájmu téměř celý velkostatek. Ze smlouvy byl vyjmut pouze zámecký park, zelinářská zahrada a lesy. Roku 1896 byla smlouva prodloužena na dalších 12 let a k jejímu dalšímu prodloužení došlo též roku 1907, když byla prodloužena do roku 1920 a již roku 1916 bylo dohodnuto další prodloužení od roku 1920 až do roku 1932. Smlouvy rázně kritizoval Dr. Leopold Thun, poukazoval na nízké pachtovné, zásluhou obchodní neschopnosti a nekritičnosti svého otce Jana Rudolfa Thuna. Při uzavírání smlouvy na léta 1920–1932 byly z pachtu navíc vyňaty cihelny a hrabě se jakožto propachtovatel zavázal bezplatně dodávat stavební materiál. Dr. Leopold Thun se ujal správy hospodářství až roku 1919 a o dva roky později následoval soudní spor. Hrabě zažaloval firmu Wagner ve snaze dosáhnout zrušení pachtovní smlouvy. Firma Wagner vznikla z původní firmy Klimeš, Salášek, Horký a spol. a žalobce na tuto skutečnost poukazoval, neboť původní firma, se kterou byla smlouva uzavřena, přestala jako právnická osoba existovat. Zároveň se žaloba odkazovala na pozdně uhrazenou platbu, neboť smlouvou z roku 1916 bylo stanoveno, že pokud firma bez udání důvodu otálí s platbou, může propachtovatel smlouvu vypovědět. Skutečně se tak stalo, když firma měla platbu uhradit do 14. října 1921 a uhradila ji až 21. října 1921. Okresní soud v Přelouči, ani krajský soud v Chrudimi žalobci přesto nevyhověl. Výhodnější smlouvy dosáhl dr. Leopold Thun až roku 1932.⁵¹

Touto poslední pasáží končí popis zkrácené historie zdejší farnosti a nejvýznamnějších událostí majících vliv na její podobu. V další části se již práce věnuje výzkumu jednotlivých demografických jevů.

⁵⁰ F. ROSŮLEK, *Pardubicko, Holicko...*, s. 33.

⁵¹ SOA Zámorsk, f. Vs Choltice, Inventář fondu, s. 17–25.

Obrázek 1 Půdorys zámku a přilehlých budov velkostatku a městyse

⁵² Mapa byla převzata z Kroniky městečka Choltic od Karla Kabeláče (viz seznam internetových zdrojů).

⁵² K. KABELÁČ, *Kronika městečka...*, s. 27.

3 Sňatečnost

Prvním zkoumaným demografickým jevem je výzkum sňatečnosti v choltické farnosti. Sňatek samotný byl důležitým mezníkem v životě každého jedince. Mnohdy mohl symbolizovat přechod z mladistvého věku do dospělosti. Uzavření sňatku zajišťovalo především pokračování rodu, neboť jeho hlavní a nedílnou součástí bylo plození potomstva. Mnohým také sloužil jako nástroj k sociálnímu vzestupu či nabytí majetku.

Sňatku předcházely svatební ohlášky, oznamované po tři neděle či svátky po sobě jdoucí v místně příslušné farnosti. Svatební ohlášky byly zveřejněním záměru uzavřít sňatek a platnost jejich ohlášení byla šest měsíců. Pokud by během této doby nebyl sňatek uzavřen, musely by se ohlášky opakovat.⁵³ Pokud snoubenci pocházeli z více farností, musely se oznamovat v obou farnostech současně. Pokud se během tří po sobě jdoucích nedělích či svátcích neobjevily připomínky, proč nemůže být sňatek uzavřen, došlo k ohlášení, že sňatku nic nebrání a je možné jej uzavřít. Toto oznámení bylo ohlášeno ve farnosti, kde měl být sňatek uzavřen. Často se jednalo o farnost, odkud pocházela nevěsta.⁵⁴ Zákon počítal též s provedením všech ohlášek najednou na vlastní zodpovědnost rodičů i duchovního. Předpokládalo se, že neexistují žádné zákonné překážky k uzavření sňatku, ani skutečnosti, které by mohly zakládat budoucí žalobu o neplatnosti manželství.⁵⁵

Od doby vlády Josefa II. docházelo v otázce manželství k řadě změn a reforem. Již 1. listopadu roku 1781 vydal Josef II. dekret o zrušení nevolnictví, kterým byla zrušena povinnost snoubenců mít ke sňatku povolení vrchnosti. Tato skutečnost nebyla přesto ze strany církevních hodnostářů akceptována, neboť faráři vrchnostenské povolení ke sňatku od poddaných vyžadovali až do zrušení poddanství roku 1848. Manželský patent Josefa II. z roku 1783 vyjmul manželské spory z kompetence církevních soudců. Nadále však zachoval církevní formu sňatku.⁵⁶

Dne 1. června roku 1811 byl vydán rakouský Všeobecný občanský zákoník „*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch für die gesamten deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie*“ a od roku 1812 vešel v platnost. Zavedl do praxe princip rovnosti před zákonem pro všechny vrstvy obyvatelstva bez ohledu na jejich sociální postavení. V paragrafech 44 až 136 se zabýval principy sňatku, na něž bylo nově pohlíženo jako na smlouvu, kterou spolu

⁵³ Oznamuje se láskám našim--, aneb, Svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí: sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích. Pardubice, 2007, s. 69.

⁵⁴ Josef GRULICH, "Slavnostní okamžiky" - svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), Historická demografie 24, 2000, s. 77-78.

⁵⁵ Oznamuje se láskám našim..., s. 69.

⁵⁶ Karel MALÝ, Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 2003, s. 191.

uzavírají dva svéprávní jedinci zcela dobrovolně, svobodně a bez nátlaku.⁵⁷ Definice manželství dle § 44 tohoto zákona: „*Svazky rodinné zakládají se smlouvami manželskými. Ve smlouvách manželských projevují dvě osoby rozdílného pohlaví podle zákona vůli svou, že chtějí v nerozlučném obcování žíti, děti ploditi, je vychovávat, a sobě obapolně pomoc činiti.*“⁵⁸ V občanském zákoníku byla zohledněna řada zákonných překážek, sňatek nemohly uzavírat osoby uznané za zuřivé, šílené a blbé. Za osoby nesvéprávné mohli smlouvu uzavřít rodiče, či obecně zákonní zástupci, například u osob neplnoletých. U plnoletých snoubenců již rodiče neměli možnost sňatku v případě nesouhlasu zabránit, proto hledali jiné způsoby nátlaku, zde se nabízela oblast dědického a vlastnického práva.⁵⁹ Za osoby neplnoleté se pro účely tohoto zákona rozuměly osoby mladší 24 let. Tato skutečnost se týkala především dívek.⁶⁰ Dalšími překážkami byly omyl v osobě manžela, fyzická nezpůsobilost, odsouzení k těžkému trestu, trvající manželství, rozdíl v náboženství, příbuzenství švagrovství, cizoložství s budoucím manželem, vražda či vražedné úklady vůči stávajícímu manželovi, který byl překážkou budoucímu manželství.⁶¹

Sňatek nebyl až do roku 1867 povolen bez souhlasu veřejné správy. Ta vyžadovala, aby byl žadatel schopen uživit sebe i svou budoucí rodinu, měl být též mravně a fyzicky způsobilý. Z těchto důvodů nebyl souhlas se sňatkem udělován nemajetným, kteří by při ztrátě výdělků rozšířili řadu lidí odkázaných na chudinskou péči.⁶² U státních, městských a fundovních úředníků byl vyžadován souhlas představeného se sňatkem, pokud jejich plat nedosáhl pevně stanoveného limitu. Mezi další státní zaměstnance patřili učitelé, finanční stráž, či četnictvo, u kterých bylo povolení vázáno na dosažení určitého služebního postavení. U mužů byla dále významnou překážkou vojenská služba. Ta byla uplatňována u stále širšího okruhu mužů, neboť zproštění jí byli dědici selských hospodářství a některá povolání státní služby. Muž, který nebyl u odvodu a hrozilo riziko, že bude povolán, zpravidla povolení ke sňatku nedostal. Po roce 1858 potřeboval mimořádné povolení od místodržitelství každý muž mladší 22 let.⁶³ U důstojníků byla situace ještě složitější, neboť ti museli skládat značnou peněžitou kauci až 120 000 K, čímž byl důstojnický sbor svou finanční náročností připoután k vládnoucím společenským vrstvám.⁶⁴

⁵⁷ *Oznamuje se láskám našim...*, s. 67.

⁵⁸ *Obecný občanský zákoník rakouský*, díl I., Vídeň, 1872, s. 8.

⁵⁹ *Oznamuje se láskám našim...*, s. 68.

⁶⁰ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 161.

⁶¹ K. MALÝ, *Dějiny českého...*, s. 291.

⁶² *Tamtéž*, s. 291.

⁶³ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 161.

⁶⁴ K. MALÝ, *Dějiny českého...*, s. 291.

Revoluční rok 1848 se nesl v duchu řady reforem a výjimkou nebyl ani návrh základních občanských práv vypracovaný kroměřížským sněmem, jenž v § 18 pohlížel na manželství jako na občanskou smlouvu, čímž by došlo k přepracování manželského práva. Jenže potlačení pražského i vídeňského povstání téhož roku vrátilo naopak zpět vliv církve. Nátlak církve vedl až k podpisu konkordátu mezi vládou a církví dne 18. srpna 1855. Konkordát na čas obnovil pravomoc církevních soudů v manželských otázkách, a to i v případě smíšených manželství.

Roku 1868 došlo k přelomu ve formě uzavírání sňatků. Od tohoto roku mohl být uzavírán sňatek civilní. Civilní sňatek byl uzavírán před místně příslušným okresním hejtmanem, jenž byl zástupcem státní správy. Civilních sňatků mnohdy využívali snoubenci rozdílného vyznání. Případů uzavření sňatků osob bez vyznání bylo až do konce první světové války zanedbatelné množství.⁶⁵

V manželství existovalo nerovnoměrné postavení ženy, ta byla v mnoha ohledech podřízena manželovi, který v manželství zastával vedoucí postavení. Manžel zastupoval svou ženu před soudy a úřady, rozhodoval o jejím zaměstnání, převážně disponoval společným majetkem a měl disciplinární moc v rodině. Svého manžela byla manželka povinna následovat do nového bydliště, musela plnit jeho příkazy v domácnosti a byla na něm závislá výživou.⁶⁶

Manželství mohlo být podle všeobecného občanského zákoníku z roku 1811 ukončeno několika způsoby. V první řadě mezi ně patří úmrtí jednoho z partnerů. Dalším formou bylo prohlášení manželství za neplatné v případě porušení zákonem stanovených podmínek. U katolíků existoval rozvod na základě dohody obou manželů, který provedl soud bez dalšího šetření. V případě, že nedošlo k dohodě, zejména když se jedna strana chtěla rozvést a druhá ne, následovalo soudní šetření, při kterém byl hledán viník a až následně mohl být rozvod povolen. Rozvodem došlo k oddělení bydlení manželů a k majetkovému vypořádání. Mezi příčiny, kvůli kterým mohl jeden z manželů žádat o rozvod, patřilo cizoložství, zločin, nepořádný život vedoucí ke ztrátě majetku rodiny či mravopočestnosti, ohrožení života, kruté zacházení, případně trvalá vada na těle, při níž hrozila nákaza. Katolíci se přesto nemohli znovu oženit až do úmrtí předchozího partnera, či jeho prohlášení za mrtvého.⁶⁷ V případě evangelíků byly důvody rozluky velmi podobné, cizoložství, odsouzení do žaláře na pět a více let, zlomyslné opuštění manžela, úklady o jeho život, zlé nakládání či

⁶⁵ *Oznamuje se láskám našim...*, s. 69.

⁶⁶ Jiří KLABOUC, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 123.

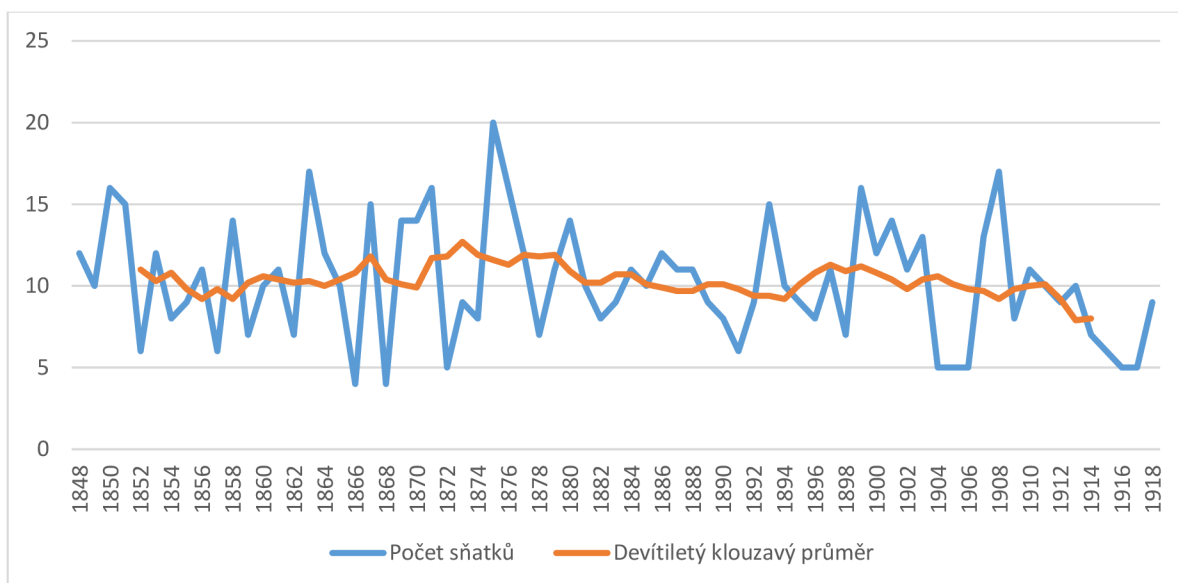
⁶⁷ *Oznamuje se láskám našim...*, s. 70-71.

nepřekonatelný odpor.⁶⁸ Velký rozdíl spočíval v tom, že po rozluce mohli uzavřít nový sňatek ještě za života předchozího partnera, pokud by předchozí sňatek nebyl rozloučen z důvodu cizoložství či spáchaného zločinu.⁶⁹ Z uvedeného vyplývá, že byl stále kladen velký důraz na manželství, jako na svazek uzavřený z boží vůle, jež nelze zejména u katolíků rozdělit.

3.1 Počet sňatků

V rozmezí let 1848–1918 bylo ve farnosti Choltice celkem uzavřeno 772 sňatků. Je třeba ale zmínit, že v matrikách byly evidovány též sňatky, u kterých ani jeden ze snoubenců nepocházel z farnosti Choltice. Z tohoto důvodu bylo 45 sňatků odečteno a nadále bylo použito 727 uzavřených sňatků, u nichž alespoň jeden ze snoubenců pocházel z farnosti.

Graf 1 – Vývoj počtu uzavřených sňatků ve farnosti Choltice v letech 1848–1918

Zjištěné údaje z grafu 1 ukazují, že nejnižší počet sňatků byl zaznamenán v letech 1866 a 1868 a to v počtu pouze čtyř uzavřených sňatků na rok. U roku 1866 je důvod zcela jasný, neboť v tomto roce probíhala prusko-rakouská válka a zvýšená úmrtnost s sebou přinášela vyšší počet vdov a vdovců. Je předpokladem, že tito ovdovělí mohli v následujících letech opět vstupovat do manželství. To se projevilo hned roku 1867, kdy stoupl počet sňatků na patnáct. Roku 1868 došlo opět k radikálnímu poklesu. Roku 1869 počet sňatků rychle stoupl, příznivý vliv na to mohl mít fakt, že od tohoto roku již nebyli selští synové omezeni

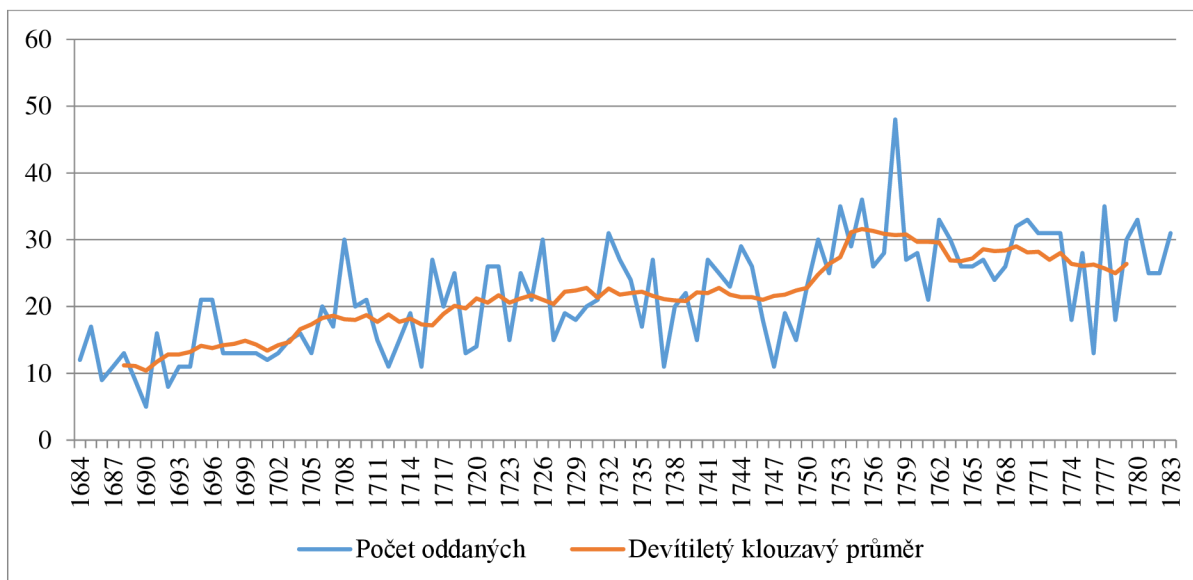
⁶⁸ K. MALÝ, *Dějiny českého...*, s. 292.

⁶⁹ *Oznamuje se láskám našim...*, s. 70.

zákonem, který až do roku 1868 zakazoval pokles výměry selských polností pod 7,67 ha.⁷⁰ Následný propad v počtu uzavřených sňatků roku 1872 a 1891 lze přisoudit probíhajícím epidemiím neštovic. V rámci celé farnosti byly zaznamenány oběti, jež podlely této nemoci. Další pokles nastal v letech 1904–1906 a během let první světové války 1914–1917. S koncem války roku 1918 počet sňatků ihned vzrostl. Rokem s nejvyšším počtem uzavřených sňatků byl rok 1875, toho roku dosáhl počet sňatků čísla dvacet.

Pokud srovnáme zjištěné údaje o počtu uzavřených sňatků s předchozím výzkumem počtu uzavřených sňatků v letech 1684–1783 ve farnosti Svinčany, obsahující ve své době i současnou farnost Choltice, zjistíme, že růst počtu sňatků v 18. století vystřídala od druhé poloviny 19. století stagnace, postupně přecházející v pokles počtu sňatků. Sňatečnost ve svinčanské farnosti v 18. století je doložena následujícím grafem 2.

Graf 2 – Vývoj počtu uzavřených sňatků ve farnosti Svinčany v letech 1684–1783⁷¹

Průměrný počet uzavřených sňatků v choltické farnosti vychází na deset sňatků za jeden kalendářní rok. Tento průměr je pouze orientační. Pro přesnější odhad je výzkum rozdělen v tabulce 1 do desetiletých období s výjimkou let 1908–1918.

⁷⁰ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 161.

⁷¹ Lukáš, HRADECKÝ, *Demografický vývoj farnosti Svinčany v letech 1684-1783*, Bakalářská práce (ved. Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková), Univerzita Pardubice 2017, s. 17.

Tabulka 1 – Vývoj počtu sňatků a průměrný počet sňatků na 1 rok ve farnosti Choltice v letech 1848–1918

Období	Počet	Průměrný počet sňatků na 1 rok
1848–1857	105	10,5
1858–1867	107	10,7
1868–1877	118	11,8
1878–1887	103	10,3
1888–1897	96	9,6
1898–1907	101	10,1
1908–1918	97	8,8
Celkem	727	10,2

Důležitým ukazatelem vyjadřujícím úroveň sňatečnosti je hrubá míra sňatečnosti, vyjadřující počet sňatků na 1 000 obyvatel středního stavu. Ucelený přehled nám poskytuje tabulka 2. Z údajů vyplývá, že za celé období výzkumu byla hrubá míra sňatečnosti ve farnosti Choltice pod celozemským průměrem. Nejbliže k celozemskému průměru měla roku 1850, kdy také dosahovala nejvyšší hodnoty 8,4 ‰ a rozdíl oproti celozemským průměrům byl pouze 0,2 ‰. Počet obyvatel farnosti dále až do roku 1890 rostl. Mezi lety 1850–1890 vzrostl o více jak 300, což je na velikost farnosti vysoké číslo. Přesto se tato skutečnost do počtu uzavřených sňatků neprojevila, a naopak je zde zřejmý pokles, výrazně odlišný od celozemských průměrů, které roku 1869 dosáhly ve zkoumaném období svého maxima v hodnotě 8,9 ‰ a oproti roku 1850 vykázaly nárůst o 0,3 ‰. V choltické farnosti se hrubá míra sňatečnosti naopak velmi propadla, a to o 2,2 ‰ a už nikdy se nepřiblížila celozemským průměrům. Pokles hrubé míry sňatečnosti souvisel se zvyšujícím se sňatkovým věkem a s odchodem mladých lidí do měst, či do ciziny.

Tabulka 2 – Hrubá míra sňatečnosti farnosti Choltice v %

Rok	Počet obyvatel⁷²	Počet oddaných (pětiletý průměr)	Hrubá míra sňatečnosti farnosti Choltice	Hrubá míra sňatečnosti v českých zemích⁷³
1850	1361	11,4	8,4	8,6
1869	1507	9,4	6,2	8,9
1880	1649	10,4	6,3	7,9
1890	1677	9,6	5,7	7,7
1900	1643	11	6,7	8
1910	1672	9,4	5,6	7,4

3.2 Sňatkový věk

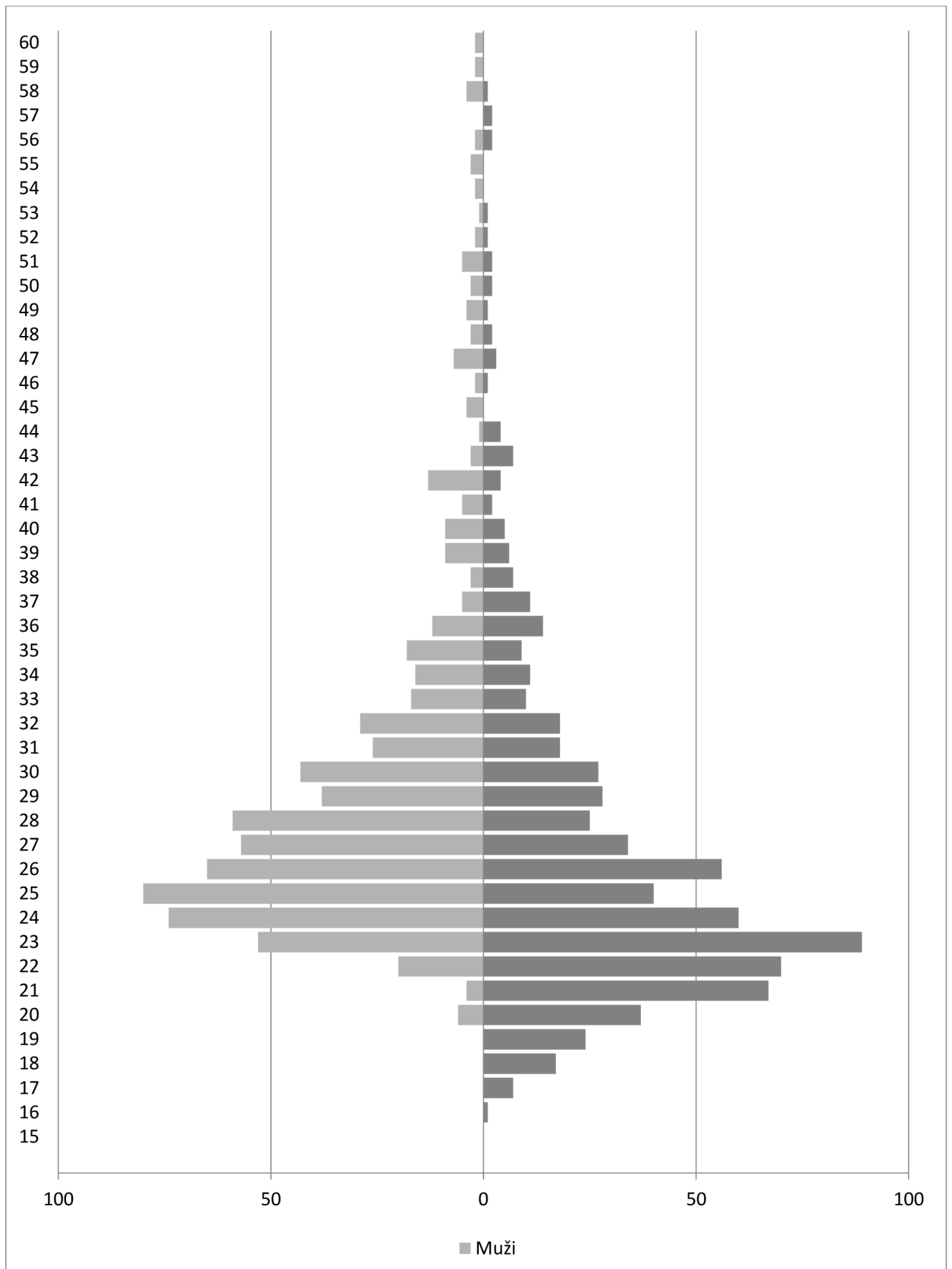
Sňatkový věk byl v matrikách farnosti Choltice pro zkoumané období kvalitně zaznamenáván. Tato skutečnost představuje rozdíl oproti podobě záznamů ve svinčanské farnosti. Nyní se lze přes získané matriční údaje zaměřit na poznání sňatkového věku. Z celoevropského pohledu se na přelomu 19. a 20. století sňatkový věk v Evropě velmi lišil. V oblastech západní a severní Evropy se ve věku do 24 let vdávala necelá čtvrtina žen. Diametrálně odlišná situace byla v zemích východní Evropy, kde do 24 let bylo provdáno 75 až 85 % žen.⁷⁴ Pokud se zaměříme na farnost Choltice, tak v letech 1890-1909 se ve farnosti provdalo 198 žen, z toho 93 před dvacátým čtvrtým rokem života, tedy 47 % žen. České země byly mnohdy s ostatními zeměmi střední Evropy vnímány jako most mezi západní a východní Evropou a počet provdaných žen do 24 let v rámci farnosti to dobře demonstruje.

⁷² *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970*, Díl 1. Sv. 1. Praha 1978, s. 610-617.

⁷³ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva...*, s. 336.

⁷⁴ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 167.

Graf 3 – Věková pyramida snoubenců v letech 1848–1918 (15-60 let)

Jak je z předchozího grafu věkové pyramidy patrné, ženy se vdávaly mladší než muži. Již bylo zmíněno, že za osoby plnoleté se považovaly osoby starší 24 let, přesto u žen byla plnoletost méně dodržována, takže byly provdávány se souhlasem otce i v mladším věku. Nejmladší provdanou ženou byla jistá šestnáctiletá Anna Luxová, dcera hostinského z Klenovky, provdaná v dubnu roku 1896 za osmadvacetiletého Hynka Pulpána, mladšího učitele z Klenovky. Nejvíce ženy uzavíraly sňatek ve 23, dále pak 22, 21, 24 a 26 letech. U mužů byl sňatkový věk vyšší, na tom se podílela vysokou měrou u neodvedených branců povinnost mít od roku 1859 z místodržitelství mimořádné povolení k sňatku, pokud byl muž mladší 22 let. Získat povolení muselo být tedy vskutku obtížné, nebo se o něho potenciální ženichové raději ani nepokoušeli. Z deseti uzavřených sňatků mužů mladších 22 let bylo osm před rokem 1859 a jeden během válečných let první světové války. Nejčastěji se muži ženili ve věku 23–28 let. Nejmladším šesti ženichům bylo 20 let. Ve věkové pyramidě je tedy velmi patrný rozdíl v uzavírání sňatků. Ženy převážně uzavíraly sňatky v mladším věku v závislosti na jejich reprodukčním věku. U mužů platilo, že s jejich přibývajícím věkem se zvětšoval podíl uzavřených sňatků oproti sňatkům žen stejného věku. Věková pyramida nezahrnuje sňatky u osob starších 60 let, konkrétně 16 mužů a jedné ženy. Ve všech případech se jednalo o druhé sňatky. Nejstarším ženichem byl 78 let starý vdovec Karel Heil, strážník při železniční dráze ve Valech, který si vzal v dubnu roku 1907 Annu Cechtovou (33 let), dceru nádeníka z Brlohu.

Tabulka 3 – Průměrný sňatkový věk v letech 1848–1918 (přičteno 0,5)

Období	První sňatek		Druhý sňatek		Celkem	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
1848–1859	29,4	27,1	49,2	42,3	39,3	34,7
1860–1869	29,5	26,2	45,1	36,1	37,3	31,2
1870–1879	27,8	25,8	45,5	37,1	36,7	31,6
1880–1889	28,1	26,3	45	41	36,6	33,7
1890–1899	27,5	26,3	40,9	39	34,2	32,7
1900–1909	27,4	24,7	44	35,7	35,7	30,2
1910–1918	28,7	25,3	41,9	40	35,3	32,7
Celkem	28,3	26	44,5	38,7	36,4	32,4

Výše zmíněná tabulka 3 se zaměřuje na průměrný věk. České země zaznamenaly nejvyšší sňatkový věk v roce 1857, u mužů dosáhl 32,4 let a u žen 27,5. Na zvyšování průměrného věku při uzavírání sňatku mělo vliv prodloužení délky života. U venkovského obyvatelstva došlo ke zkvalitnění obživy, což bylo způsobeno přechodem od trojpolního systému

hospodaření ke střídavému, rozšířením okopanin, dále tomu napomohla mechanizace polních prací, jež rolníkům snižovala objem fyzicky náročné práce.⁷⁵

Ve farnosti Choltice se v tomto roce dostal průměrný sňatkový věk na 30,5 let u mužů a 30 let u žen, odhadem tedy o dva roky pod celozemským průměrem. Pokud se ale zaměříme na celé období let 1848-1859, tak průměrný sňatkový věk u mužů dosáhl 39,3 let a u žen 34,7 let, což je výrazně více, o sedm let u mužů i u žen, než nejvyšší celozemské průměry z roku 1857. V českých zemích postupně do konce 19. století průměrný sňatkový věk klesl na 30 let u mužů a 26 let u žen. Klesal též v choltické farnosti, u mužů dosáhl právě v posledním desetiletí 19. století nejnižších hodnot, a to 34,2 let, přičemž u žen byl nejniže v prvním desetiletí 20. století, kdy poklesl na 30,2 let. Též v porovnání s jinou východočeskou farností Lochenice, kterou se ve svém šetření zabývala Věra Kalousková, vykazuje značné rozdíly. V lochenické farnosti byl průměrný sňatkový věk v letech 1890–1899 „pouhých“ 29,4 let u mužů a 25,5 let u žen.⁷⁶

Detailnější přehled sňatkového věku u svobodných snoubenců poskytuje následující tabulka 4. Za celé období se u svobodných mužů neobjevil ani jeden sňatek ve věku pod 20 let. V roce 1868 došlo k již zmíněnému uzákonění všeobecné branné povinnosti. To se v období 1860–1879 projevilo na poklesu sňatků svobodných mužů ve věku 20–24 let na 24 %. Naopak sňatky mužů mezi 25–29 lety v tomto období významně vzrostly na 47,6 % všech uzavřených sňatků.

U svobodných mužů starších 35 let byl nejvyšší počet uzavřených sňatků v letech 1848–1859, kdy dosáhl téměř 12 % ze všech prvních sňatků, v následném období tyto sňatky poklesly pod 6 % a dál postupně klesaly. Nejstarším svobodným mládencem byl ve věku 58 let Václav Tamohyna, nájemce střešního mýta z Valů, který si vzal za ženu Annu Doskočilovou, věk 35 let, dceru domkáře z Benešovic. Sňatek se uskutečnil v srpnu roku 1870. U svobodných dívek stojí za zmínění postupné zvyšování počtu sňatků ve věku 20–24 let, za celé období stoupl o téměř 12 %. Naopak u žen starších 30 let počet uzavřených sňatků mezi obdobími postupně klesal. Nejstarší provdanou svobodnou ženou byla ve věku 50 let Barbora Pleskotová, dcera tovaryše tesařského z Čepů, která si vzala v srpnu 1879 Jana Černého, vdovce z Valů, věku 62 let.

⁷⁵ Ludmila FIALOVÁ, *Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století. = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts, Opava 1997, s. 51.

⁷⁶ Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*, Historická demografie 30, 2006, s. 80.

Tabulka 4 – Věk při prvním sňatku podle věkových skupin

Věk	Muži								Ženy							
	1848–1859		1860–1879		1880–1899		1900–1918		1848–1859		1860–1879		1880–1899		1900–1918	
	Počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%
15–19	-	-	-	-	-	-	-	-	8	7,0	16	7,8	11	6,2	14	8,3
20–24	33	32	46	24	37	22,2	40	26,1	47	40,9	91	44,2	91	51,1	88	52,1
25–29	29	28,2	90	47,6	94	56,3	74	48,4	27	23,5	59	28,6	48	27,0	41	24,3
30–34	21	20,4	34	18,0	25	15	31	20,3	18	15,7	26	12,6	17	9,6	15	8,9
35–39	12	11,7	10	5,3	8	4,8	4	2,6	11	9,6	10	4,9	6	3,4	8	4,7
40–44	7	6,8	4	2,1	2	1,2	2	1,3	2	1,7	2	1,0	5	2,8	3	1,8
45–49	1	1	4	2,1	1	0,6	2	1,3	2	1,7	1	0,5	-	-	-	-
50–54	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,5	-	-	-	-
55–59	-	-	1	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
60+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Celkem	103	100	189	100	167	100	153	100	115	100	206	100	178	100	169	100

Dalším zjištěným údajem při výzkumu sňatkového věku jsou věkové rozdíly mezi snoubenci. Nejprve se zaměříme na věkové rozdíly mezi dvěma svobodnými snoubenci. Ty jsou přehledně rozděleny na následující stránce v tabulce 5. Zcela evidentní je, že v případě obou svobodných snoubenců byly ve farnosti Choltice „nejoblíbenější“ sňatky mezi staršími muži a mladšími ženami. V rozdělených časových úsecích tento počet stoupal. V letech 1848–1859 bylo těchto sňatků na 57 %, v závěrečném období 1890–1918 se toto číslo vyšplhalo dokonce až na téměř 75 % sňatků.

Nejvyšší zaznamenaný rozdíl představoval již zmíněný sňatek Václava Tamohyny a Anny Doskočilové, ve kterém byl ženich starší o 23 let. Nejčastějším věkovým rozdílem mezi starším mužem a mladší ženou byly 1–4 roky, následně 5–9 let. Ve stejném věku se brali svobodní snoubenci nejvíce v letech 1848–1859, tehdy tvořili 10 % sňatků svobodných a v dalších obdobích jejich počet klesal. Obdobná situace byla i u starších žen. Nejvyšší věkový rozdíl mezi svobodnými staršími ženami a mladšími muži byl 33 % v letech 1848–1859 a v dalších dvou obdobích klesal. Nejvyšší věkový rozdíl byl v tomto případě 13 let. Sňatek byl uzavřen mezi Marií Hlušičkovou, věk 43 let, dcerou čeledína z Ostružně, okresu Chotěbořského a Josefem Šulcem, čeledínem ve věku 30 let ze Štěpánova. Stejně jako u mužů i ženy byly nejčastěji starší o 1–4 roky, následně 5–9 let.

Tabulka 5 – Věkové rozdíly při sňatku obou svobodných snoubenců

Věkový rozdíl	Období					
	1848–1859		1860–1889		1890–1918	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
<i>Ženy starší</i>	33	33,0 %	57	22,0 %	45	19,6 %
Nad 20 let	1	1,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
15–19	0	0,0 %	0	0,0 %	0	0,0 %
10–14	2	2,0 %	5	1,9 %	2	0,9 %
5–9	7	7,0 %	12	4,6 %	8	3,5 %
1–4	23	23,0 %	40	15,4 %	35	15,2 %
<i>Stejný věk</i>	10	10,0 %	22	8,5 %	14	6,1 %
1–4	22	22,0 %	97	37,5 %	87	37,8 %
5–9	19	19,0 %	64	24,7 %	62	27,0 %
10–14	10	10,0 %	10	3,9 %	20	8,7 %
15–19	4	4,0 %	6	2,3 %	1	0,4 %
Nad 20 let	2	2,0 %	3	1,2 %	1	0,4 %
<i>Muži starší</i>	57	57,0 %	180	69,5 %	171	74,3 %
Celkem	100	100,0 %	259	100,0 %	230	100,0 %

Pro lepší přehlednost o možnostech uzavírání sňatků jednotlivých sociálních skupin byla vytvořena tabulka 6, zahrnující několik skupin snoubenců dle sociálního postavení z farnosti Choltice. Je evidentní, že děti sedláků uzavíraly sňatky v nižším věku než ostatní skupiny. Sedláci se ve venkovském prostředí řadili k nejbohatší vrstvě obyvatel a jejich potomci představovali atraktivní cíl, jak stoupnout v sociálním žebříčku. Menší obtíže též představovalo zabezpečení věna pro nevěstu. Překvapivé je, že v letech 1880–1918 se mladí sedláci ženili v průměrném věku nad 30 let, tedy vyšším než v ostatních kategoriích. V případě ženichů následovali potomci chalupníků a domkářů, nejspíše se ženili řemeslníci. Nejmladší nevěsty pocházely ze selských rodin a překvapivě i z dělnických poměrů. Nejstarší se vdávaly dcery čeledínů, nádeníků a podruhů.

Tabulka 6 – Průměrný věk snoubenců při prvním sňatku podle sociálního původu ve farnosti Choltice v letech 1848–1918

Sociální postavení	Ženiši		Nevěsty	
	1848–1879	1880–1918	1848–1880	1880–1919
Sedlák	24,5	30,2	24,7	23,9
Chalupník	26,5	26,8	24,9	24,9
Řemeslník	28,5	27,6	26,4	24,9
Čeledín	28,6	25,9	27,0	25,8
Dělník	28,0	26,8	23,0	24,8

Další skupinu tvoří palingamní sňatky, což jsou sňatky, kde alespoň jeden ze snoubenců vstupuje do druhého či dalšího sňatku. Jejich počty jsou zobrazeny v tabulce 7. Z výzkumu je patrný převažující počet sňatků mezi vdovcem a svobodnou, dosahující 57 % sňatků. V těchto případech převládala starší vdovec oproti mladší svobodné ženě, nejčastěji v kategorii o 20 a více let starší. Největší věkový rozdíl zaznamenaný mezi vdovcem a svobodnou ženou byl 49 let. Jednalo se o sňatek ze srpna 1851 mezi Michalem Breberou, 70 let, poklasným z Choltic a jistou Annou, dcerou Kateřiny Breberové. Zde je patrné, že se muselo jednat o příbuzné, neboť oba měli předky stejného jména z Heřmanova Městce. Ve sňatcích mezi vdovcem a vdovou byl znovu vyšší počet starších mužů, konkrétně 75 %, nejčastěji o 5–9 let starších. Při sňatcích svobodný muž a vdova platilo, že téměř v 70 % sňatků byla žena starší než muž, nejběžnější věkový rozdíl mezi snoubenci byl 1–4 roky. Největší rozdíl 23 let představuje sňatek mezi Václavem Hovorkou 23 let, mistrem řeznickým v Cholticích a Dorotou Němcovou, 56 let, vdovou po mistru řeznickém z Choltic

Tabulka 7 – Věkové rozdíly při druhém a dalším sňatku

Věkový rozdíl	Vdovec-svobodná		Svobodný-vdova		Vdovec-vdova	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Ženy starší	10	12,7 %	16	69,6 %	8	22,2 %
Nad 20 let	0	0,0 %	2	8,7 %	0	0,0 %
15–19	0	0,0 %	3	13,0 %	0	0,0 %
10–14	1	1,3 %	2	8,7 %	0	0,0 %
5–9	2	2,5 %	3	13,0 %	5	13,9 %
1–4	7	8,9 %	6	26,1 %	3	8,3 %
Stejný věk	2	2,5 %	0	0,0 %	1	2,8 %
1–4	10	12,7 %	4	17,4 %	2	5,6 %
5–9	9	11,4 %	2	8,7 %	11	30,6 %
10–14	15	19,0 %	0	0,0 %	6	16,7 %
15–19	13	16,5 %	0	0,0 %	6	16,7 %
Nad 20 let	20	25,3 %	1	4,3 %	2	5,6 %
Muži starší	67	84,8 %	7	30,4 %	27	75,0 %
Celkem	79	100,0 %	23	100,0 %	36	100,0 %

3.3 Rodinný stav snoubenců

Při porovnání čísel z předchozích tabulek je patrné, že nejvyšší počet sňatků uzavírali dva svobodní snoubenci. Ve všech třech obdobích to bylo kolem 80 % všech sňatků. Vdovci si za své nové manželky vybírali převážně svobodné ženy. Roli ve výběru mohlo hrát mládí svobodných žen, jejich bezdětnost a věno. Na rozdíl od vdovců měly vdovy šanci znovu se

provdát sotva třetinovou. Počty vzájemných sňatků mezi vdovci a vdovami během jednotlivých období postupně klesaly. Přesto měly vdovy stále větší šanci provdat se za vdovce než za svobodného ženicha. Případů sňatků svobodný–vdova bylo ve všech obdobích nejméně. Kompletní pohled na rodinný stav snoubenců poskytuje tabulka 8.

Tabulka 8 – Snoubenci podle rodinného stavu

Období	Svobodný–svobodná		Vdovec–svobodná		Svobodný–vdova		Vdovec–vdova		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
1848–1859	100	79,4 %	15	11,9 %	3	2,4 %	8	6,3 %	126	17,3 %
1860–1889	259	79,2 %	37	11,3 %	13	4,0 %	18	5,5 %	327	45,0 %
1890–1918	230	83,9 %	27	9,9 %	7	2,6 %	10	3,6 %	274	37,7 %
Celkem	589	81,0 %	79	10,9 %	23	3,2 %	36	5,0 %	727	100,0 %

3.4 Sociální původ

Lepší vedení matrik v 19. století oproti předcházejícím staletím přináší řadu nových informací, mezi které patří i údaje o sociálním původu svatebčanů. V případě ženichů informace o jejich povolání a u nevěst nejčastěji o povolání jejich otců, čímž je umožněno poznat sociální rozvrstvení obyvatelstva farnosti. Zároveň lze zjistit, jakou sňatkovou strategii snoubenci při uzavírání sňatků volili, neboť jejich prostřednictvím se mohli dostat do vyšší sociální skupiny. Je pracováno se 726 sňatky, jeden významný sňatek byl však vynechán, mezi ostatními se proto neobjevuje. Jednalo se o sňatek šlechtický ze dne 29. srpna 1870, konkrétně mezi baronem Ernstem von Gudenau-Mirbachem a Wilhelminou von Thun-Hohenstein, dcerou hraběte Theodora Thun-Hohenstein.

Sociální původ snoubenců byl v rámci farnosti pestrý, přesto bylo nutné provést jeho rozdělení do několika sociálních skupin v závislosti na četnosti jednotlivých povolání. Pro výzkum bylo vytvořeno osm typových kategorií, či skupin. První kategorií tvoří *sedlák*, v ní jsou zahrnuti sedláci a také rolníci. Označení sedlák bylo totiž postupně během 2. poloviny 19. století v zápisech matrik nahrazováno pojmem rolník.

Další kategorií představuje *chalupník*. V ní jsou vedle chalupníků zahrnuti též domkáři a baráčníci. Ve třetí skupině označené *řemeslník a tovaryš* jsou zahrnuti jako řemeslníci jednak mistři. Byli to ve farnosti se často vyskytující krejčí, obuvníci, truhláři, kováři, zedníci, tkalci, pekaři aj.; zařazeni do ní jsou i mlynáři. Druhou její složku tvoří tovaryši a pomocníci, zejména truhlářští, zedničtí, krejčovští, bednářští a mlynářští. Ve čtvrté skupině *čeledín* jsou čeledíni, podruzi, nádeníci, poklasní, pastýři a další. Pátá skupina *dělník* je skupinou

nejmladší. Tato vrstva se zrodila v 19. století a její postupný nástup je zaznamenán též v následující tabulce. Úbytek ženichů ze skupiny čeledín ve druhé skupině lze částečně vysvětlit tím, že někteří ženichové byli nově zahrnuti pod dělníky, ačkoliv mohli být dělníky v zemědělství. V této skupině se objevuje též několik dělníků z choltického cukrovaru, dále dělníci truhlářští a soustružníci. Šestá skupina *pracovník dráhy* byla zaznamenána spíše u ženichů, často tzv. hlídači na železné dráze či topiči. Dráhou byla myšlena železniční dráha mezi Prahou a Vídní, jež přes Valy vedla. Sedmá skupina *služebník* obsahuje služebnictvo velmi často ze zámku, jako byli kočí, hlídači, lokajové atd. Poslední osmá skupina je velmi různorodá sociálně, profesně i vzdělanostně. Do této skupiny jsou zařazeni příslušníci inteligence (učitelé, úředníci, doktoři), dále hostinští, nájemníci, obchodníci, šafáři, ředitelé a majitelé různých podniků, vojáci, strážníci, lesníci, listonoši, výminkáři, měšťané a jiní. Sociální původ snoubenců byl rozdělen v tabulce 9 do dvou období, aby bylo zřejmé, jak se v závěru 19. a na počátku 20. století měnil. V letech 1848–1879 pocházelo nejvíce ženichů ze skupiny řemeslník a tovaryš, následně čeledín a chalupník.

Nevěsty byly nejčastěji chalupnického původu, dále řemeslnického, čeledínského a selského. Z čísel je jasné, že ve farnosti převládalo zemědělství a řemesla, často s ním spojená. Od roku 1880 je zcela evidentní již zmíněný nárůst počtu oddaných v sociální skupině dělník. U ženichů představovala druhou nejpočetnější skupinu za řemeslníky a tovaryši, přibýlo též oddaných sedláků a pracovníků dráhy. Právě pozice dělník a pracovník dráhy umožnila nejnižší vrstvě obyvatel farnosti změnu profese, proti předchozím čeledínským pozicím. U nevěst se vyrovnal poměr provdaných z kategorie chalupník a řemeslník. Za ně se zařadily dívky z dělnických poměrů, mnohdy samotných zaměstnaných žen a podobně v kategorii služebník se mnohdy jednalo přímo o služebnou. Kategorie ostatní zaznamenala u ženichů růst a u nevěst pokles oddaných.

Tabulka 9 – Sociální původ snoubenců z farnosti Choltice v letech 1848–1918

Sociální postavení	Ženiši		Nevěsty	
	1848– 1879	1880– 1918	1848– 1880	1880– 1919
Sedlák	12	20	38	38
Chalupník	33	27	122	91
Řemeslník a tovaryš	138	128	80	91
Čeledín	91	43	39	39
Dělník	8	89	1	52
Pracovník dráhy	8	13	0	3
Služebník	12	8	2	12
Ostatní	45	51	63	55
Celkem	347	379	345	381

Nyní je třeba se zaměřit na zvolenou sňatkovou praxi mezi jednotlivými sňatkovými skupinami, neboť ve venkovské společnosti 19. století byla příslušnost ke konkrétní sociální skupině stále důležitá a není pochyb, že svatebčané se pomocí sňatku snažili své postavení zlepšit. Z pohledu ženichů se zaměříme nejprve na vrstvu sedláků. Pokud si tyto ženichové chtěli zachovat své sociální postavení, museli si najít partnerku na stejné úrovni, nejlépe tedy též ze selského stavu. Ve farnosti se to povedlo třetině sedláků, ostatní zamířili o stupeň níže a našli si partnerky v kategorii chalupník, ve skupině ostatních se jednalo především o dcery šafářů a tři sedláci si vzali za partnerku dceru řemeslníka. Je evidentní, že se snažili zůstat ve vrstvách spojených se zemědělstvím. Obdobně na tom byli též chalupníci. Pouze třem se povedl sociální vzestup, když uzavřeli sňatek se dcerami sedláků, více než polovina chalupníků si vybrala manželku též ze skupiny chalupník, čímž se stali nejuzavřenější sociální skupinou. Dále dcery řemeslníků a čeledínů. V případě ostatních si vybírali nejvíce dcery výminkářů, šafářů a lesníků. Pouze dva chalupníci se oženili s dívkou z dělnických poměrů.

Tabulka 10 – Sociální původ snoubenců v letech 1848–1918

Sociální původ ženichů	Sociální původ nevěst								
	Sedlák	Chalupník	Řemeslník	Čeledín	Dělník	Pracovník dráhy	Služebník	Ostatní	Celkem
Sedlák	11	11	3	1	-	-	-	6	32
%	1,5 %	1,5 %	0,4 %	0,1 %	-	-	-	0,8 %	4,4 %
Chalupník	3	35	7	5	2	-	-	8	60
%	0,4 %	4,8 %	1,0 %	0,7 %	0,3 %	-	-	1,1 %	8,3 %
Řemeslník a tovaryš	38	69	80	21	13	2	4	39	266
%	5,2 %	32,4 %	11,0 %	2,9 %	1,8 %	0,3 %	28,6 %	5,4 %	36,6 %
Čeledín	1	54	16	33	8	-	4	18	134
%	0,1 %	25,4 %	2,2 %	4,5 %	1,1 %	-	0,6 %	2,5 %	18,5 %
Dělník	3	19	19	13	26	1	2	14	97
%	0,4 %	8,9 %	2,6 %	1,8 %	3,6 %	33,3 %	0,3 %	1,9 %	13,4 %
Pracovník dráhy	3	8	5	2	-	-	-	3	21
%	0,4 %	3,8 %	0,7 %	0,3 %	-	-	-	0,4 %	2,9 %
Služebník	4	1	7	1	-	-	2	5	20
%	0,6 %	0,5 %	1,0 %	0,1 %	-	-	0,3 %	0,7 %	2,8 %
Ostatní	13	16	34	2	4	-	2	25	96
%	1,8 %	7,5 %	4,7 %	0,3 %	0,6 %	-	0,3 %	3,4 %	13,2 %
Celkem	76	213	171	78	53	3	14	118	726
%	10,5 %	29,3 %	23,6 %	10,7 %	7,3 %	0,4 %	1,9 %	16,3 %	100,0 %

Řemeslníci a tovaryši byli nejpočetnější skupinou ženichů. Uzavírali nejvyšší počet sňatků s dcerami jiných řemeslníků. Přesto byli velmi úspěšní i v ostatních sociálních skupinách. Po řemeslnících si 26 % vybralo za nevěstu dceru chalupníka a přes 14 % řemeslníků (z toho pouze 2 % tovaryšů) se přiženilo do rodin sedláků. Po sedlácích byli tedy druhými nejúspěšnějšími ženichy. Z kategorie ostatní vybírali nejčastěji dcery výminkářů a šafářů, ale i dcery učitelů a mnohé další. Čeledínům se dařil sociálním vzestup sňatkem s dcerami chalupníků, tento sňatek upřednostnilo 40 % z nich. Vzít si dceru sedláka se povedlo pouze jednomu čeledínovi z Choltic, jenž si ve věku 27 let vzal nemanželskou dceru rolníka starou 23 let z Vísky na Chotěbořsku. Záznam též obsahuje informaci o obdržení povolení ke sňatku nezletilé od c. k. okresního soudu v Chotěboři. Dalších 24 % si vybíralo partnerku z řad čeledínů, následovala kategorie ostatní, reprezentovaná zejména dcerami šafářů a výminkářů. Dělníci obdobně jako řemeslníci uzavírali sňatky napříč všemi sociálními skupinami s tím rozdílem, že do skupiny sedláků se podařilo přiženit pouze třem. Více než čtvrtina preferovala partnerku z dělnických poměrů, další vybírali zejména mezi chalupníky

a řemeslníky. Pracovníci dráhy i služebníci se při svém nízkém počtu dokázali přesto lépe než dělníci prosadit ve sňatcích s dcerami sedláků. Naopak dělnice a dcery dělníků nebyly pro pracovníky dráhy a služebníky vyhledávaným protějškem k uzavření sňatku.

Krátce ještě zhodnotíme sňatkové preference nevěst. Polovina selských nevěst si vybrala ženicha z řad řemeslníků, následně ženichy z kategorie ostatní, převážně obchodníky a učitele. V případě chalupníků měly ve 32 % nejvyšší šanci provdat se za řemeslníky, následované čeledíny, chalupníky a další. Dcery řemeslníků, čeledínů i dělníků se nejčastěji provdávaly za ženichy ze své sociální skupiny. Kategorii ostatní nelze přesně určit, přesto ženichové i nevěsty z této skupiny vybírali nejčastěji své protějšky ze skupiny řemeslník. Při výzkumu bylo zjištěno, že pokud porovnáme obě skupiny svatebčanů zemědělského původu, je patrné, že ženichům ze skupin sedláků a chalupníků se dařilo hledat partnerku též z těchto sociálních skupin, v případě nevěst z těchto sociálních skupin byla situace odlišná a nejčastěji nacházely partnery mezi řemeslníky a tovaryši. K podobnému závěru ve své práci při výzkumu venkovské farnosti Lochenice dospěla též Věra Kalousková.⁷⁷

Z výzkumu vyplývá, že muži dosahovali sňatkem častěji než ženy vyššího společenského postavení; byli to především řemeslníci, čeledíni a dělníci, a pokud to možné nebylo, vybírali si partnerky stejného společenského postavení. V případě dívek byla situace odlišná. Málomocným se povedl sociální vzestup, a tak jako zejména v případě dcer řemeslníků se snažily alespoň o uzavření sňatku ve stejné sociální kategorii. Většina dcer sedláků se musela provdat za muže z nižších společenských skupin a obdobně na tom byly též dcery chalupníků.

⁷⁷ Věra KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj...*, s. 92.

4 Porodnost

Dalším ze zkoumaných demografických jevů je výzkum porodnosti v choltické farnosti. Samotná porodnost je společně s úmrtností důležitým jevem pro výpočet přirozeného přírůstku, případně přirozeného úbytku. Kapitola se zaměřuje na narození dítěte a okolnosti s ním spojené, jakými jsou funkce porodních bab, křest, křtovenství a jiné. Dále řeší počty narozených dětí v rámci farnosti, které jsou tvořeny živě i mrtvě narozenými dětmi, zmiňuje se též o otázce nemanželských dětí a dětství v průběhu 19. století.

Na úvod je třeba říct, že 19. století bylo dobou, která se stále potýkala s velkou dětskou, a především kojeneckou úmrtností. Děti se v průměru v rodinách rodily každý druhý rok, přes tuto okolnost však rodiny početné nebyly. To bylo dáno především životem v podmínkách zhoubných epidemických nemocí a špatnou lékařskou péčí. Byla to zároveň doba, kdy docházelo k ústupu éry patriarchy, tedy poslušnosti vůči rodičům. Tento jev byl nejvíce patrný v dolních vrstvách společnosti, kde se děti mohly rychle osamostatnit, neboť neprošly speciální přípravou pro budoucí povolání.⁷⁸

4.1 Těhotenství a porod

Pokud se zaměříme na těhotenství, tak spolu s porodem bylo po celá staletí v evropském společenství chápáno jako bezprostředně ženská záležitost. Od středověku byl pohled na těhotné a rodící ženy značně stigmatizující. Například žena byla během šestinedělí dlouhou dobu považována za tvora nečistého a tento předsudek se udržel ještě v 19. století, jak bude popsáno níže. Oficiální medicína se v této době porodnictvím stále příliš nezabývala.⁷⁹ Proto se o porod staraly porodní báby.

Babství mělo v Čechách dlouhou tradici a první zmínka o porodní bábě se objevuje dokonce již roku 1176 a pojednává o narození blahoslaveného Hroznaty z Ovence.⁸⁰ Porodní báby čerpaly ze svých zkušeností a některých příruček pro babství určených. Pro porodní báby 19. století byla v českém prostředí důležitá dvě díla. Prvním bylo *Umění babické k užítku žen při porodu obsluhujících* z roku 1814 publikované přední osobností českého porodnictví Antonínem Jungmannem, profesorem pražské lékařské fakulty, ve kterém popisuje anatomii ženského těla, průběh těhotenství, porodu a šestinedělí, patologického

⁷⁸ Jana, MACHAČOVÁ, *Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století? Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: Pardubice, 4. až 5. dubna 2002*, Pardubice, 2003, s. 65.

⁷⁹ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 19–20.

⁸⁰ Antonín DOLEŽAL, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001, s. 26.

porodu a péči o novorozence. Druhým titulem byla roku 1837 vydaná učebnice bývalého Jungmannova žáka a asistenta Františka Jana Mošnera, pozdějšího profesora a rektora univerzity v Olomouci. Obě práce se staly základními příručkami pro celé generace porodních babiček. Roku 1888 byla ještě vydána další důležitá práce *Babictví, učebná kniha pro báby porodní* od Vojtěcha Vyšina, v níž používaná terminologie byla již moderní a shodující se s dnešní.⁸¹ Od první poloviny 19. století tedy lze mluvit o začínající dominanci profesionální medicíny, dbající na zdraví populace. Lékaři, chirurgové, ale i porodní báby začínali být vzděláváni v institucích univerzitního typu.⁸²

Těhotenství se až do konce 19. století dalo s jistotou diagnostikovat až v jeho druhé půli, dle patrného pohybu plodu, či slyšitelnosti srdečních ozvěn. Termín porodu se již dal určit na základě poslední menstruace. Poměrně přesné vaginální vyšetření, které graviditu stanovovalo s velkou přesností, bylo spíše výjimečné a samozřejmostí nebylo ani během první poloviny 20. století. Za zmínění stojí postup porodní báby, kterým vyšetření probíhalo. Vyšetřovala ohřátou rukou s krátce střiženými nehty, ukazováčkem, samozřejmě bez prstenu, který byl natřen máslem, sádlem, olejem případně glycerinem. Diagnostika ranných stádií těhotenství na základě laboratorního rozboru moči byla objevena teprve roku 1927 německými gynekology Selmarem Aschheimem a Bernhardem Zondekem.⁸³

Ještě po celé 19. století byly porodní bolesti chápány jako trest za dědičný hřích, což kontrastuje se snahou dnešní medicíny o jejich zmírnění. Zdali bude dítě zdravé, nemocné či mrtvé bylo pouze v rukou boha, proto byla ženám těsně před porodem doporučována zpověď. Porodní báby během porodu ženám nemohly podávat utěšující léky, ty mohl podávat pouze lékař. Proto se uchylovaly ke všelijakým praktikám, jakými bylo pití silné kávy, horkého čaje nebo vody, ve které bylo předtím uvařeno vejce natvrdo. Tyto praktiky měly pomáhat rodičce při samotném porodu. Využíval se také heřmánkový čaj, klystýr, či vlažná sedací lázeň. Často během porodu zaznívala z úst porodních bab nejrůznější zaříkávání, pověry a kouzla.⁸⁴

Zatímco úkolem matky bylo předem vybrat vhodnou místnost pro porod, ta musela být čistá, světlá a klidná, vybavena nezbytným nábytkem a přiměřeně tvrdou postelí s nepromokavou podložkou. Těžké porodní stolice byly již minulostí. Na počátku 19. století se během porodu prosadila dorzální poloha, při této poloze je matka pasivní a o veškerou

⁸¹ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL. *Radostné dětství...*, s. 24–26.

⁸² M. LENDEROVÁ. – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ. *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec 2013, s. 212.

⁸³ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL. *Radostné dětství...*, s. 34–35.

⁸⁴ *Tamtéž*, s. 42–44.

aktivitu se starají okolní osoby pomáhající rodiče. Jakmile bylo dítě přivedeno na svět, bylo úkolem báby zjistit, jestli dítě dýchá a odstranit z úst zbytky plodové vody. Následně umyté, oblečené a zabalené novorozeně umístit do kolébky. Mimo to sledovala také matku, zdali je po porodu v pořádku, v opačném případě, kdy měla rodička například poškozené luno, zavolala lékaře.⁸⁵

4.2 Šestinedělí

Přes postupné upouštění tradic a pověr spojených s porodem se v průběhu 19. století nejpevněji udržely rituály spojené s obdobím tzv. šestinedělí. Na venkově bylo stále pevně ukotveno přesvědčení o zranitelnosti šestinedělky (matky) a novorozence. Věřilo se, že jsou oba ohroženi zlými silami, především klekánicemi, nedělka údajně přispívala k řadě katastrofických jevů, jako bylo krupobití, vichřice, bouře. Šestinedělka měla v koutu místnosti speciálně oddělené lože.⁸⁶ To bylo obklopeno *koutnicí*, což byla plachta z vyběleného lněného plátna, vyšítego červenou nití, jež symbolizovala barvu krve a života, šlo o barvu chránící před uhranutím. Aby se vyhnula běsům, nesměla opouštět uzavřený prostor, a to především v časech před východem slunce, v poledne a po západu slunce, tou dobou jí ze strany běsů hrozilo největší nebezpečí. Po uplynutí šestinedělí se lůžko, na kterém matka byla, stalo opět ložem manželským a žena se zároveň navrátila do společnosti. Díky této izolaci měla žena s novorozencem zajištěný poporodní klid.⁸⁷

Jak bylo řečeno, porodní bába sledovala zdravotní stav matky. Nejprve po porodu zůstala u ženy tři až čtyři hodiny a v dalších devíti dnech docházela bába dvakrát denně, následující týden již pouze jednou denně. Během těchto návštěv porodní bába matku prohlédla, vyšetřila a ošetřila.⁸⁸

Těžké a namáhavé porody končily často smrtí matky, proto mnohdy před porodem sepisovala závěť. Obrovským rizikem byly nepřírozené polohy dítěte v lůně matky, kdy musel být mnohdy přivolán lékař, který dítě vytahoval za pomoci kleští. *Sectio caesarea*, neboli císařský řez byl stále velmi rizikový a ve většině případů končil smrtí matky. Pokud bylo zřejmé, že se matka nedožije příchodu kněze, směla porodní bába poskytnout matce poslední pomazání. Císařský řez se prováděl také na mrtvých matkách, neboť ještě během 19. století bylo zakázáno pohřbit matku po sedmém měsíci těhotenství, aniž by z lůna nebylo

⁸⁵ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL. *Radostné dětství...*, s. 44-45.

⁸⁶ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 107–110.

⁸⁷ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL. *Radostné dětství...*, s. 47.

⁸⁸ *Tamtéž.* s. 47.

vyjmutu dítě. Mezi další rizika patří vícečetné porody, ke kterým měly porodní báby raději přivolávat lékaře a také poměrně časté předčasné porody.⁸⁹

V 19. století byly porodní báby již zkoušené, ale nebylo to zdaleka samozřejmostí. Zejména na venkově byl porod často svěřen zkušené sousedce či příbuzné, případně ženám bez diplomu, které jako porodní báby vystupovaly.⁹⁰

V případě, že porodní bába zjistila, že dítě není životaschopné, směla na místo faráře provést tzv. nouzový křest, výjimku tvořily židovské děti, kde tak mohla učinit pouze na výslovné přání rodičů. Ještě během 19. století s sebou bába nosila ve svém „*bolestném kufříku*“ nádobku se svěcenou vodou. U dětí, které vězely v lůně matky, byl nouzový křest vykonáván za pomoci irigátoru. Nouzový křest bylo třeba následně ohlásit faráři, který většinou zesnulé novorozeně zapsal do matriky. Tyto zápisy v matrice byly označovány křížkem.⁹¹

4.3 Křest a kmotrovství

Křest byl nejdůležitějším přechodovým rituálem spojených s narozením. Věřilo se, že nepokřtěnému dítěti je odepřen život na onom světě. Doba mezi narozením a křtem dítěte se mnohdy lišila. V rodinách středních vrstev se křtilo jeden až tři dny po narození, v rodinách dělnických to bylo nejpozději do týdne. Ke konci 19. století se tato doba stále prodlužovala, takže před první světovou válkou se křtily děti starší čtyř až šesti nedělí. Šlechtické děti bývaly křtěny v zámeckých kaplích, to bylo běžné i u rodu Thun-Hohenstein, sídlícího v Cholticích, kde bývaly děti křtěny v místní zámecké kapli. Děti z nižších vrstev křtil zpravidla kaplan z nejbližšího kostela. Pokřtěné dítě bylo následně zapsáno do matriky mezi zápisy narozených.⁹²

Křest představoval akt přijetí dítěte do církve. Na křtu byl účasten farář, rodiče, kmotři a další pozvané osoby. Křtilo se za pomoci svěcené vody, která byla uchovávána ve křtitelnici nacházející se v kostele. Tato voda se mísila s olejem, načež byla během posvěcená. Následně polil farář při křtu dítěti hlavu svěcenou vodou.⁹³

Pokud se zaměříme na kmotrovství, byli kmotři vybíráni z řad příbuzných, známých, sousedů, často to byly významné osobnosti dané lokality. Po rodičích se stal kmotr

⁸⁹ *Tamtéž*, s. 48–51.

⁹⁰ *Tamtéž*, s. 63.

⁹¹ *Tamtéž*, s. 90.

⁹² *Tamtéž*, s. 96–97.

⁹³ Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ - svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. Století), *Historická demografie* 24, 2000, s. 54–62.

nejbližším příbuzným dítěte. Jednalo se o celoživotní závazek a nikdy nesměl být mezi kmotrem a dítětem uzavřen sňatek.⁹⁴ Takový sňatek byl chápán jako krvesmilstvo, cizoložství a hřích. Někdy se stávalo, že rodiče na místo obvyklých dvou až tří kmotrů vybrali kmotrů více, a to z důvodu většího obdarování narozeného.⁹⁵

Během křtu dítě dostalo jméno, čímž byla vytvořena jeho vlastní identita. Jméno bylo často vybíráno po jednom z rodičů či kmotrů. Na výběr jména měla vliv řada faktorů. Byla to doznívající jména kanonizovaných nových barokních světců, nejčastěji Karel, František, Antonín, u dívek pak Karla, Františka, Antonína. Dále jména podle kultu Panny Marie, řada Marií a Josefů a v neposlední řadě se dávala jména panovníků. Pod vlivem sílícího národního vědomí se v 19. století dostávají do módy slovanská jména jako Jaroslav, Vladimír, Lumír, dále staročeská jména Zdeňka, Ludmila. Součástí křtin byla hostina, na kterou byla zvána i porodní bába. Hostina představovala oslavné završení integrace dítěte do širší rodiny, místní komunity.⁹⁶

Nejčastěji používaným jménem v choltické farnosti bylo v letech 1848–1884 u chlapců jméno Josef s četností přes 26 % ze všech mužských jmen. U dívek bylo nejužívanějším jménem Františka, užívané u více než 35 % dívek. Dalšími oblíbenými jmény u chlapců byla jména Václav 15 % a Jan 14 %, u dívek Anna 26 % a Marie 24 %.

Tabulka 11 – Deset nejčastěji užívaných jmen v choltické farnosti v letech 1848–1884

	1848–1884			
1.	Josef	256	Františka	330
2.	Václav	150	Anna	244
3.	Jan	133	Marie	226
4.	Antonín	52	Antonie	47
5.	Karel	33	Barbora	42
6.	Vincenc	25	Kateřina	41
7.	Alois	16	Josefa	30
8.	Jaroslav	8	Tereza	29
9.	Čeněk	7	Emilie	15
10.	Otakar	7	Julie	9

⁹⁴ *Tamtéž.* s. 98.

⁹⁵ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt...*, s. 89–90.

⁹⁶ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL, *Radostné dětství...*, s. 99–101.

Ve druhém období let 1885–1918 zůstalo nejoblíbenějším chlapeckým jménem jméno Josef celkem užito u 25 %, na druhé místo se dostalo jméno František, v zastoupení téměř 26 % všech jmen, a na třetím místě s četností přes 13 % skončilo jméno Václav. Jméno Jan často spojované s Janem Nepomuckým či Janem Křtitelem se již netěšilo tak velké oblibě. U dívek zůstala tři nejpoužívanější jména stejná. Jejich pořadí se ale změnilo. Dívčím se v těchto letech dávalo nejčastěji jméno Marie (27 %), na druhém místě zůstalo jméno Anna (přes 19 %) a jméno Františka dostalo pouze 9 % dívek. Novými oblíbenými jmény byla též jména Božena, Růžena, Antonie, či mnohdy v matrikách zaznamenávaná Anežka Česká.

Tabulka 12 – Deset nejčastěji užívaných jmen v choltické farnosti v letech 1885–1918

1885–1918				
1.	Josef	204	Marie	214
2.	František	170	Anna	152
3.	Václav	110	Františka	73
4.	Antonín	43	Božena	45
5.	Jan	43	Emilie	43
6.	Jaroslav	37	Růžena	34
7.	Vincenc	24	Antonie	33
8.	Bohumil	21	Anežka	26
9.	Stanislav	15	Marta	10
10.	Rudolf	11	Johana	9

Často se lze v matrikách setkat se jmény světců; patří mezi ně Jan Nepomucký, Jan Křtitel, František Serafínký, František Xaverský a Anežka Česká. V mnoha případech bylo během křtu dáno dítěti více jmen. Konkrétně dvě jména při křtu byla dána 423 dětem, tři jména při křtu byla dána 15 dívkám a 7 chlapcům, čtyři jména 3 dívkám a 2 chlapcům a ve dvou případech u dívek a v jednom u chlapců se objevuje dokonce pět jmen. Ve všech případech čtyř a pěti jmen se jednalo o hraběcí potomstvo.

4.4 Počty narozených

Ve sledované farnosti se za období 1848–1918 narodilo celkem 3503 dětí, z toho 1798 chlapců a 1702 dívek. U tří dětí byl uveden údaj „mrtvorozené“, bez bližšího uvedení pohlaví, proto nadále pracuji pouze s číslem 3500. Chlapců se narodilo 51 % ze všech narozených a dívek 49 %. To představuje obvyklé hodnoty, kdy se chlapců rodí více než dívek. Z vícečetných porodů se v choltické farnosti narodilo celkem 39 párů dvojčat, z toho smíšených bylo 15 párů. Chlapeckých dvojčat bylo 13 párů, dvě děvčata tvořila 11 párů. Žádná narozená trojčata, či víceročata nejsou zaznamenána. Jak dokládá následující tabulka,

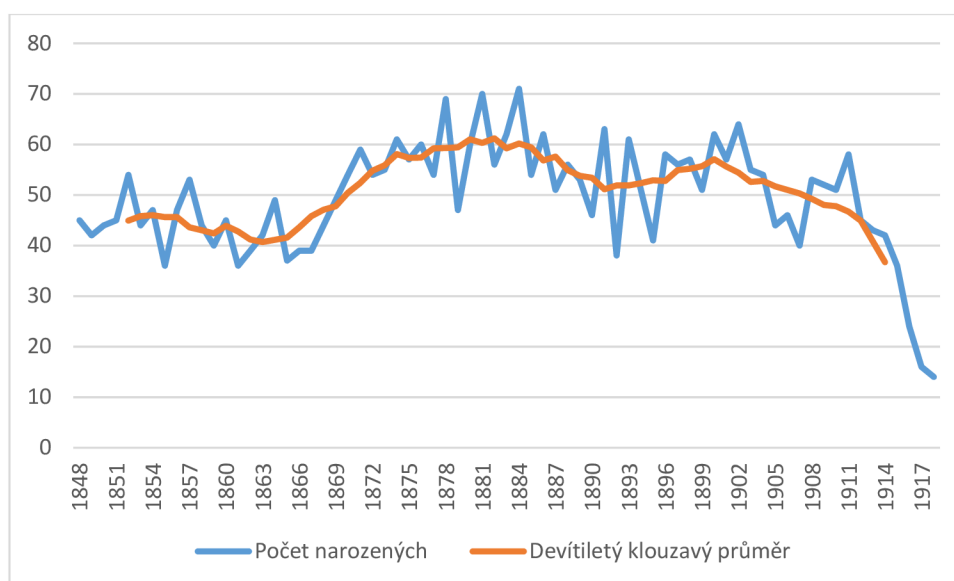
pouze v letech 1860–1869 a 1870–1879 se narodilo více děvčat než chlapců. Roky 1850–1909 jsou rozděleny do desetiletých období, aby je bylo možné srovnávat s údaji z jiných prací.

Tabulka 13 – Zastoupení narozených podle pohlaví

	Chlapci		Dívky		Celkem
	Chlapci	%	Dívky	%	Počet
1848–1849	50	57,47	37	42,53	87
1850–1859	252	55,63	201	44,37	453
1860–1869	197	47,02	222	52,98	419
1870–1879	282	49,65	286	50,35	568
1880–1889	306	51,43	289	48,57	595
1890–1899	265	50,77	257	49,23	522
1900–1909	270	51,23	257	48,77	527
1910–1918	176	53,50	153	46,50	329
Celkem	1798	51,37	1702	48,63	3500

Pokud se zaměříme na průměr počtu narozených na jeden rok, ten činí 49 narozených dětí. Pro lepší přehlednost je počet narozených promítnut v následujícím grafu, ve kterém je znázorněn klouzavý devítiletý průměr.

Graf 4 – Vývoj počtu narozených ve farnosti Choltice v letech 1848–1918

Klouzavý devítiletý průměr ukazuje vrchol v počtu narozených kolem roku 1881. Nejvíce narozených je zaznamenáno roku 1878, kdy se narodilo 69 dětí. V rámci historie českých zemí byl největší počet narozených k roku 1902, narozených bylo 338 tisíc. Také v choltické farnosti představuje rok 1902 druhé nejvyšší číslo v počtu narozených, konkrétně 64. Následně dochází k postupnému poklesu v počtu narozených. Na přelomu 18. - 19. století byl průměrný počet dětí narozených v jedné rodině 4-5. Roku 1910 byl tento počet u vdaných žen ve věku 30-39 let poloviční. U mladších žen byl tento pokles narozených o něco nižší. Roku 1910 se také více jak polovina dětí v rodině rodila do 5 let od sňatku, a pouze čtvrtina po více jak deseti letech manželství. Lze tak vyzorovat změny v reprodukčním chování oproti předchozím stoletím a tyto změny jsou potvrzeny i v choltické farnosti.⁹⁷

Pokud se ohlédneme do roku 1866, který měl vliv na snížení porodnosti v českých zemích kvůli probíhající prusko-rakouské válce, v choltické farnosti se tento trend nepotvrdil, neboť počet narozených tu poklesl již roku 1865 a na úroveň předchozího roku se dostal až roku 1869. Pokles v počtu narozených byl evidentní již od vypuknutí první světové války v roce 1914 a každým rokem klesal až k vůbec nejnižšímu počtu narozených v choltické farnosti, kdy se roku 1918 narodilo jen 14 dětí.

⁹⁷ Ludmila FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 166–170.

4.5 Nemanželské děti

Jednou z částí narozených dětí jsou děti narozené mimo manželství, tedy nemanželské děti. Pojmy nemanželské a nelegitimní děti nemusejí znamenat to samé. Pokud se takové děti narodily mimo manželství a oba rodiče se později vzali, mohly být dodatečně legitimizovány. V řadě případů narozených nelegitimních dětí je v kolonce otec zaznamenán. Je to z toho důvodu, že se k otcovství dobrovolně přihlásil, a byl proto následně za přítomnosti svědků farářem zapsán. Za nelegitimní děti mohly být považovány také děti počaté před svatbou a narozené až po ní. Děti narozené mimo manželství umíraly v prvním roce svého života až dvakrát častěji než děti pocházející z úplných rodin.⁹⁸

Nejčastěji se nemanželské děti rodily ženám nižšího sociálního postavení, takové ženě nemohli rodiče vyplatit věno, a ta se tak často nemohla provdat. Žena s nemanželským dítětem, které nemělo známého otce, se často dostávala na okraj společnosti, především na venkově, kde byla v malém okruhu lidí, byl na ní pohled okolních lidí negativní. Mnohdy se ženy snažily zabránit porodu všemi možnými prostředky, jakými byla fyzická námaha, či využívání různých bylin, které potrat způsobovaly. Známou formou byl zvoneček svařený v pivu nebo vínu.⁹⁹

V rámci tereziánských a josefinských reforem docházelo k otevírání zemských porodnic a nalezinců určených pro osamělé matky. Zlepšit často drastické osudy nemanželských dětí se snažil Josef II., když roku 1787 vydal svůj „*manželský patent*“, na jehož základě měly být nemanželské děti zrovnoprávněny s dětmi manželskými. Praxe však pokulhávala po celé 19. století.¹⁰⁰ Aby se zabránilo zatajování narozených dětí, bylo roku 1914 uloženo porodnicím a porodním asistentkám hlásit každé narození nemanželského dítěte soudu, kde bylo veřejným poručníkem pojato do poručenského katastru.¹⁰¹

Od 20. let 19. století se počet nemanželských dětí začal v českých zemích zvyšovat. To lze spojit s poklesem sňatečnosti a také s rozšířením doby mezi dosažením pohlavní dospělosti a vstupem do manželství, zároveň se také změnila sociální skladba svobodných matek. Na vzestupu nemanželských dětí se podílelo především německé obyvatelstvo. V rámci území s převažující českou populací je tento nárůst o něco pomalejší.¹⁰²

⁹⁸ Alice VELKOVÁ. Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století. In *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále: Pardubice, 4. až 5. dubna 2002*, Pardubice, 2003, s. 208.

⁹⁹ A. NAVRÁTILOVÁ. *Narození a smrt...*, s. 32.

¹⁰⁰ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL. *Radostné dětství...*, s. 267.

¹⁰¹ Jiří KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962, s. 233.

¹⁰² L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 174.

Tabulka 14 – Počet nelegitimních dětí v letech 1848–1918

	Celkový počet narozených	Celkový počet nelegitimních dětí	%
1848–1849	87	4	4,60
1850–1859	453	50	11
1860–1869	419	25	8,35
1870–1879	568	48	8,50
1880–1889	595	42	7,10
1890–1899	522	39	7,50
1900–1909	527	40	7,60
1910–1918	329	26	7,90
Celkem	3500	274	7,83

V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století tvořily nemanželské děti v Čechách kolem 15 % narozených. Postupně tento počet klesal.¹⁰³ K roku 1880 se v českých zemích rodilo 11 % nemanželských dětí.¹⁰⁴ V choltické farnosti je celkový průměr nemanželských dětí mnohem nižší. Za celé období je to 7,83 % všech narozených. Z toho nejvíce nemanželských dětí se narodilo v období 1850–1859, konkrétně 11 %, nejméně pak v prvních dvou letech výzkumu 1848–1849, a to 4,6 %. Nemanželských chlapců se narodilo 155 a dívek 129. Pokud porovnáme počty nemanželských dětí v rámci desetiletých sond mezi roky 1850–1899 s blízkou zdechovickou farností, docházíme ke zjištění, že v choltické farnosti je počet katolických nelegitimních dětí mnohem nižší. Ve zdechovické farnosti postupně klesá od 18,5 % v letech 1850–1859 k 11 % v letech 1890–1899.¹⁰⁵ Zároveň oproti celozemským počtům nemanželských dětí jsou počty v choltické farnosti mnohem nižší.

Za důležité považuji zmínit, že v matrikách narozených je u všech narozených dětí zaznamenáno katolické vyznání. To poukazuje na pevné zakotvení katolické církve v rámci farnosti. V matrikách jsou zároveň zaznamenány údaje, kdy tito narození v pozdější době vystoupili z církve. Celkově takto z katolické církve vystoupilo 191 lidí. V tomto čísle

¹⁰³ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL. *Radostné dětství...*, s. 269.

¹⁰⁴ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 174.

¹⁰⁵ Šárka, JIRÁSKOVÁ. *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1799–1899*, Diplomová práce (ved. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.). Univerzita Pardubice, 2010. s. 57.

nejsou zahrnuti lidé, kteří z katolické církve vystoupili a později se k ní znovu vrátili. Z tohoto počtu je u 40 uvedeno, že jsou zcela bez vyznání, ostatní přestoupili pod jiné církve. Co se ostatních vyznání týká, přestoupilo nejvíce lidí k církvi československé husitské, celkem 96. Zbytek tvoří ostatní evangelické sbory. Pouze některé zápisy uvádějí, kdy k vystoupení z církve či přestupu došlo. U těch, které to uvádějí, se jedná o období až po vzniku Československa, tedy v rozmezí let 1918–1938.

5 Úmrtnost

Úmrtnost, též zvaná mortalita, je třetím jevem výzkumu historické demografie. Zkoumání počtu úmrtí v rámci choltické farnosti může poskytnout přehled o událostech, které farnost v 19. století zasáhly. Úmrtnost je významným ukazatelem probíhající demografické krize. Taková krize se projevuje v rámci úmrtnosti vysokým vzestupem počtu úmrtí, doprovázeným obvykle nižší sňatečností a porodností.¹⁰⁶ Demografické krize se tak stávají zřetelným důkazem významných událostí. Je třeba ale podotknout, že v průběhu 19. století tyto krize slábly. Zkoumané období začíná v době hladových let 1847–1850, které však demografickou krizí bylo.¹⁰⁷ Takovouto krizí byl v předchozím století rozsáhlý hladomor, jenž si v letech 1771–1772 v Čechách vyžádal za oběť desetinu obyvatelstva. Příčiny zlepšujícího se stavu v 19. století lze spatřovat v lepších schopnostech společnosti čelit epidemiím, zlepšilo se také zemědělství, doprava a konzervace potravin. Velký vliv na počty mrtvých měly války, jež kromě mrtvých a raněných v boji vedly k šíření nakažlivých chorob, mezi které patřily neštovice, tyfus, úplavice, v 19. století z Asie zavlečená cholera, či velmi častá tuberkulóza.¹⁰⁸

Dále je možné ze zjištěných údajů interpretovat průměrný věk a věkovou skladbu zemědělců nebo kojeneckou a dětskou úmrtnost. Smrt uzavírá životní kapitulu každého jedince, stává se tak jeho jedinou jistotou. V historii byla provázena řadou mýtů, pověr a byla silně spojena s náboženstvím a rituály, které smrt provázely. Smrt byla z pohledu české lidové tradice znázorňována jako ženská bytost nebo kostlivec.¹⁰⁹ Náboženství spojené s lidovou kulturou kladlo důraz na duši. To duše byla pokračovatelkou v posmrtném životě poté, co lidské tělo pominulo a stalo se pouze němým svědkem dřívější pozemské existence.¹¹⁰

5.1 Úmrtí a způsoby pohřbívání

V 19. století se stále věřilo v připoutání duše k tělu po určitý čas po smrti člověka. Z tohoto důvodu bylo nutné duši od těla definitivně oddělit, mohlo k tomu dojít například vynesemím rakve z domu, či hozením první hroudy hlíny do hrobu. Tradice se mnohdy lišily podle lokalit. Období mezi smrtí a pohřbením bylo provázeno řadou úkonů, které zajišťovaly

¹⁰⁶ Lumír DOKOUPIL, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999. s. 62.

¹⁰⁷ Milena LENDEROVÁ, *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*, Pardubice 2005. s. 74.

¹⁰⁸ *Tamtéž.* s. 74-75.

¹⁰⁹ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt...*, s. 173.

¹¹⁰ *Tamtéž.* s. 145.

pozitivní přijetí nebožtíkovy duše do zászvěti a chránily pozůstalé. Duše se podle obvyklých představ vracela do čtrnácti dnů od úmrtí podívat zpět domů. Z tohoto důvodu pozůstalí činili různá opatření, jakými mohlo být rozestlání postele, přichystání jídla a pití, či dávání světla do okna.¹¹¹ Pohřební obřady v sobě zahrnovaly tři typy rituálů. Prvním byly rituály odlučovací, v křesťanství zaměřené především na poslední pomazání, umytí a oblečení mrtvého. Následovaly rituály pomezni, které zahrnovaly uložení mrtvého do rakve, vystavení mrtvého, stráž a rozloučení všech blízkých, přátel a susedů u rakve, její uzavření, pohřební průvod, obřad, uložení do hrobu a uzavření hrobu.¹¹² Kromě mrtvého se vztahovaly i na pozůstalé ve formě určité doby pro zachování smutku, či nošení smutečního oděvu. Mrtvý během pomezni doby trávil čas před spasením v očistci. Věřilo se, že nepokřtění kojenci se z očistce již nemohou dostat a zůstávají v něm na věky. Proto se přistupovalo k nouzovému křtu, který mohl být proveden také porodní bábou, pokud narozené dítě nejevilo známky života. Posledními rituály byly rituály přijímací. Jednalo se o hostinu po pohřbu či vzpomínkové slavnosti. Zesnulý byl v tomto období přijat na onen svět nebo se dočkal věčného zatracení.¹¹³ Mezi více i méně známé způsoby pohřbívání patřilo pohřbívání do hrobu v zemi (inhumace), spálení mrtvého (incinerace), vhození do vody (immerse) nebo vysušení (mumifikace). Ve všech uvedených způsobech pohřbívání byly využívány některé, či dokonce všechny z výše jmenovaných rituálů.¹¹⁴

19. století je obdobím řady změn. Tyto změny se nevyhnuly ani způsobu pohřbívání. Dříve se v podmínkách křesťanské Evropy využívalo inhumace a ojedinele mumifikace v hrobkách kapucínských kostelů. Na konci 19. století se začal prosazovat způsob incinerace. Tento způsob pohřbívání nebyl v Evropě novým, využíval se ovšem v dobách předkřesťanské Evropy.¹¹⁵ Katolická církev několik století pohřbívání žehem odmítala a v 19. století na něj nahlížela jako na ateistickou, volnomyšlenkářskou, zednářskou konotaci. Z pohledu církve byl oheň synonymem pekla. Spálení ohněm bylo největší potupou živého i mrtvého, sloužilo jako trest pro kacíře a čarodějnice. Obnově pohřbu žehem napomohlo osvícenství spolu s francouzskou revolucí. V 19. století také němečtí materialističtí přírodovědci Karl Vogt a Jakob Molleschott. Roku 1869 byl podpořen kongresem italských

¹¹¹ *Tamtéž.* s.149–150.

¹¹² M. LENDEROVÁ, *Dějiny každodennosti...*, s. 76.

¹¹³ Milena LENDEROVÁ, „První česká matka po smrti upálena“ aneb pohřeb paní Augusty Brauenerové. Helena LORENZOVÁ (ed.) – Taťána PETRASOVÁ (ed.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.-11. března 2000, Praha 2001, s. 241.

¹¹⁴ M. LENDEROVÁ. *Dějiny každodennosti...*, s. 77.

¹¹⁵ *Tamtéž.* s. 77.

zednářů. V politické rovině byl podporován liberály, sociálními demokraty i marxistickým kolektivismem. Fridrich Siemens si roku 1873 nechal patentovat novou koncepci spalovací pece. Mezi první krematoria patřilo krematorium v Milánu postavené roku 1876.¹¹⁶ Následovaly německé protestantské země. Prvním německým krematoriem bylo krematorium v Gothě otevřené 10. prosince 1878. Roku 1898 byla konfederací představitelů evangelických církví v Eisenachu povolena oficiální účast evangelických kněží na pohřbech žehem.¹¹⁷

To v období stoupajícího nacionalismu hrálo jako argument českých katolíků vůči pohřbu žehem, neboť poukazovali na jeho německví. Roku 1910 bylo v Německu již 23 krematorií, přesto byly až do první světové války kremace spíše výjimečné. Roku 1899 vznikla v Praze společnost pro spalování mrtvol, iniciovaná městským fyzikem MUDr. Jindřichem Záhořem. První krematorium v českých zemích bylo založeno v Liberci roku 1918 a do konce tohoto roku provedlo 83 kremací. Kremace v rámci Československé republiky povolil zákon č. 180 ze dne 1. dubna 1919, dále zákon č. 364 ze dne 7. prosince 1921 a vládní nařízení č. 194 Sbírky a nařízení z 9. října 1923. Do roku 1930 vzniklo 9 krematorií. Aby byl nebožtík spálen, musel si před smrtí tento způsob pohřbu přát, nesměl chybět úmrtní list a vyjádření lékaře, že nebyl spáchán trestný čin, sebevražda či nedošlo k nahodilému úmrtí, též nesmělo chybět vyjádření ohledávající mrtvol.¹¹⁸

Ohledání mrtvého těla určovalo nejen příčinu úmrtí, ale zabraňovalo též pohřební osoby jen zdánlivě mrtvé. Povinnou lékařskou prohlídku mrtvých zavedl dekret dvorní kanceláře z 30. března 1770, podoba a cíle prohlídky byly dále upraveny prohlášením místodržitelství 1. července 1894. V případě, že si lékař nebyl jist úmrtím dané osoby, měl se pokusit tělo oživit. Aby nedocházelo k nechtěnému pohřbení zaživa, neměl se mrtvý pohřbívat dříve jak po 48 hodinách s výjimkou úmrtí na nakažlivé nemoci.¹¹⁹

¹¹⁶ Milena, LENDEROVÁ. „První česká matka po smrti upálena“ aneb pohřeb paní Augusty Brauenerové. In Helena, LORENZOVÁ (ed.) – Tat'ána PETRASOVÁ (ed.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.-11. března 2000*, Praha, 2001. s. 239-242.

¹¹⁷ M. LENDEROVÁ, *Dějiny každodennosti...*, s. 78.

¹¹⁸ M. LENDEROVÁ, „První česká matka...“, s. 242–243.

¹¹⁹ M. LENDEROVÁ. *Dějiny každodennosti...*, s. 74.

5.2 Počet zemřelých

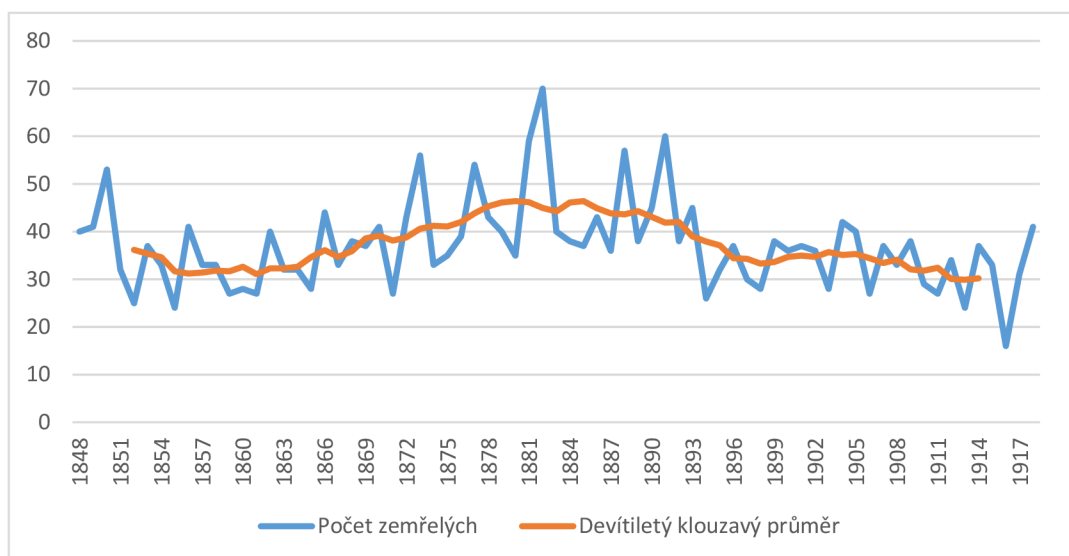
V rozmezí let 1848–1918 zemřelo ve farnosti Choltice 2 627 osob. Do tohoto čísla byly zahrnuty též mrtvorozené děti. Rokem nejvyšší úmrtnosti byl rok 1882, ke kterému bylo evidováno 70 úmrtí. Naopak nejnižší počet úmrtí představoval rok 1916 s počtem úmrtí 16. Otázkou zůstává, kolik mužů z farnosti bylo zapojeno do první světové války, neboť pokud v roce 1916 padli, tak nebyli do matrik k tomuto roku zaznamenáni. Větší počet úmrtí se týkal mužů, kteří s počtem úmrtí 1 348 představují 51,4 % celkově mrtvých. Počet zemřelých žen je 1275 a činí 48,6 % všech mrtvých. U čtyř zemřelých nebylo uvedeno pohlaví, z tohoto důvodu nejsou do výpočtu zahrnuti.

Tabulka 15 – Zastoupení zemřelých podle pohlaví v letech 1848–1918

Období	Muži		Ženy		celkem
	Počet	%	Počet	%	
1848–1849	31	38,3	50	61,7	81
1850–1859	184	54,8	152	45,2	336
1860–1869	167	49,3	172	50,7	339
1870–1879	205	50	205	50	410
1880–1889	245	54,1	208	45,9	453
1890–1899	195	51,4	184	48,6	379
1900–1909	180	50,9	174	49,1	354
1910–1918	141	52	130	48	271
Celkem	1348	51,4	1275	48,6	2623

Data o počtu úmrtí obsažená v tabulce 15 byla následně zpracována v níže uvedeném grafu, který nám přehledně znázorňuje vývoj počtu zemřelých ve zkoumaném období.

Graf 5 – Vývoj počtu zemřelých ve farnosti Choltice v letech 1848–1918

V grafu 5 jsou znázorněny počty úmrtí s vyznačeným klouzavým devítiletým průměrem. Z tohoto grafu lze odvodit řadu fakticít, které farnost postihly. Již na počátku zkoumaného období je patrná vysoká úmrtnost roku 1850, tento výkyv lze přisoudit několika faktorům. České země zažily v rozmezí let 1847–1849 tzv. hladová léta, jejichž následky pokračovaly až do roku 1855. Tato hladová léta způsobila neúroda obilovin společně s hnilobou brambor. Nejvíce zasaženy byly průmyslové oblasti jako Ostravsko a severní Čechy. Následky byly katastrofální, neboť zesláblé obyvatelstvo zasáhly epidemie tyfu a cholery.¹²⁰ To mělo za následek, že oproti období před rokem 1847 se úmrtnost v českých zemích zvedla o šestinu. Z údajů v matrikách farnosti Choltice vyplývá, že se epidemie nevyhnula ani zdejší farnosti. K roku 1850 byla zaznamenána řada úmrtí způsobených cholerou. Následně roku 1851 způsobila cholera úmrtí již pouze jediné. Jak dokládají jednotlivé záznamy, epidemie cholery postihovala obyvatele různého věku. Úmrtí na cholera bylo zaznamenáno u kojenců do jednoho roku až po 85 let starou ženu. V rámci farnosti zemřeli v těchto letech lidé na cholera v obcích Choltice a Klenovka. Štěpánov a Valy neevidují žádné mrtvé na cholera. České země zasáhla epidemie cholery v několika dalších vlnách. V letech 1854–1855 si cholera, šířící se z Podunají a Itálie, vyžádala za čtrnáct měsíců přes 33 000 obětí zejména na Moravě a ve Slezsku. Farnosti Choltice se v těchto letech zcela vyhnula. Roku 1866 zažily české země opět strmý nárůst počtu zemřelých. Vliv na to měla prusko-rakouská válka.

¹²⁰ Eduard MAUR, *Smrt ve světě demografické statistiky*. Helena LORENZOVÁ (ed.) – Tat'ána PETRASOVÁ (ed.), *Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9. – 11. března 2000*, Praha 2001, s. 249.

Nejen že během bojů byl zaznamenán vysoký počet padlých, vojenské oddíly sebou během tažení zavlekly řadu epidemií. Jednou z nich byly neštovice šířící se z Turecka a Rumunska. V českých zemích si vyžádaly přes 100 000 mrtvých. Celkově v tomto roce zemřelo přes 5 % celkového obyvatelstva.¹²¹ Kromě neštovic završila prusko-rakouskou válku epidemie cholery.¹²² Farnost Choltice zažila v této době též zvýšený nárůst úmrtnosti, za což mohla především právě znovu se projevující cholera. Šest lidí zemřelo ve Valech a další tři v Cholticích.

Jak lze z grafu 5 vypořadovat, začíná rokem 1873 období několika vysokých výkyvů v počtu úmrtí, končících rokem 1891. Od tohoto roku úmrtnost postupně klesala. Vysokou úmrtnost roku 1873 lze přisoudit následkům velké hospodářské krize. Krize prověřila životaschopnost podniků a konec řady z nich vedl k vysoké nezaměstnanosti.¹²³ Zároveň značně zvyšovaly ceny obilí a brambor, což vedlo k nedostatku potravy pro chudé vrstvy společnosti. Špatná výživa následně oslabila obyvatelstvo, a to snáze podléhalo chorobám, mnohdy banálním.¹²⁴ Na významu nabrala nová epidemie neštovic. Úmrtí na neštovice bylo v letech 1872 a 1873 zaznamenáno ve všech obcích choltické farnosti a podlehl mu 13 osob. O těchto neštovicích se zmiňuje též Karel Kabeláč v kronice městečka. Aby se zastavilo šíření neštovic mezi dětmi, byla mezi 14. – 18. květnem v místní škole přerušena výuka. Mezi oběťmi byla i zdejší vedoucí osobnost kulturního života, syn choltického řídicího učitele František Nechvíle, autor monografie *Choltice: městys a bývalé panství na Chrudimsku*, kterou vydal roku 1871, tedy rok před svou smrtí, a věnoval ji hraběti Theodorovi z Thunu.¹²⁵ Za dva roky si neštovice v českých zemích vyžádaly 43 000 životů, více se též projevil dětské nemoci černý kašel, spála a spalničky. Přestože již v předchozích letech probíhalo očkování proti neštovicím, lze jejich rozmach přičíst k nedůslednosti kontroly probíhajícího očkování, či k ceně očkovací látky. Lékaři mnohdy používali slabou očkovací látku, která nevytvářela dostatečně silnou imunitu, k tomu se viry neštovice stávaly odolnějšími.¹²⁶ Následkem této epidemie bylo zavedení povinné vakcinace a revakcinace školních dětí látkou, která byla vyráběna ve zvláštních stanicích pod státním dozorem. Vlivem těchto opatření neštovice během dalších dvaceti let téměř vymizely, zároveň se snižoval počet infikovaných spálou, černým kašlem a záškrtem.¹²⁷

¹²¹ Ludmila, KÁRNÍKOVÁ. *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha, 1965. s. 130–131.

¹²² M. LENDEROVÁ. *Dějiny každodennosti...*, s. 75.

¹²³ Pavel, BĚLINA. *Dějiny země Koruny české*. 9. vyd. Praha, 2003. s. 128.

¹²⁴ L. FIALOVÁ. *Dějiny obyvatelstva...*, s. 185.

¹²⁵ K. KABELÁČ. *Kronika městečka...*, s. 36.

¹²⁶ L. KÁRNÍKOVÁ. *Vývoj obyvatelstva...*, s. 131–132.

¹²⁷ L. FIALOVÁ. *Dějiny obyvatelstva...*, s. 186.

V letech 1877 a 1878 zasáhla české země vyšší úmrtnost způsobená nejen zmíněnými neštovicemi, ale také záškrtem. Roku 1878 zemřelo v českých zemích na záškrty 15 560 dětí.¹²⁸ Dále podle údajů v grafu 5 lze vypočítat, že ve farnosti Choltice došlo k vysokému nárůstu úmrtí roku 1877, kdy bylo evidováno 54 mrtvých. Ačkoliv jsou zaznamenána úmrtí na neštovice a záškrty, hlavní příčinou zvýšeného počtu byla tuberkulóza. Rekordním rokem v počtu úmrtí v choltické farnosti se stal rok 1882, ve kterém bylo zaznamenáno 70 úmrtí. Příčinou sedmí úmrtí se stala spála, neboť v tomto roce jí byla farnost z období výzkumu nejvíce zasažena, ale objevilo se opět několik případů záškrtu a tuberkulózy. Vysoký nárůst úmrtí je zaznamenán též v roce 1888 a 1891. Roku 1891 se znovu v několika případech objevují neštovice a záškrty jako příčina úmrtí. Pokroky v lékařství však nesly své ovoce. Začala být uplatňována izolace nemocných, dezinfekce jejich okolí, k jednotlivým případům byl častěji přivoláván lékař. Nová opatření způsobila zeslabení cholery, od roku 1894 bylo rovněž testováno protizáškrtové sérum, které se začalo užívat ve větší míře od roku 1896, od té doby byl záškrty na ústupu. Jedinou nemocí, kterou se nedařilo zastavit, a naopak stoupala na intenzitě, byla tuberkulóza.¹²⁹ V podkapitole číslo 4.3 budou příčiny úmrtí podrobeny bližšímu popisu.

5.3 Příčiny úmrtí

Zkoumání příčiny úmrtí není na základě zápisů v úmrtnostních matrikách v 19. století jednoduchou záležitostí. Pro začátek je třeba se vypořádat s celou řadou různých názvů příčin úmrtí. Často se stává, že se jedna příčina úmrtí zapisovala pod více názvy ať už česky či latinsky psanými. Některé z nich budou na následujících řádcích zmíněny. Obyvatelstvo českých zemí bylo v 19. století svědkem řady změn, neboť v tomto století se stále vyskytovaly demografické krize způsobující vysokou úmrtnost, stejně jako ve stoletích předchozích, zároveň jejich intenzita a četnost klesala. Zjistilo se, že se proti těmto krizím dá úspěšně bojovat, ale zápas s epidemiemi se v plné síle rozvinul až na konci 19. století, kdy byly odhalovány příčiny těchto chorob a stejně tak vynalézány prostředky v boji proti nim.¹³⁰

Rakouské zdravotnictví fungovalo v 19. století na osvícenských principech s ideou tzv. zdravotní policie. Roku 1851 došlo k zavedení povinného hlášení příčin úmrtí. Nově byla jasně diagnostikována skupina neštovic a cholery, ostatní nemoci zůstaly pod kategorií

¹²⁸ L. KÁRNÍKOVÁ. *Vývoj obyvatelstva...*, s. 132.

¹²⁹ *Tamtéž.* s. 202

¹³⁰ E. MAUR. *Smrt ve světle...*, s. 249–250.

obyčejných a místních.¹³¹ První významnou reformou byl zákon č. 68 ze dne 30. dubna 1870 o veřejné zdravotní službě, který se stal základní rakouskou zdravotnickou normou trvajícím do rozpadu monarchie, a z těchto základů vycházelo československé zdravotnictví po celé období první republiky. Zákon zavedl soustavu hierarchicky uspořádaných kvalifikovaných lékařských funkcí, kam patřili též okresní lékaři, díky čemuž byla lépe uplatňována hygienická a preventivní opatření v řadách obyvatelstva a v životním prostředí. Výnos vydaný roku 1871 ministerstvem vnitra na základě tohoto zákona zavedl zdokonalené hlášení příčin úmrtí. Vytvořil schéma nemocí rozdělené do 16 rubrik a epidemické nemoci nově rozdělil na 7 tehdejších infekčních nemocí, u nichž byly již dobře známy klinické obrazy a povaha jejich přenosu. Mezi tyto nemoci byly zařazeny spalničky, spála, neštovice, zajíkávní (černý) kašel, záškrť, tyfus a tuberkulózu. Roku 1884 došlo na Moravě k vydání zemského zdravotního zákona a o čtyři roky později byl obdobný zákon vydán pro Čechy. Roku 1888 byly vydány ještě dva důležité říšské zákony o nemocenském a úrazovém pojištění. Těmito zákony se začala zdravotní situace obyvatelstva zlepšovat.¹³²

V tabulce 16 jsou rozděleny nejvýznamnější příčiny úmrtí do několika kategorií. Jak již bylo řečeno, ve farnosti Choltice zemřelo celkově 2 627 lidí. Při součtu počtu zemřelých v této tabulce dojdeme k číslu 2 530 zemřelých. To je dáno tím, že chybí sedm osob, u kterých nebyla příčina úmrtí uvedena, u dalších pěti osob se nepodařilo rozpoznat příčinu úmrtí a posledních 85 chybějících jedinců představují mrtvorození.

Infekční nemoci a tuberkulóza jsou od sebe odděleny, aby bylo patrné, jak vysoký podíl na úmrtnosti oproti ostatním infekčním nemocem tuberkulóza představuje. Za infekčním nemocí jsou považovány černý kašel, cholera, neštovice, spála, spalničky, španělská chřipka, tetanus, tyfus, úplavice a záškrť a celkem představují 8 % ze všech zkoumaných úmrtí. Tetanus se objevil pouze jednou a španělská chřipka jako nová infekční nemoc u sedmi případech úmrtí v roce 1918 na konci výzkumu.

Další významnou kategorií, viz graf 6, jsou nemoci plic a dýchacích cest tvořící 15 % úmrtí. Do této kategorie jsou zařazeny zápal plic (pneumonie), plicní krupičina, ochrnutí plic, zánět plic, plicní katarh, záducha, rozedma plic (emfyzém), záněty průdušek (bronchitis) a další.

Sešlost věkem je příčinou 13 % úmrtí. Do této kategorie jsou zařazeny osoby, u kterých byla jako příčina úmrtí uvedena sešlost věkem, sešlost, marasmus či slabost. Jako příčina úmrtí je uváděna u osob nad 50 let.

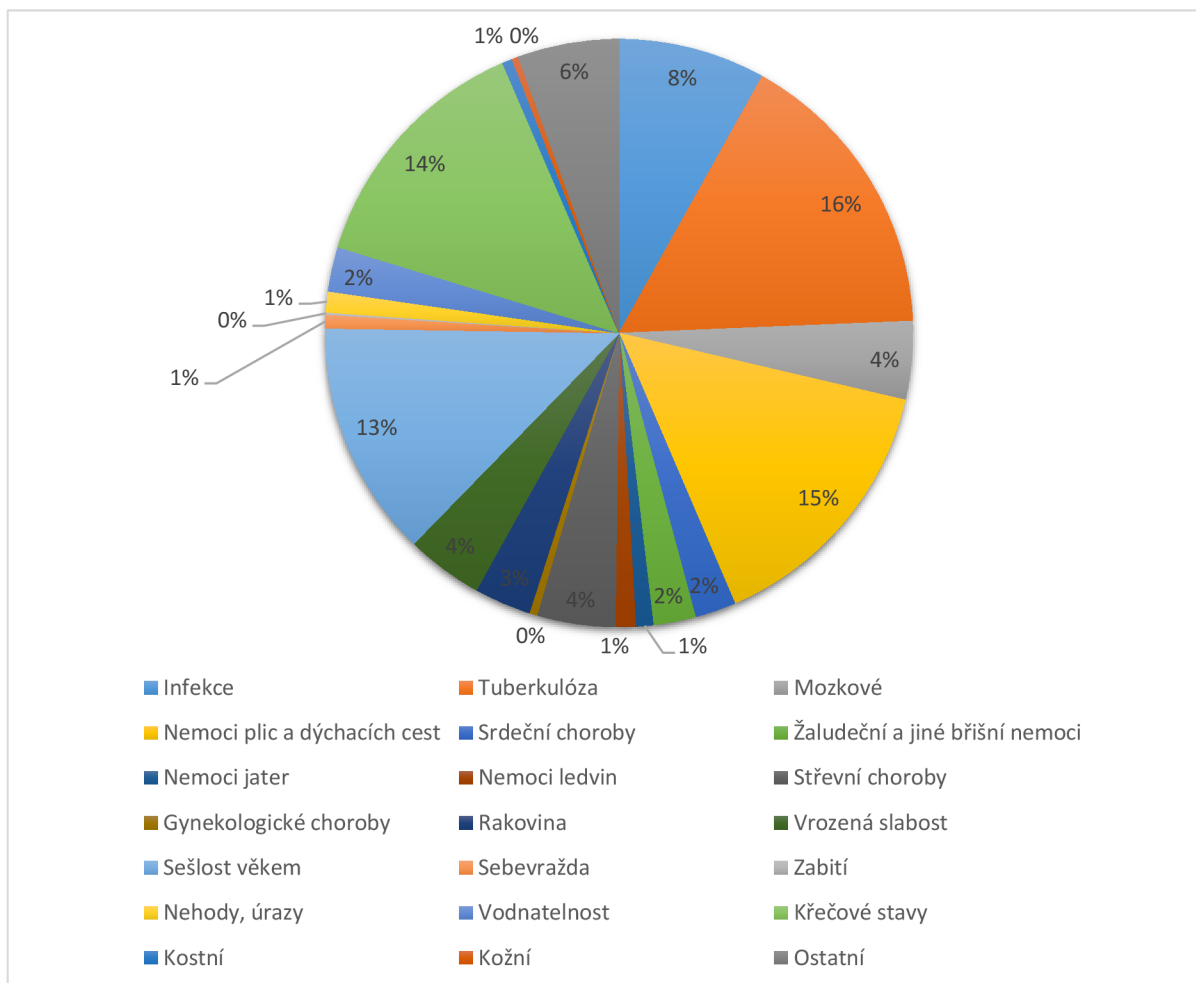
¹³¹ Petr SVOBODNÝ a Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 120.

¹³² Jan K. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha 1971, s. 60–63.

Velmi významnou kategorií představují křečové stavy. Se svými 14 % úmrtí jsou třetí nejpočetnější skupinou. Mezi křečové stavy je zahrnut psotník, též zvaný božec, jednoduše křeče či eklampsie. Největší počet tohoto úmrtí byl u dětí do jednoho roku. Počet úmrtí na psotník postupně klesal, neboť byl ve velké míře udáván u mrtvých dětí, aniž by se skutečně vědělo, na jakou nemoc dítě zemřelo. S pokrokem v medicíně se tak zákonitě počet úmrtí na psotník snižoval. Již roku 1870 byl kladen důraz, aby psotník nebyl zaměňován s jinými příčinami úmrtí. Jeho soudobý popis z publikace *Domácí lékař* od Josefa Pečírky jej popisoval takto: „*Dítě o sobě neví a náhle upadne ve spaní, při čemž má na polo zavřené oči, často při tom zbledne; tak to trvá nějaký čas, a pak je zas dobře. Někdy se k tomu připojí kroucení očima, škrubání oudy a stahování obličeje, načež následuje hluboký chrapot, a pakli je psotník velmi prudký, vyhlíží jako padoucí nemoc, provázen jsa velkým dušením, načež následuje nesmírná slabost a chrapot. Některý psotník vyhojí se, po některém zůstává šilhání aneb jiné skroucení na těle, z některého psotníku udělá se padoucí nemoc nebo blbost, a mnohý se končí smrtí.*“¹³³

¹³³ Josef PEČÍRKA, *Domácí lékař: učení o člověku ve stavu zdravém a chorobném*, Praha 1870, s. 373.

Graf 6 – Procentuální vyjádření četnosti jednotlivých příčin úmrtí

Mozkové choroby tvoří 4 % úmrtí a řadíme do nich zánět mozkových blan, mozkovou mrtvici označovanou též haemorrhagia cerebri, příčiny uváděné jako zápaly mozku a jiné. Evidence mozkových chorob byla zpočátku podhodnocená, stejně jako u chorob postihující jiné orgány. To poukazuje na postupné zlepšování v určování příčin jednotlivých úmrtí. Střevní choroby představují též 4 % příčin úmrtí a jsou tvořeny střevními zápalami, záněty slepého střeva a zejména u kojenců se vyskytujícího střevního katarhu. Do kategorie žaludeční a jiné břišní choroby jsou zařazeny žaludeční vředy, gastroenteritida či záněty šňůry pupeční.

Tabulka 16 – Příčiny úmrtí

Období	1848– 1859	1860– 1879	1880– 1899	1900– 1918	Celkem
Skupina					
Infekce	44	65	78	18	205
Tuberkulóza	59	137	132	83	411
Mozkové	8	19	39	43	109
Nemoci plic a dýchacích cest	32	140	114	91	377
Srdeční choroby	1	4	13	39	57
Žaludeční a jiné břišní nemoci	3	7	22	27	59
Nemoci jater	10	2	7	5	24
Nemoci ledvin	0	7	9	12	28
Střevní choroby	3	14	35	57	109
Gynekologické choroby	2	3	6	0	11
Rakovina	0	16	35	28	79
Vrozená slabost	10	34	39	26	109
Sešlost věkem	29	93	105	99	326
Sebevražda	1	3	5	10	19
Zabití	1	1	0	1	3
Nehody, úrazy	1	13	8	7	29
Vodnatelnost	34	22	6	0	62
Křečové stavy	115	92	109	33	349
Kostní	0	0	9	5	14
Kožní	6	0	0	3	9
Ostatní	41	40	34	26	141
Celkem	400	712	805	619	2 530

Zajímavou příčinou úmrtí je kategorie vodnatelnost. Jak lze z tabulky 16 vyčíst, počet úmrtí na vodnatelnost v jednotlivých obdobích klesal, přičemž po roce 1900 nebylo zaznamenáno žádné úmrtí způsobené vodnatelností. Vodnatelnost byla někdy rozlišována na více druhů, za zmínku z matrik farnosti stojí vodnatelnost plicní, břišní a mozková. V publikaci *Domácí lékař* je vodnatelnost popisována takto: „*Vodnatelností jmenujeme onen stav chorobný, kdežto se usazuje z krve voda na některém místě v těle, a to buď pod*

koží, anebo v některé dutině tělesné anebo v některém nástroji tělesném.“¹³⁴ Auto zároveň zmiňuje, že samotná vodnatelnost nebývá nemocí, ale pouze onemocnění doprovází. To vysvětluje, proč během výzkumu ubývá případů úmrtí na vodnatelnost, a naopak přibývají případy nemocí ledvin, jater, zánětů mozkových blan a dalších.

Během výzkumu se objevují případy úmrtí na rakovinu, jejichž počet postupně stoupá. Nemoc bývá označována též jako rak či carcinoma. Tvoří celkově 3 % úmrtí a objevily se tyto typy rakoviny: dělohy, jater, jícnu, prsou, roury poživací, střev a žaludku. Je velmi pravděpodobné, že na rakovinu umíralo mnohem více osob. Bohužel nebyla často diagnostikována, a tak byla do matriky zapsána pouze sešlost věkem.¹³⁵

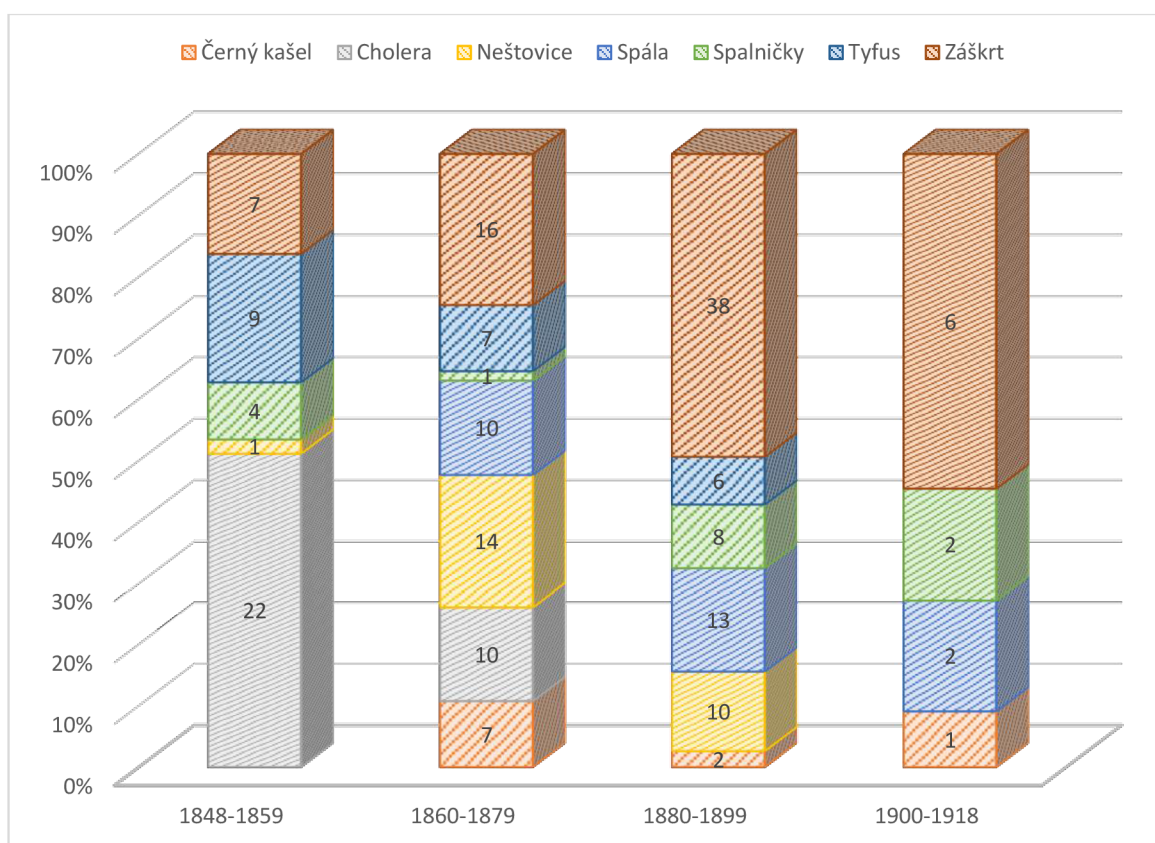
Kategorie nehod, sebevražd a zabití nabádají k souhrnnému zařazení do jedné skupiny, a to kvůli nízkému počtu jejich výskytu. Přesto byly pro lepší přehlednost rozděleny. V matrikách bylo prokázáno celkem 19 spáchaných sebevražd. Nejčastějším typem sebevraždy bylo oběšení, většina oběšení se stala v obci Choltice, která nejenom, že měla nejvíce obyvatel, ale spolu s rozlehlou zámeckou oborou se spoustou vzrostlých stromů poskytovala pro sebevrahy ideální místo k odchodu ze života. U několika případů byla zámecká obora přímo zmiňována. Pro sebevraždu oběšením se využíval též název *Suicidium Strangulation*. Zaznamenán byl též případ devatenáctileté Karolíny Málkové, která dne 27. května 1907 zemřela na *Suicidium aquis submersione*, tedy sebevraždu utopením se opět v zámecké oboře. Do roku 1890 byly spáchány pouze čtyři sebevraždy, naopak od tohoto roku jejich počet stoupal. Do kategorie nehody a úrazy jsou zařazeny případy utonutí, které jsou nejčastějšími, dále byl zaznamenán případ rozdrcení míchy následkem splašení koní, či vykrvácení utrhnutím nohy strojem ve mlýně, přejetí vlakem a jiné. U tří případů lze s jistotou konstatovat, že došlo k zabití a ve všech případech byli obětí muži. Jednomu byl podřezán krk, další byl zastřelen v zámecké oboře a poslední zemřel na násilné otřesení mozku.

Kategorie ostatní zahrnuje řadu jiných příčin úmrtí, které již nebyly kvůli nízkému počtu případů rozděleny. Patří sem případy krevních nemocí, cukrovky, alkoholismu, sepse a jiné.

¹³⁴ J. PEČÍRKA. *Domácí lékař...*, s. 433.

¹³⁵ L. FIALOVÁ. *Dějiny obyvatelstva...*, s. 187.

Graf 7 – Rozložení infekčních onemocnění

Z grafu 7 je patrné rozložení infekčních nemocí rozdělené do několika období, aby bylo možné porovnávat početní zastoupení jednotlivých nemocí v průběhu času. Byly vybrány infekce, které se vyskytovaly v rámci farnosti nejhojněji s výjimkou tuberkulózy, která tvoří samostatnou kategorii.

V období mezi lety 1848–1859 dominovala z vybraných infekcí cholera, která představovala příčinu úmrtí u více než 50 % úmrtí na infekční nemoci. V letech 1860-1879 se objevuje ještě u několika případů, v následujících obdobích není její výskyt již zaznamenán. Informace o tom, odkud se do českých zemí během epidemií cholera šířila, byla zmíněna již dříve. Je ale důležité zmínit alespoň zkráceně symptomy této infekce. Cholera je smrtelnou chorobou způsobenou bakterií *Vibrio cholerae*. U nemocných se projevuje bolestivými křečemi, prudkým zvracením a neovladatelným vodnatým průjmem. Oběť mnohdy zmodrá a zkrátka umírá, pokud její dehydratace zůstává neléčená.¹³⁶

Protipólem cholery se naopak stal záškrt, který mezi vybranými infekčními nemocemi dominoval v posledních dvou obdobích. Nejvíce obětí si vyžádal v letech 1880–1899, konkrétně 38. Toto onemocnění bylo známo pod řadou názvů jako diffteritis, croup,

¹³⁶ Mary J. DOBSON, *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, Praha 2009, s. 44.

mázdřiva či Bräune. Onemocnění bylo dlouho zařazováno mezi nemoci dýchacího ústrojí. Záškrtová epidemie z roku 1878 zavedla povinné hlášení záškrtu, tím lze vysvětlit nárůst počtu případů a částečně i snížení počtu úmrtí na problémy dýchacích cest. Původce infekce byl odhalen roku 1883 a následně bylo vyvinuto léčebné sérum. To společně se zavedením preventivních opatření vedlo ke snížení počtu úmrtí na záškrty.¹³⁷

Nyní zbývá zmínit příčinu úmrtí, která si ve sledovaném období vyžádala v choltické farnosti nejvíce mrtvých. Touto nemocí byla tuberkulóza. Celkem této zákeřné nemoci podlehl 411 obyvatel farnosti, což představuje 16 % všech zemřelých. Ve všech čtyřech obdobích představoval počet zemřelých na TBC vyšší počet než součet všech ostatních infekčních nemocí dohromady. V matrikách se tato nemoc objevila pod řadou dalších názvů, jakými jsou krtice, úbytě, tuberkule, škrofle též scrophulosa, souchotě či souchotiny, ale také vyschlotina. Vyschlotina je pojmenováním zcela ojedinělým a používala se v prvních deseti letech výzkumu. TBC sužovala lidstvo již od starověku a přenášeli ji jak lidé bakterií *Mycobacterium tuberculosis*, tak hovězí dobytek přes *Mycobacterium bovis*. Nemoc dokáže postihnout kterýkoliv orgán či tkáň v těle. Mezi nejčastější formu patří plicní tuberkulóza šířící se kapénkovou nákazou. Tato nemoc je velmi nebezpečná i v současnosti.¹³⁸

Původce tuberkulózy objevil Robert Koch roku 1882. V posledním desetiletí 19. století likvidovala řadu obyvatel průmyslových oblastí na severu a severovýchodě Čech, v Praze a v Brně.¹³⁹ Tuberkulóza nejčastěji postihovala sociálně slabší obyvatelstvo, proto byla nazývána nemocí dělnictva. To ovšem neznamená, že by se vyhýbala zámožným vrstvám obyvatelstva. V letech 1873–1875 připadalo na TBC 12,5 % úmrtí. Vrchol úmrtí na TBC nastal v letech 1895-1900 kdy v Čechách podlehl 14,6 %, na Moravě 16 % a ve Slezsku 16,6 % obyvatel.¹⁴⁰ Počet úmrtí na TBC začal mírně klesat teprve ke konci prvního desetiletí 20. století v důsledku zkvalitnění lékařské péče.¹⁴¹

¹³⁷ J. STRÍTESKÝ, *Zdravotní a populační...*, s. 66.

¹³⁸ M. DOBSON, *Nemoci: příběhy...*, s. 62.

¹³⁹ P. SVOBODNÝ a L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství...*, s. 121.

¹⁴⁰ E. MAUR, *Smrt ve světle...*, s. 250.

¹⁴¹ P. SVOBODNÝ a L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství...*, s. 121.

5.4 Průměrný věk zemřelých

Než budeme pokračovat ve věkové skladbě zemřelých, je potřeba se zaměřit na průměrný věk zemřelých. Ideálním nástrojem je v tomto případě věková pyramida zobrazená na následující straně. Do věkové pyramidy jsou zahrnuta všechna úmrtí u osob starších patnácti let. Konkrétně jde o 1 444 úmrtí mužů a žen, u nichž bylo známo pohlaví a věk. Mrtvorození nejsou ve věkové pyramidě zařazeni, stejně tak v dalších kategoriích, které se týkají věku zemřelých. Za zmínění stojí dvě úmrtí, přesahující věk 100 let. První zemřelou byla jistá vdova Kateřina Fialová z Klenovky, u níž byla příčinou úmrtí slabost. Druhou zemřelou ve věku 109 let byla Kateřina Bělecká, vdova z Choltic. Příčinou úmrtí byla též slabost stářím.

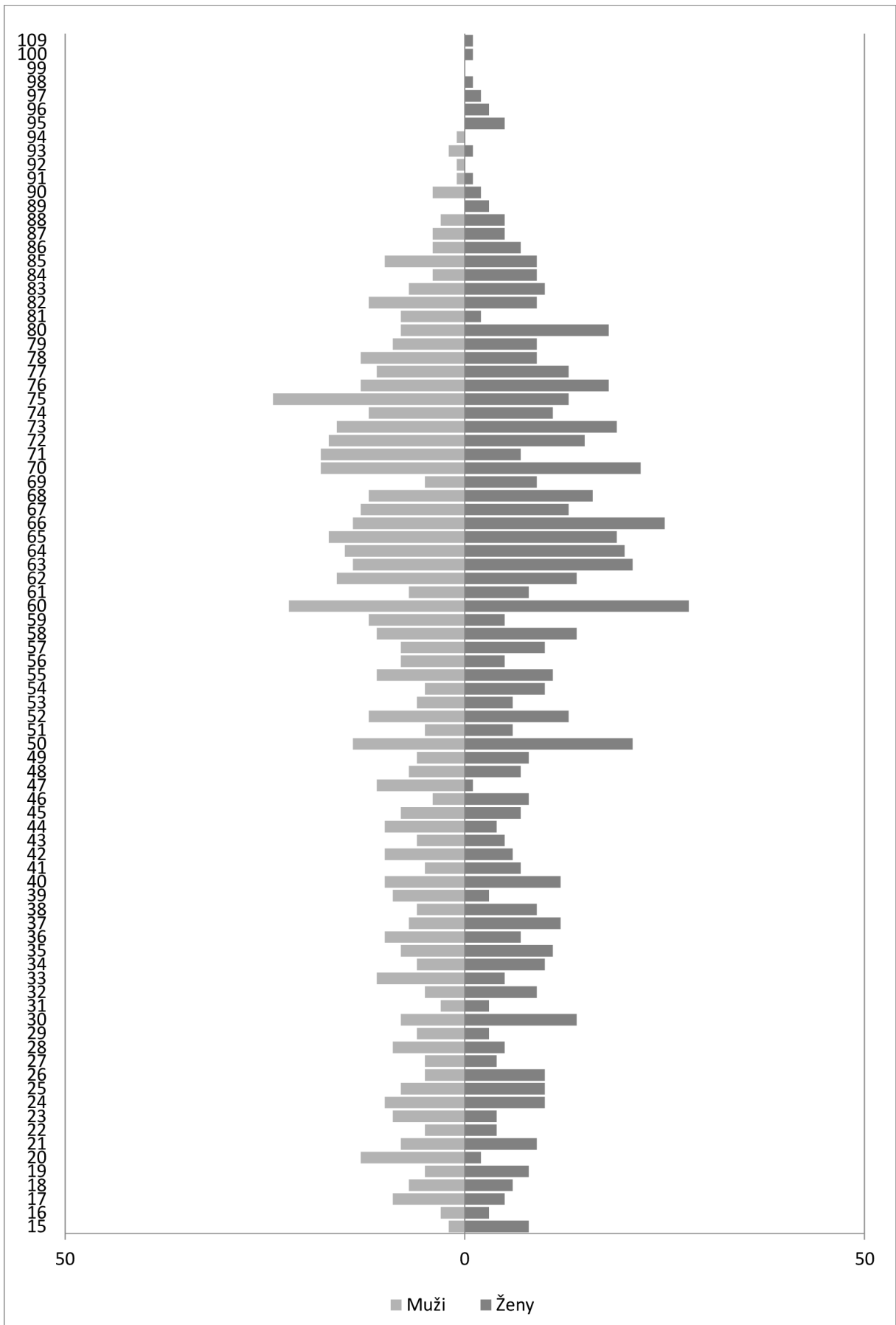
Graf 8 přinesl velmi zajímavé výsledky. Pokud jej porovnáme s grafem 9, který jsem převzal ze svého předchozího výzkumu farnosti Svinčany, dojdeme rychle ke zjištění, že oproti výsledkům z výzkumu z let 1864–1783, kdy tehdejší svinčanská farnost zahrnovala též choltickou, se v choltické farnosti v letech 1848–1918 daleko méně zaokrouhloval věk zemřelých.

Ve starších matrikách bylo totiž zcela běžné, že datum narození zemřelého nebylo známo. Farář se následně uchýlil k vlastnímu úsudku o věku zemřelého a zaokrouhloval jej na celá desetiletí. Nejčastěji k tomu docházelo u starších osob, jejichž vrstevníci byli po smrti a sousedé byli mladší. Nikdo tedy nedokázal identifikovat jejich stáří.¹⁴²

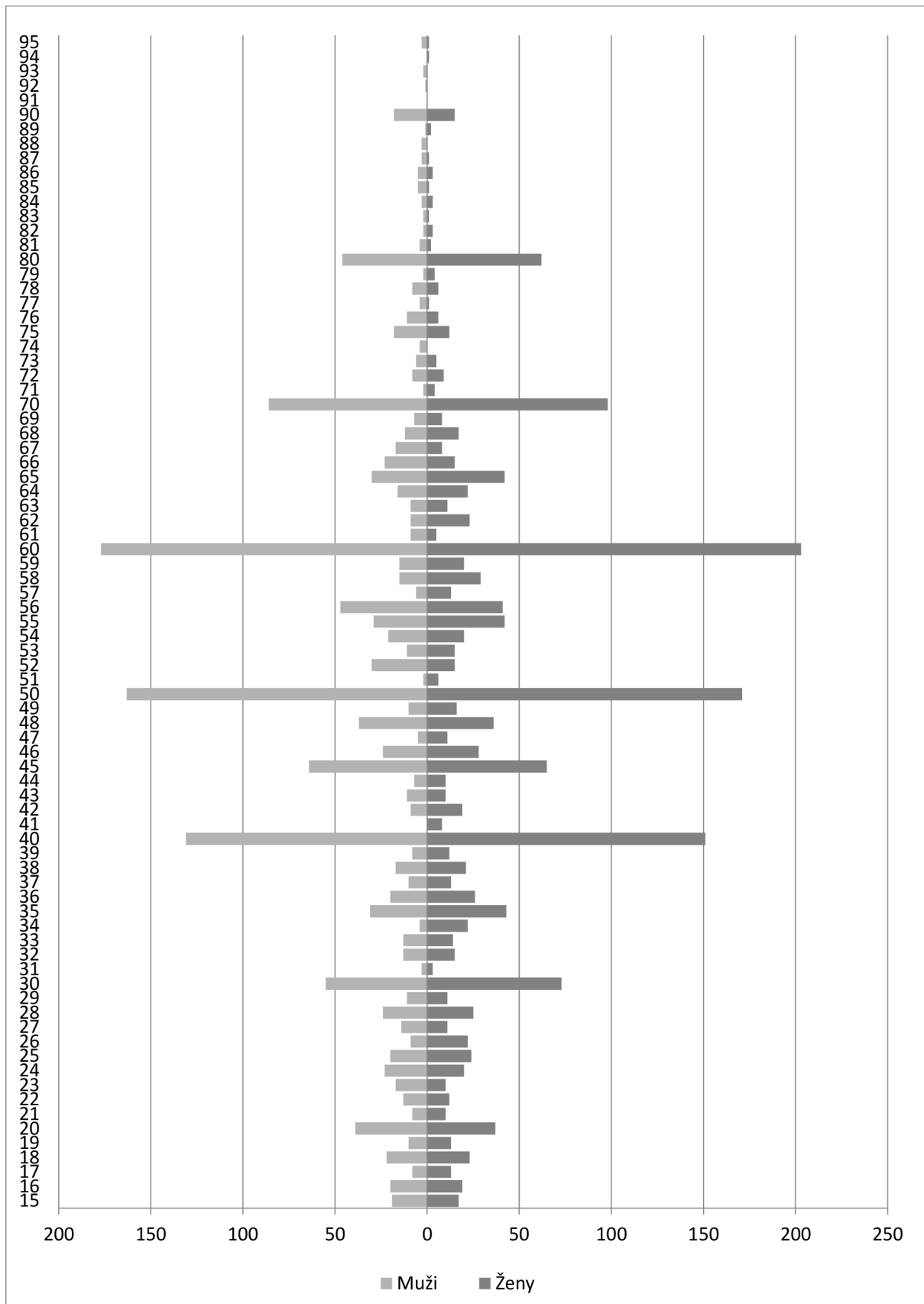
Naštěstí se ukazuje, že v 19. století nastává zlom též v přesnosti zaznamenávaných údajů o věku. Pravděpodobně to může být spojeno s existencí křestních listů. Pokud se zaměříme zejména na věk 50 a 60 let, je stále patrné, že k zaokrouhlování docházelo i v 19. století. Přesto oproti století 18. je to obrovský rozdíl.

¹⁴² VELKOVÁ Alice, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní?: proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009, s. 439.

Graf 8 – Věková Pyramida rozložení úmrtí podle věku a pohlaví v letech 1848–1918

Graf 9 – Věková pyramida rozložení úmrtí farnosti Svinčany podle věku a pohlaví v letech 1684–1783

V Tabulce 17 je rozdělen průměrný věk zemřelých převážně na jednotlivá desetiletí. Oproti věkové pyramidě jsou v tabulce zahrnuti všichni zemřelí, tedy také děti a kojenci u nichž bylo uvedeno pohlaví a věk. Při pohledu na celkový průměrný věk u mužského pohlaví byl zjištěn průměrný věk 31,4 let, u pohlaví ženského je to 35,5 let. Pokud odečteme kojeneckou a dětskou část úmrtí a zaměříme se pouze na osoby starší patnácti let, zjistíme, že u mužů byl průměrný věk 56,2 let a u žen 57 let. Ženy se v obou skupinách dožívaly vyššího věku. Z tabulky je patrné, že při započtení dětské složky je mezi muži a ženami rozdíl přibližně čtyř let. Naopak po jejím odečtení není rozdíl nijak výrazný, zhruba necelý rok.

Pokud údaje porovnáme se starším obdobím, k čemuž jsou využity údaje z farnosti Svinčany z let 1684–1783, zjistíme, že průměrný věk od druhé poloviny 19. století byl vyšší. Ve svinčanské farnosti byl průměrný věk včetně kojenců a dětí u mužů 25,4 let a u žen 28,3 let. Při výběru dat pouze u osob starších 15 let byl věk u mužů 50,6 let a u žen 50 let. Ve všech kategoriích se tedy věk zvýšil o pět až šest let.

V českých zemích se v 18. století dožívalo obyvatelstvo v průměru 25 až 28 let. V polovině 19. století tento průměrný věk stoupl na více než 30 let a na začátku 20. století to bylo již 40 let. Pokud bychom se ještě více přiblížili k současnosti, na konci 20. století stoupl průměrný věk na 73 let. Postupné zvyšování průměrného věku lze opět připsat na vrub zlepšení epidemiologických situací, zlepšení výživovací situace většiny obyvatelstva, nižší kojenecké úmrtnosti, zlepšení zdravotnictví a výroby léku a také se zlepšila komunální hygiena.¹⁴⁴

Tabulka 17 – Průměrný věk zemřelých (připočteno 0,5)

Období	Celkový průměrný věk			Průměr ve věku 15+		
	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem
1848–1849	30,6	33,3	32	57,6	51,4	54,5
1850–1859	23,9	33	28,5	54,6	56,3	55,5
1860–1869	34,3	32	33,2	54,5	55,9	55,2
1870–1879	30,2	34,4	32,3	52	57,1	54,6
1880–1889	30,1	33,5	31,8	59,5	61,1	60,3
1890–1899	26,8	34,2	30,5	51,4	57,6	54,5
1900–1909	35,2	38,7	37	58,5	56	57,3
1910–1918	40,3	45,2	42,8	61,4	61	61,2
Celkem	31,4	35,5	33,5	56,2	57	56,6

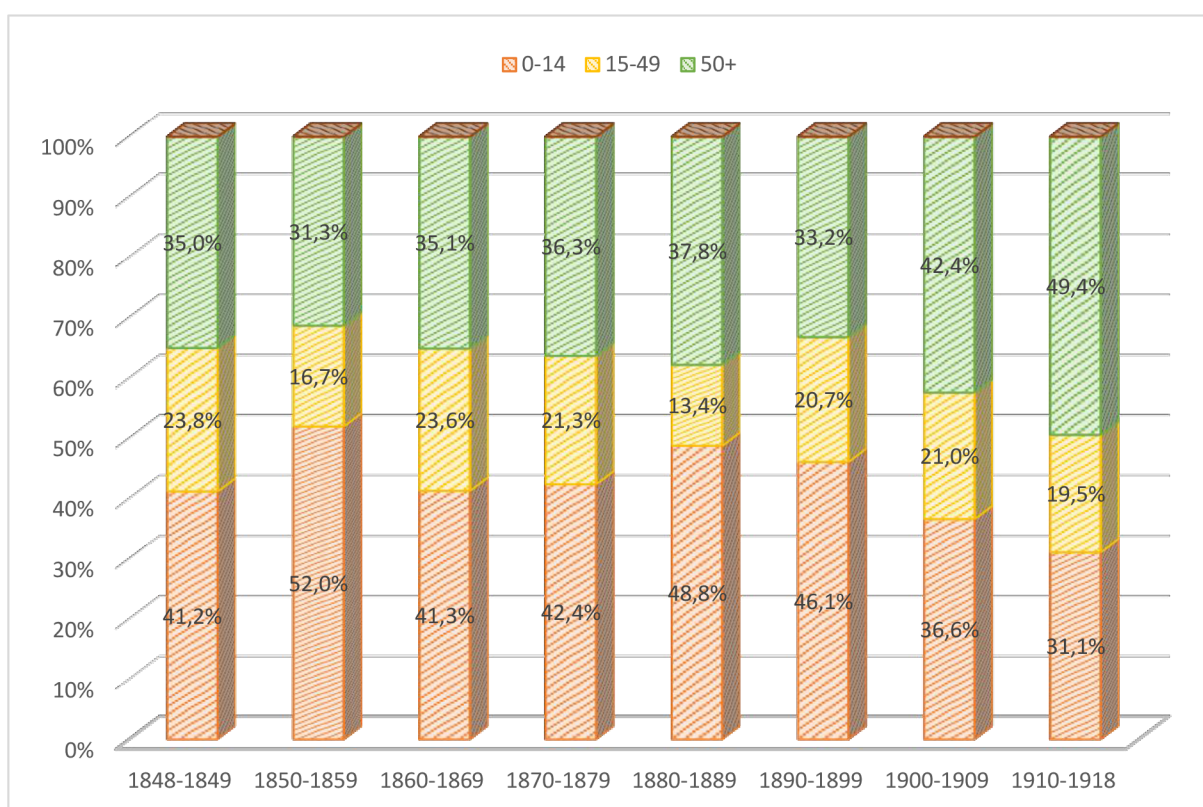
¹⁴³ Lukáš HRADECKÝ. *Demografický vývoj farnosti Svinčany v letech 1684-1783*, Bakalářská práce (ved. Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková), Univerzita Pardubice 2017, s. 39.

¹⁴⁴ L. FIALOVÁ, *Dějiny obyvatelstva...*, s. 175.

5.5 Věková skladba zemřelých

Při pohledu na věkovou skladbu zemřelých je patrné, že kojenecká a dětská úmrtnost tvořila velkou část všech úmrtí. Jak z grafu 10 vyplývá, že představovala přibližně 40–50 % všech úmrtí. Teprve po roce 1900 podíl dětské úmrtnosti klesá a v letech 1910–1918 klesla úmrtnost na 32,1 %. Druhou nejvyšší položkou jsou úmrtí osob nad 50 let. Jejich podíl se pohybuje převážně mezi 30–35 % a na začátku 20. století dokonce podíl těchto úmrtí stoupá, což lze vysvětlit postupným prodlužováním délky života. Úmrtí v kategorii osob ve věku 15–49 let se pohybuje kolem 20 %, pouze v letech 1880–1889 došlo u této věkové vrstvy k poklesu úmrtí na 12,8 %.

Graf 10 – Vývoj skladby zemřelých ve věkových skupinách

Následující tabulka 18 obsahuje navíc rozdělení podílu mrtvých podle pohlaví s uvedením počtu úmrtí a jeho procentuálním vyjádřením. Ve věku 0–14 let zemřelo za celé období výzkumu více chlapců než dívek. Pokud bychom se zaměřili na jednotlivá období, zjistíme, že pouze v jednom desetiletí tomu bylo jinak. Pokles dětské úmrtnosti na přelomu 19. a 20. století lze přisoudit důsledné osvětě, vodárenskému úpravnictví a očkování proti dětským nemocem.¹⁴⁵ Obdobná situace je též u skupiny 15–49 let, v té zemřelo též více

¹⁴⁵ E. MAUR, *Smrt ve světle...*, s. 250.

mužů než žen. Naopak ve skupině 50 let a výš, což byli lidé v postproduktivním věku, umíraly více ženy než muži. To lze spojit s tím, že se obecně dožívaly vyššího věku.

Tabulka 18 – Skladba zemřelých podle pohlaví a věkových skupin

Věk	Období	0-14			15-49			50+			Celkem
		Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem	Muži	Ženy	Celkem	
1848–1849	Počet	15	18	33	6	13	19	10	18	28	80
	%	18,8 %	22,5 %	41,3 %	7,5 %	16,3 %	23,8 %	12,5 %	22,5 %	35,0 %	100 %
1850–1859	Počet	104	64	167	26	28	54	44	57	101	322
	%	32,0 %	19,9 %	51,9 %	8,1 %	8,7 %	16,8 %	13,7 %	17,7 %	31,4 %	100 %
1860–1869	Počet	62	71	132	42	34	76	57	56	113	321
	%	19,3 %	21,8 %	41,1 %	13,1 %	10,6 %	23,7 %	17,8 %	17,4 %	35,2 %	100 %
1870–1879	Počet	86	81	167	49	35	84	63	80	143	394
	%	21,8 %	20,6 %	42,4 %	12,4 %	8,9 %	21,3 %	16,0 %	20,3 %	36,3 %	100 %
1880–1889	Počet	119	93	212	33	25	58	82	82	164	434
	%	27,4 %	21,4 %	48,8 %	7,6 %	5,8 %	13,4 %	18,9 %	18,9 %	37,8 %	100 %
1890–1899	Počet	95	76	170	45	32	77	51	72	123	370
	%	25,4 %	20,5 %	45,9 %	12,2 %	8,6 %	20,8 %	13,8 %	19,5 %	33,2 %	100 %
1900–1909	Počet	71	56	127	32	41	73	71	76	147	347
	%	20,5 %	16,1 %	36,6 %	9,2 %	11,8 %	21,0 %	20,5 %	21,9 %	42,4 %	100 %
1910–1918	Počet	49	34	83	21	31	52	69	63	132	267
	%	18,4 %	12,7 %	31,1 %	7,9 %	11,6 %	19,5 %	25,8 %	23,6 %	49,4 %	100 %
Celkem		601	493	1094	254	239	493	447	504	951	2538

5.6 Kojenecká a dětská úmrtnost

Kojenecké a dětské úmrtí bylo smutnou záležitostí pro každou rodinu. Přesto byl pohled na úmrtí dítěte v 19. století jiný než dnes. Dětská úmrtnost byla v minulosti běžnou součástí života. Vysoká porodnost byla spojena též s vysokou úmrtností a teprve 19. století přinášelo pomalé změny. Ještě koncem 18. století mělo šanci dožít se deseti let zhruba šest novorozenců z deseti. Smutnou skutečností je, že od 80. let 19. století do poloviny 20. století patřily české země mezi země s nejvyšší dětskou úmrtností v Evropě.¹⁴⁶ Existovaly též rozdíly ve vnímání úmrtí dítěte, neboť pokud zemřelo starší dítě, byla to pro rodinu mnohem větší tragédie než smrt novorozence. Jednou z polehčujících okolností ve vnímání smrti novorozence je, že u novorozenců ještě dlouho v 19. století převládala myšlenka, že se po

¹⁴⁶ M. LENDEROVÁ–K. RÝDL, *Radostné dětství...*, s. 271.

smrti proměňují v andělíčky a jdou rovnou do nebe, kde se mohou u boha přimlouvav za své rodiče.¹⁴⁷

Z následující tabulky 19 bylo zjištěno, že nejvíce dětí zemřelo do jednoho roku, konkrétně 667 z 1094 všech dětských úmrtí. V tomto věku převažují úmrtí chlapců nad děvčaty a celkově tvoří více než 70% dětské úmrtnosti. Chlapci umírali častěji než děvčata i ve všech ostatních skupinách, ve kterých rozdíl postupně klesal. Svého vrcholu dosáhla dětská úmrtnost v letech 1880–1889, za tento výkyv může vysoký počet úmrtí na spálu a záškrť.

Tabulka 19 – Jednotlivé věkové kategorie v rámci dětské úmrtnosti

Věk	0		1–4		5–9		10–14		Celkem
	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	
1848–1849	10	10	2	5	3	3	0	0	34
1850–1859	52	40	28	14	14	7	10	2	181
1860–1869	34	42	21	20	7	9	1	0	150
1870–1879	60	46	17	26	7	6	2	3	183
1880–1889	75	60	36	25	5	5	3	3	231
1890–1899	62	42	24	22	5	9	4	3	179
1900–1909	47	39	20	8	3	4	1	5	134
1910–1918	35	23	9	8	4	1	1	2	87
Celkem	677		285		92		40		1094

Po epidemii spály a záškrť nastal úspěšný boj proti černým neštovicím, záškrť a jiným dětským nemocem, což vedlo k poklesu úmrtnosti u dětí od jednoho roku do pěti let. Rok 1890 byl tedy v českých zemích zlomovým rokem, od kterého dětská úmrtnost nadále klesala.¹⁴⁸ O tom svědčí klesající počty úmrtí ve všech věkových kategoriích.

¹⁴⁷ E. MAUR, *Smrt ve světle...*, s. 251.

¹⁴⁸ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva...*, s. 203.

Tabulka 20 – Kojenecká úmrtnost v letech 1848–1918

	Počet narozených dětí	Kojenecká úmrtnost (do 1 roku)		Novorozenecká úmrtnost (0–27 dní)		Ponovorozenecká úmrtnost (28 dní–1 rok)	
		Počet	‰	Počet	‰	Počet	‰
1848–1849	87	20	229,9 ‰	7	80,5 ‰	13	149,4 ‰
1850–1859	453	92	203,1 ‰	46	101,5 ‰	46	101,5 ‰
1860–1869	419	76	181,4 ‰	33	78,8 ‰	43	102,6 ‰
1870–1879	568	106	186,6 ‰	33	58 ‰	73	128,5 ‰
1880–1889	595	135	226,9 ‰	40	67,2 ‰	95	159,7 ‰
1890–1899	522	104	199,2 ‰	28	53,6 ‰	76	145,6 ‰
1900–1909	527	86	163,2 ‰	32	60,7 ‰	53	100,6 ‰
1910–1918	329	58	176,3 ‰	13	39,5 ‰	44	133,7 ‰
Celkem	3500	677	193,4 ‰	232	66,3 ‰	443	126,6 ‰

Jak se rozvíjel průmysl a zaměstnávání žen především v textilních továrnách, rostla též kojenecká úmrtnost. V okresech s vysokou zaměstnaností žen dosahovala v 70. letech 19. století kojenecká úmrtnost až 350 ‰. Ve farnosti Choltice dosahovala v těchto letech „pouze“ 186,6 ‰. Lze tedy říct, že kojenecká úmrtnost byla obecně nižší na venkově než ve městech. Přesto i v zemědělských oblastech byla stále vysoká. Matky brzy odstavovaly své ratolesti na nekvalitní náhražkovou stravu, což vedlo k řadě úmrtí.¹⁴⁹ Pokud se zaměříme na čísla z přelomu 19. a 20. století, tak děti živěných mateřským mlékem umíralo do jednoho roku 7 %, děti uměle přikrmovaných 15 % a děti živěných výhradně náhradní stravou 60 %. Kojení bylo v 19. století doporučováno do devátého měsíce a již od šestého měsíce mělo být dítě na odstavení připravováno. Nejdoporučovanějším náhradním mlékem bylo mléko kozí, nejčastěji využívaným pak mléko kravské, často ředěné nekvalitní vodou a do měst rozvážené v nekvalitních podmínkách. Kromě mléka existovaly i jiné příkrmy. V 80. letech 19. století bylo na trhu kolem sedmnácti druhů kojeneckých mouček, distribuovaných v hygienických baleních. Mimo jiné byla v monarchii dostupná též strava švýcarské firmy Nestlé, založené roku 1867.¹⁵⁰

Kojenecká úmrtnost je též považována za jeden z nejdůležitějších demografických ukazatelů charakterizujících životní úroveň a stav zdravotnictví v zemi. V českých zemích umírala ročně více než čtvrtina živě narozených dětí do jednoho roku. Roku 1910 klesl tento počet pod pětinu narozených. Nejvíce pak umírali nemanželské děti, u nich byly počty ještě

¹⁴⁹ L. FIALOVÁ. *Dějiny obyvatelstva...*, s. 189.

¹⁵⁰ M. LENDEROVÁ-K. RÝDL, *Radostné dětství...*, s. 121–127.

o polovinu vyšší než u dětí manželských.¹⁵¹ V následující tabulce je dále rozdělena kojenecká úmrtnost. Oproti předchozí tabulce nesedí celkový součet 675 o dva případy úmrtí, u kterých byl pouze uveden věk 0, nikoliv však počet dní či měsíců.

Tabulka 21 – Kojenecká úmrtnost dle věku zemřelého

Věk	Poporodní úmrtnost (0–2 dny)		Časná úmrtnost (3–6 dní)		Novorozenecká úmrtnost (7–27 dní)		28 dní–1 rok		Kojenecká úmrtnost celkem	
	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky
Pohlaví	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky	Chlapci	Dívky
Počet	43	29	23	12	65	60	244	199	375	300
Celkem	72		35		125		443		675	

¹⁵¹ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva...*, s. 203–204.

6 Sezónnost a přirozený přírůstek

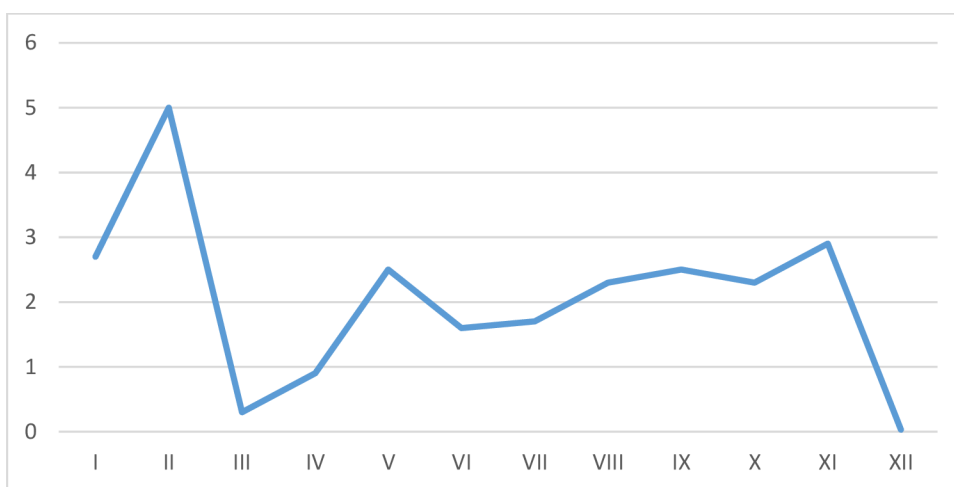
U sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti lze sledovat cyklicky se opakující změny v počtu demografických událostí, jež jsou ovlivněny řadou vnějších vlivů. Na tyto sezónní výkyvy měla významný vliv jednotlivá roční období, během kterých dochází ke klimatickým změnám v podobě velkých teplotních rozdílů. Choltická farnost byla silně zaměřena na zemědělské práce, které měly následně rovněž vliv na sezónnost demografických jevů. V neposlední řadě ovlivňovala sezónnost demografických jevů u jejího obyvatelstva stále církev tradicemi církevních rituálů, nařízení a zvyklostí.¹⁵²

6.1 Sezónní rozložení počtu sňatků

Na rozdíl od dalších demografických jevů vykazuje sňatečnost menší hodnoty v množství dat, v tomto případě počtu uzavřených sňatků. Proto nebyla dále členěna na více období.

Graf 11 – Sezónní rozložení počtu oddaných v letech 1848–1918

(dle počtu sňatků na den)

Míra uzavírání sňatků v jednotlivých měsících byla ze všech demografických jevů nejvíce ovlivnitelná různými kulturními zvyklostmi a jinými vlivy. Venkovská panství byla silně spojena se zemědělskou činností a jinak tomu nebylo ani ve 2. polovině 19. století. Kvůli pracím na polnostech zbývalo málo času na uzavírání sňatků. K tomu církev přinášela řadu omezení. Nejdůležitějším byla duchovní příprava na významné svátky. Proto se během čtyřtýdenního adventu a šestitýdenního postu před Velikonocemi nesměly konat žádné

¹⁵² V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj...*, s. 122.

slavnosti či taneční zábavy.¹⁵³ To se týkalo též svateb, neboť s nimi bylo spojeno svatební veselí. Březen a prosinec byly proto těmi nejméně vhodnými měsíci pro uzavření sňatku.

Výrazný propad v počtu uzavřených sňatků je zřejmý již u předchozího grafu 11. Během let 1848–1918 bylo uzavřeno v choltické farnosti 727 sňatků a průměrný počet uzavřených sňatků na jeden rok je 10,2. Bližší čísla nám poskytne následující tabulka 21. Z té je zřejmé, že za celé období výzkumu bylo nejméně sňatků uzavřeno v březnu (osm sňatků) a v prosinci, kdy byl uzavřen pouze jediný. To svědčí o stálém dodržování církevních tradic ještě na přelomu 19. a 20. století. Nízká počet sňatků lze spatřit též v dubnu. Je to dáno tím, že Velikonoce jsou pohyblivým svátkem a dle lunárního kalendáře bývají mezi 22. březnem a 25. dubnem. Poslední den, kdy se mohlo konat svatební veselí připadal na den od 5. února do 10. března.

Tabulka 22 – Počet sňatků na den podle měsíců v letech 1848–1918

Měsíc	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Celkem
Počet	83	125	8	26	77	49	52	72	76	72	86	1	727
Průměr na den	2,7	5	0,3	0,9	2,5	1,6	1,7	2,3	2,5	2,3	2,9	0,03	2,1

Nejvíce sňatků bylo uzavřeno v únoru, na což měla vliv tradice slavit svatby během masopustního veselí. Vysoký počet sňatků připadal též na leden a listopad. Během podzimních měsíců byla situace pro uzavření sňatku obecně příznivější, neboť po žních byly domácnosti bohatě zásobeny a též docházelo ke snižování stavu dobytka, aby se ušetřilo na krmení. Jídla tedy bylo pro svatební veselí více než dostatek.¹⁵⁴ Zvýšený počet uzavřených sňatků v listopadu, lednu a únoru a nízký počet v březnu, dubnu a prosinci se neodlišuje od celozemských průměrů. Skutečnost, že na rozdíl od předchozího výzkumu svinčanské farnosti nalezla část obyvatel choltické kolatury uplatnění mimo zemědělskou činnost, měla pravděpodobně za příčinu nižší rozdíly mezi jednotlivými měsíci. Od srpna do října již nedocházelo k výrazným výkyvům a počty byly téměř vyrovnané.

6.2 Sezónní rozložení počtu narozených

Za celé období výzkumu nebyly zaznamenány vyšší výkyvy v počtu narozených mezi jednotlivými obdobími. Průměrný počet narozených dětí na jeden měsíc bylo číslo 9,5. Nejvyšší porodnost byla zaznamenána v měsíci březnu, celkem 327 narozených. Církevní

¹⁵³ Ludmila FIALOVÁ, *Sezónnost demografických událostí v českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37, 1995, s. 16.

¹⁵⁴ Lumír DOKOUPI, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha 1999, s. 83–84.

kalendář neměl na početí žádný vliv, narozdíl od sňatečnosti, neboť dříve dodržovaná pohlavní zdrženlivost během prosince a v čase Velikonoc nebyla dodržována. Nejméně děti se rodilo v říjnu a listopadu.

Tabulka 23 – Počet narozených na den podle měsíců v letech 1848–1918

Měsíc narození	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Celkem
Měsíc koncepce	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	
Počet	322	281	327	302	285	314	297	266	284	257	256	309	3500
Počet na den	10,4	9,9	10,5	10	9,2	10,5	9,6	8,6	9,5	8,3	8,5	10	9,6

Při odečtení devíti měsíců od porodu lze zjistit datum. Měsícem s nejvyšším počtem narození byl březen, čímž nejvíce koncepcí připadlo na červen. Březen byl ve zkoumané lokalitě měsícem s nejvyšší porodností též v 18. století. Farnost Svinčany vykazovala též nejvyšší průměrné počty narození v březnu. Naopak nejnižší počty připadly na červen.¹⁵⁵

Podrobnější náhled na vývoj porodnosti dle měsíců poskytuje následující tabulka 24, rozdělená na tři časové úseky. V letech 1848–1877 se nejvíce dětí rodilo v březnu, prosinci a lednu, nejméně od srpna do října. V letech 1878–1897 docházelo k menší změně, neboť děti se rodilo více v první polovině roku. V posledním období 1898–1918 zmizely v březnu a lednu vysoké počty narozených; ty jsou nově nejvyšší v letních měsících od června do září. Může to souviset zejména se situací, kdy již nevalila nepřítomnost ženy při polních pracích jako v minulosti, neboť populace Choltické farnosti byla na přelomu 19. a 20. století v mnohem menší míře závislá na práci v zemědělství, než jak tomu bylo ještě v polovině 19. století. Výsledná čísla se odlišují od celozemských statistik. Z nich vyplývá, že v českých zemích ve 2. polovině 19. století byl květen měsícem s nejvyšším počtem koncepcí. Nejvíce narozených tedy připadlo na únor. V první polovině 20. století pak připadá nejvíce narozených na měsíce březen až duben. Ludmila Fialová zároveň uvádí tezi, ve které tvrdí, že ve venkovské populaci 19. století byl nižší počet koncepcí v letních měsících ovlivněn vyšším pracovním vytížením, mimo dní poutí a význačných svátků. Možnost navázat známost se nejvíce vázala k zimním měsícům, do kterých se soustřeďoval společenský život.¹⁵⁶ Ve výsledných údajích choltické farnosti se tato teze nepotvrdila.

¹⁵⁵ Lukáš HRADECKÝ, *Demografický vývoj farnosti Svinčany v letech 1684-1783*, Bakalářská práce (ved. Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková), Univerzita Pardubice 2017, s. 52.

¹⁵⁶ L. FIALOVÁ, *Sezónnost demografických...*, s. 11.

Tabulka 24 – Sezónní pohyb porodů v letech 1848–1918 - počet narozených, denní průměr

Období	1848–1877		1878–1897		1898–1918	
Měsíce	P	DP	P	DP	P	DP
I, IV	133	4,3	111	3,6	78	2,5
II, V	109	3,9	102	3,6	70	2,5
III, VI	140	4,5	112	3,6	75	2,4
IV, VII	112	3,7	113	3,8	77	2,6
V, VIII	118	3,8	91	2,9	76	2,5
VI, IX	119	4,0	104	3,5	91	3,0
VII, X	118	3,8	82	2,6	97	3,1
VIII, XI	99	3,2	80	2,6	87	2,8
IX, XII	108	3,6	87	2,9	89	3,0
X, I	106	3,4	80	2,6	71	2,3
XI, II	110	3,7	69	2,3	77	2,6
XII, III	139	4,5	94	3,0	76	2,5
Celkem	1411	3,9	1125	3,1	964	2,6

6.3 Sezónní rozložení počtu úmrtí

Poslední část sezónnosti je zaměřena na úmrtnost v jednotlivých měsících. Průměrné nejvyšší počty zemřelých připadají na únor. Vyšší úmrtnost lze s výjimkou srpna sledovat v prvních pěti měsících roku. To může být způsobeno klimatickými podmínkami, neboť v zimě je lidský organismus mnohem náchylnější k celé řadě nemocí. Obyvatelstvo se muselo živit ze zásob, neboť během zimy bylo na rozdíl od současnosti nemožné získat čerstvé potraviny v podobě ovoce a zeleniny, což mělo vliv na imunitu jedinců. Tuto skutečnost popisuje také Ludmila Fialová, které dále zmiňuje především nedostatek vitamínu C a zároveň i kratší sluneční svit. Do protikladu staví země jižní Evropy, kde byly zimy mnohem mírnější a nejvyšších hodnot tam úmrtnost dosahuje v letních měsících, kdy se v prohřátém vzduchu a teplé vodě šíří mnohé infekční choroby.¹⁵⁷ Ve farnosti Svinčany připadal nejvyšší počet zemřelých též na prvních pět měsíců roku, nejnižší úmrtnost pak na červenec a srpen. Rozdíly v úmrtnosti v 18. století byly ve svinčanské farnosti mnohem vyšší, březen vykazoval o 61 % vyšší úmrtnost než nejnižší červenec. V choltické farnosti byl rozdíl mezi nejvyšší úmrtností v únoru a nejnižší v listopadu mnohem nižší, konkrétně 28 %.

¹⁵⁷ L. FIALOVÁ, *Sezónnost demografických...*, s. 16.

Tabulka 25 – Počet zemřelých na den podle měsíců v letech 1848–1918

Měsíc narození	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Počet	228	258	256	247	221	210	202	230	188	192	186	209
Počet na den	7,4	9,1	8,3	8,2	7,1	7,0	6,5	7,4	6,3	6,2	6,2	6,7

Zajímavější je vývoj úmrtnosti, který lze členit do tří období. Jsou mezi nimi viditelné rozdíly. Období 1848–1877 odpovídalo obecným průměrům farnosti. V letech 1878–1897 se situace zcela změnila a nejvyšší úmrtnost byla naměřena v květnu. Na první polovinu roku připadalo stále více mrtvých, přesto se rozdíly snižovaly. V posledním období 1898–1918 byl sice měsícem nejvyšší úmrtnosti únor, ale již nelze hovořit o první polovině roku jako o části roku s vyšší úmrtností. Například v květnu byly zaznamenány nejnižší hodnoty úmrtí a nízká čísla vykazoval též leden. Nejedná se ale o změnu celozemskou, spíše o změnu lokální. V českých zemích byla totiž situace ve druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století shodná. V obou převládala zvýšená úmrtnost v první polovině roku nad druhou.¹⁵⁸ Ke stejným výsledkům dospěla pro druhou polovinu 19. století Věra Kalousková, mnohem vyšší úmrtnost vykazuje pro první polovinu roku s maximem mrtvých v dubnu.¹⁵⁹

Tabulka 26 – Sezónní rozložení počtu zemřelých – počet, denní průměr

Období	1848–1877		1878–1897		1898–1918	
	P	DP	P	DP	P	DP
I	102	3,3	74	2,4	52	1,7
II	121	4,3	67	2,4	70	2,5
III	111	3,6	87	2,8	58	1,9
IV	105	3,5	79	2,6	63	2,1
V	86	2,8	97	3,1	38	1,2
VI	74	2,5	71	2,4	65	2,2
VII	87	2,8	67	2,2	48	1,5
VIII	97	3,1	63	2,0	70	2,3
IX	67	2,2	59	2,0	62	2,1
X	67	2,2	61	2,0	64	2,1
XI	67	2,2	66	2,2	53	1,8
XII	102	3,3	59	1,9	48	1,5
Celkem	1086	3	850	2,3	691	1,9

¹⁵⁸ L. FIALOVÁ, *Sezónnost demografických...*, s. 15.

¹⁵⁹ V. KALOUSKOVÁ, *Demografický vývoj...*, s. 130.

6.4 Přirozený přírůstek

Přirozený přírůstek představuje rozdíl mezi počtem narozených a zemřelých v daném období v dané oblasti. Pokud by byl počet živě narozených dětí nižší proti počtu zemřelých, jednalo by se o přirozený úbytek.¹⁶⁰ Ve farnosti Choltice se v letech 1848–1918 narodilo 3 500 lidí a 2 627 zemřelo. Přirozený přírůstek za celé období výzkumu tvoří 873 osob. Je tedy zřejmý postupný růst počtu obyvatel farnosti. V následující tabulce rozdělené do sedmi období dosáhl přirozený přírůstek nejvyšších hodnot v letech 1900–1909. Dále lze na přirozeném přírůstku spatřit dva větší výkyvy. Jedná se o výrazné snížení přirozeného přírůstku v letech 1860–1869, na který má nepochybně vliv prusko-rakouská válka roku 1866 včetně následné epidemie cholery. I druhý výkyv v letech 1910–1918 byl nepochybně způsoben první světovou válkou v letech 1914–1918 a strastmi s ní spojenými. V jednotlivých letech došlo dokonce k přirozenému úbytku. Konkrétně v letech 1850 – vyšší počet úmrtí na cholery, 1862 – zvýšený počet plicních onemocnění, 1866 – důsledek války a následné epidemie cholery, 1873 – následky hospodářské krize, 1882 – vyšší počty úmrtí na spálu a záškrť, 1917 a 1918 – příčinou byla dlouho trvající válka, více úmrtí na tuberkulózu a novou španělskou chřipku.

Tabulka 27 – Přehled počtu demografických událostí a přirozeného přírůstku v letech 1848–1918

Období	Počet narozených	Počet oddaných	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1848–1859	540	126	419	121
1860–1869	419	104	339	80
1870–1879	568	118	411	157
1880–1889	595	105	453	142
1890–1899	522	99	379	143
1900–1909	527	103	354	173
1910–1918	329	72	272	57
Celkem	3500	727	2627	873

V celozemském měřítku negativně ovlivnily přirozený přírůstek roky 1855 a 1866 vlivem epidemií cholery. Přesto v letech 1850–1880 se přirozený přírůstek zvýšil o 31,7 %. Počet obyvatel přítomných v českých zemích vzrostl jen o 24,7 %, což bylo způsobeno silným vystěhovalectvím.¹⁶¹ V 80. letech přirozený přírůstek mírně poklesl a na předchozí úroveň

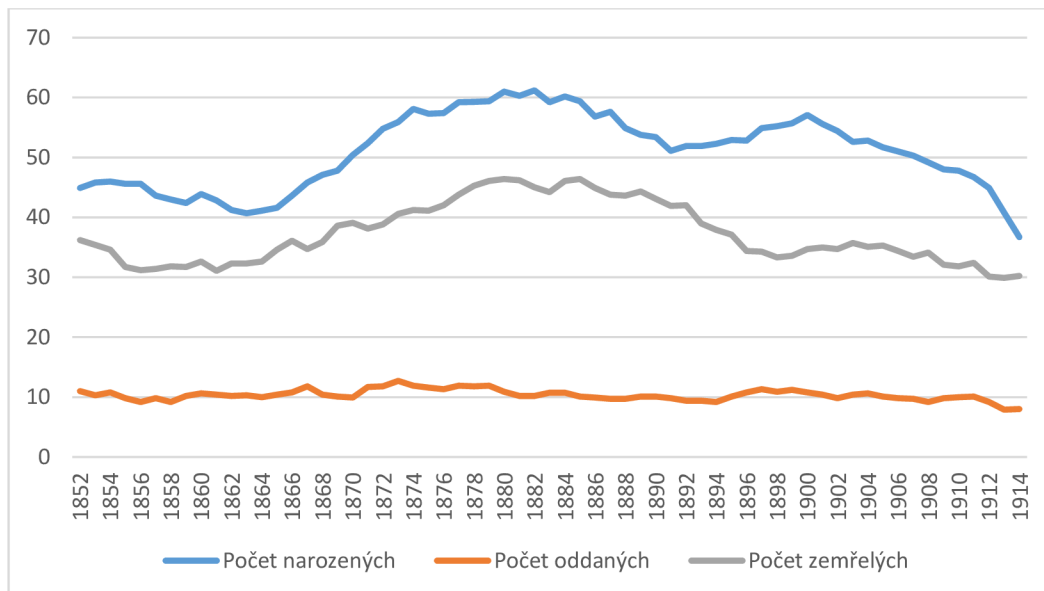
¹⁶⁰ E. MAUR, *Základy historické...*, s. 142.

¹⁶¹ L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva...*, s. 125.

se dostal až od roku 1895, na velmi vysoké úrovni se držel do roku 1904. Následně se začal přirozený přírůstek postupně snižovat.¹⁶²

Graf 12 – Vývoj počtu narozených, oddaných a zemřelých v letech 1852–1914

(devítileté klouzavé průměry)

¹⁶² L. KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj obyvatelstva...*, s. 194–195.

7 Závěr

Na předchozích stranách jsem se pokusil představit historický vývoj obyvatelstva choltické farnosti a postihnout jeho demografický vývoj v letech 1848–1918. Jako výchozí pramen posloužilo 22 církevních římsko-katolických matrik, z nichž deset bylo matrik narozených, sedm matrik oddaných a pět matrik zemřelých. Prvním úskalím při studiu matrik byl fakt, že ne všechny matriky jsou uloženy ve státním oblastním archivu v Zámrsku. Zvolené období končící rokem 1918 zahrnovalo ještě některé tzv. živé matriky, které jsou doposud uloženy na obecním úřadě v Cholticích a městském úřadě v Přelouči. Naštěstí se potřebná data z těchto matrik podařilo získat a následně mohla být metodou anonymní excerpce dat dále zpracovávána.

Ačkoliv Choltice nejsou ani dnes nikterak velkou obcí, mají přesto velmi zajímavou a bohatou historii, jejímuž popisu se hned po úvodu práce věnuje. V Cholticích sídlilo několik známých šlechtických rodů, z nichž nejvýznamnějším byl rod Thun–Hohenstein, po němž se jako dominanta do dnešních dob dochoval zdejší zámek s nádhernou oborou. Proto nebyl popis historie rodu v návaznosti na Choltice opomenut, stejně tak je připojen krátký popis bohaté historie zdejšího zámku a několik pro městys významných událostí, jež se v letech 1848–1918 udály.

Studium matrik odhalilo vývoj jednotlivých demografických událostí a okolností, které jej ovlivnily. Stěžejní kapitoly práce jsou zaměřeny na výzkum sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti. Matriky dále poskytly potřebné údaje pro analýzu sezónnosti jednotlivých demografických jevů a studium přirozeného přírůstu.

Prvním popsáním demografickým jevem byla sňatečnost. Kapitola věnovaná sňatečnosti se zprvu v kontextu doby věnuje významu sňatku a okolnostem se svatbou spojených, právním ustanovením týkajících se manželství a vlivu církve na jeho podobu, především v možnosti dosáhnout tehdy rozvodu. Matriky oddaných poskytly informace o množství uzavřených sňatků, kterých bylo v rámci farnosti 727. Bylo zjištěno, že množství sňatků během uvedených let stagnovalo a před rokem 1918 začal mírný pokles. Srovnání s celozemskými údaji přineslo zjištění, že zdejší hrubá míra sňatečnosti byla pod celozemskou úrovní.

Část kapitoly se věnuje výzkumu sňatkového věku, přičemž nejčastějším sňatkovým věkem u žen byl věk 23 let a u mužů 25 let. Výpočtem průměrného sňatkového věku bylo dále zjištěno, že v choltické farnosti dosahoval vyšší úrovně u mužů 36,4 a u žen 32,4 než byly celozemské průměry. Data z matrik poskytla též informace k rodinnému stavu

snoubenců, ale zajímavější byla data o jejich sociálním původu. Ta umožnila rozřadit obyvatelstvo do několika sociálních kategorií a zjistit, jaká byla sňatková politika snoubenců a na kolik se mužům a dívkám prostřednictvím sňatku zlepšilo, udrželo nebo naopak zhoršilo jejich sociální postavení. Během výzkumu se objevila zcela nová společenská vrstva, kterou bylo dělnictvo. Také vybudování cukrovaru přineslo nové druhy povolání, zaznamenané v matrikách.

Druhým zkoumaným demografickým jevem je porodnost, v jejímž rámci jsem se nejprve zaměřil na těhotenství a porod, k čemuž neodmyslitelně patřily porodní báby, jež poskytovaly nové matce kromě asistence u porodu řadu služeb a užitečných rad. Nechybí ani popis šestinedělí a v souvislosti s novorozenci též křest jako významný akt v životě jedince a kmotrovství. V Cholticích se dle údajů z matrik narozených narodilo v letech 1848–1918 celkem 3 500 dětí. Vůbec prvním zpracovaným údajem z vyexcerpovaných dat byla četnost užívání jednotlivých jmen rozdělená do dvou období, která umožnila sledovat změny v jejich užívání. Počty narozených podle pohlaví vykazují vyšší porodnost chlapců (51,4 %) než dívek, u kterých byla na 48,6 %. Větší pozornost je též věnována nemanželským dětem. Jejich počet tvořil v průměru 8 % všech narozených, což je méně, než jaké byly celozemské průměry.

Třetím zkoumaným demografickým jevem je úmrtnost. V kapitole o úmrtnosti jsem se nejprve zaměřil na úmrtí a pohřeb s ním spojený. Kapitola popisuje rituály spojené se smrtí a způsoby pohřbívání, neboť se v 19. století začalo uplatňovat pohřbívání žehem. V choltické farnosti zemřelo v letech 1848–1918 celkem 2 627 osob. Významná část kapitoly se věnuje příčinám úmrtí, neboť matriky k nim poskytly cenné informace. Infekční nemoci, které zasáhly české země, mnohdy zvyšovaly úmrtnost i v choltické farnosti. Již roku 1850 byla zaznamenána řada úmrtí na cholera. Vůbec nejvíce mrtvých podleho roku 1882 epidemii spály a záškrtu. Ve farnosti se dále vyskytovaly neštovice, spalničky či černý kašel. Roku 1918 zasáhla farnost též španělská chřipka. U některých nemocí nechybí i jejich popis. Nejrozšířenější příčinou úmrtí byla ve zdejší farnosti tuberkulóza, přes 16 % úmrtí. Nemoci plic a dýchacích cest tvořily dalších 15 % úmrtí a různé křečovitě stavy, především dětský psotník, 14 %. Sešlost věkem byla mezi příčinami úmrtí až na čtvrtém místě.

U mrtvých byl zaznamenáván mimo jiné i věk zemřelých. Ten v porovnání s celozemskými průměry nijak nevybočoval. V případě mužů byl průměrný věk v době úmrtí 34,4 let a u žen 35,5 let. Po odečtení mladších 15 let se dostaneme na věk 56,2 let u mužů a 57 let u žen. Dětská úmrtnost byla velmi vysoká, proto se jí kapitola dala věnuje. Umíralo více chlapců než dívek. Ve druhé polovině 19. století se pohybovala dětská

úmrtnost v rozmezí 40–50 % všech mrtvých. Nejvyššího vrcholu dosáhla dětská úmrtnost ve farnosti v letech 1880–1889, kdy byla farnost zasažena spálou a záškrtem. Teprve ve 20. století začala postupně klesat. Nejvyšší podíl na dětské úmrtnosti měla kojenecká úmrtnost do jednoho roku, představující téměř 70 % všech úmrtí dětí.

V poslední kapitole se věnuji sezónnosti a přirozeného přírůstku. Sezónnost byla rozdělena do tří skupin podle předchozích demografických jevů. Sezónnost sňatků zobrazuje únor jako nejoblíbenější měsíc pro jejich uzavírání. Naopak na skutečnost, že se v březnu a prosinci téměř žádné svatby nekonaly, byl prokázán vliv církve a církevních nařízení. Ze sezónnosti narozených byly kromě měsíců narození odvozeny též měsíce početí. U úmrtnosti se projevil vliv klimatických podmínek, způsobující vyšší počet úmrtí ve studených zimních měsících.

Posledním zjištěným údajem byl přirozený přírůstek, který činil 843 osob. Během celého období zaznamenal dva větší výkyvy v letech 1860–1869 a 1910–1918. Po rozdělení na jednotlivé roky byl zaznamenán dokonce přirozený úbytek.

V rámci jednotlivých kapitol bylo zpracováno mnoho údajů získaných z matrik, ale ne všechny byly využity. Prostor pro další zpracování ze získaných dat vidím především ve výzkumu geografické mobility obyvatelstva. Přesto doufám, že tato práce alespoň částečně nastíní demografický vývoj choltické farnosti.

Použité prameny a literatura

Prameny

Státní oblastní archiv Zámorsk, Fond Sbírká matrik východočeského kraje – FÚ Choltice

Matrika narozených Choltice, Klenovka, Štěpánov, Valy 1830–1851, inv. č. 3440, sign. 1763.

Matrika narozených Choltice, 1851–1868, inv. č. 3441, sign. 1764.

Matrika narozených Choltice, 1868–1885, inv. č. 3442, sign. 4398.

Matrika narozených Valy, 1847–1900, inv. č. 3443, sign. 4400.

Matrika narozených Štěpánov, 1851–1884, inv. č. 3444, sign. 4399.

Matrika narozených Klenovka, 1851–1875, inv. č. 3445, sign. 4401.

Matrika oddaných Choltice, Klenovka, Štěpánov, Valy 1830–1853, inv. č. 3447, sign. 1766.

Matrika oddaných Choltice, 1844–1867, inv. č. 3448, sign. 1767.

Matrika oddaných Choltice, 1868–1925, inv. č. 3449, sign. 7818.

Matrika oddaných Klenovka, 1853–1936, inv. č. 3450, sign. 7930.

Matrika oddaných Štěpánov, 1853–1930, inv. č. 3451, sign. 7931.

Matrika oddaných Valy, 1853–1905, inv. č. 3452, sign. 6568.

Matrika zemřelých Choltice, Klenovka, Štěpánov, Valy 1830–1868, inv. č. 3454, sign. 1769.

Matrika zemřelých Choltice 1869–1941, inv. č. 3455, sign. 8433.

Městský úřad Přelouč – matrika

Matrika narozených Klenovka, 1876–1949, sign. N VI.

Matrika narozených Valy, 1901–1950, sign. VI.

Matrika zemřelých Klenovka, 1869–1949, sign. Ú V.

Matrika zemřelých Valy, 1869–1949, sign. VI.

Úřad městyse Choltice – matrika

Matrika narozených Choltice, 1885–1948, sign. VII.

Matrika narozených Štěpánov, 1884–1942, sign. VI.

Matrika oddaných Valy, 1906–1949, sign. VI.

Matrika zemřelých Štěpánov, 1869–1941, sign. Ú V.

KABELÁČ, Karel: *Kronika městečka Choltic*. Choltice, 1965.

Literatura

- BĚLINA, Pavel: *Dějiny zemí Koruny české*, 9. vyd., Praha, Paseka 2003, 328 s.
- DOBSON, Mary J.: *Nemoci: příběhy nejnebezpečnějších zabijáků historie*, Praha, Slovart 2009, 255 s.
- DOKOUPIL, Lumír: *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*. Praha, Sociologický ústav AV ČR, 1999, 141 s.
- DOLEŽAL, Antonín: *Od babictví k porodnictví*. Praha, Karolinum 2001, 144 s.
- FIALOVÁ, Ludmila: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha, Mladá fronta 1996, 399 s.
- FIALOVÁ, Ludmila: *Sezónnost demografických událostí v Českých zemích v 17. až 20. století*, Demografie: revue pro výzkum populačního vývoje 37, 1995, s. 9-21.
- FIALOVÁ, Ludmila: *Sňatečnost obyvatelstva v Českých zemích v 19. století*, Studie k sociálním dějinám 19. století. = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts, Opava, Slezský ústav Slezského zemského muz. v Opavě. 7/1, 1997, s. 45-58.
- GRULICH, Josef: *"Slavnostní okamžiky" - svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*, Historická demografie 24, 2000, s. 49-82.
- HRADECKÝ, Lukáš: *Demografický vývoj farnosti Svinčany v letech 1683-1784*, bakalářská práce (ved. Mgr. Šárka Nekvapil Jirásková), Univerzita Pardubice 2017.
- JIRÁSKOVÁ, Šárka: *Demografický vývoj farnosti Zdechovice v letech 1799-1899*, diplomová práce (ved. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.), Univerzita Pardubice 2010.
- KALOUSKOVÁ, Věra: *Demografický vývoj farnosti Lochenice v letech 1784-1900*, diplomová práce (ved. prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.), Univerzita Pardubice 2006.
- KÁRNÍKOVÁ, Ludmila: *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914*, Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1965, 401 s.
- KLABOUC, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*, Praha, Orbis, 1962, 281 s.
- KUBEŠ, Jiří a Tomáš JIRÁNEK, ed.: *Dítě a dětství napříč staletími: 2. pardubické bienále : 4. až 5. dubna 2002 Pardubice*, Pardubice, Univerzita Pardubice, 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice.
- LENDEROVÁ, Milena: *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*, Pardubice, Univerzita Pardubice 2005, 180 s.
- LENDEROVÁ, Milena, Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ, ed.: *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013, 261 s.

- LENDEROVÁ, Milena: *"První česká matka po smrti upálena" aneb Pohřeb paní Augusty Braunerové. Milena Lenderová*, Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.-11. března 2000, Praha, KLP 2001 s. 238-244.
- LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL: *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha, Paseka 2006, 376 s.
- MALÝ, Karel: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, 3. dopl. vyd., Praha, Linde 2003, 673 s.
- MAŠEK, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Praha, Argo 2010, 2 sv. (668, 664 s.).
- MAUR, Eduard: *Smrt ve světle demografické statistiky*, Fenomén smrti v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.-11. března 2000, Praha KLP 2001, s. 245-254.
- MAUR, Eduard: *Základy historické demografie*, Praha, Univerzita Karlova, 1983 dotisk, 194 s.
- MAUR, Eduard: *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, Historická demografie 6. 1972, s. 40-58.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha, Vyšehrad, 2004, 413 s.
- NECHVÍLE, František: *Choltice: městys a bývalé panství v Chrudimsku*, Praha, F. Nechvíle, 1871, 60 s.
- Obecný občanský zákoník rakouský*. Ve Vídni: sn, 1872.
- Oznamuje se láskám našim--*, aneb, *Svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí: sborník z konference konané 13.–14. září 2007 ve Východočeském muzeu v Pardubicích*, Pardubice, Východočeské muzeum 2007, 240 s.
- PEČÍRKA, Josef: *Domácí lékař: učení o člověku ve stavu zdravém a chorobném*. Vyd. 3., Praha, Tiskem a nákladem Rohlíčka a Sieverse 1870, 488 s.
- Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850-1970*. Díl 1. Sv. 1. Praha, 1978.
- ROSŮLEK, František Karel: *Pardubicko, Holicko, Přeloučsko: dějinný a mistopisný obraz*, Pardubice, vydáno péčí Agitačního výboru 1909, 588 s.
- SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, Praha, Argo 1993, 9, 259 s.

SRB, Vladimír: *1000 let obyvatelstva českých zemí*, Praha, Univerzita Karlova Karolinum, 2004, 275 s.

STRÁTESKÝ, Jan K.: *Zdravotní a populační vývoj československého obyvatelstva*, Praha, Avicenum 1971, 285 s.

SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ: *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha Triton 2004, 246 s.

ŠIMEK, Tomáš: *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha Svoboda 1989, 724 s.

Internetové zdroje

SOA Zámorsk, Velkostatek Choltice 1524–1944, díl I, evidenční číslo 573/1, archivní pomůcka, dostupná na URL:

https://stare.vychodoceskearchivy.cz/zamorsk/files/2016/12/0573_1.pdf

Půdorys zámku a přilehlých budov velkostatku Choltice, Kronika městečka Choltic, dostupný na URL:

<http://choltice.nase-kronika.cz/book/002-Kronika-mestyse-Choltice>

Seznam tabulek, grafů a obrázků

Tabulky

Tabulka 1 – Vývoj počtu sňatků a průměrný počet sňatků na 1 rok ve farnosti Choltice v letech 1848–1918.....	29
Tabulka 2 – Hrubá míra sňatečnosti farnosti Choltice v ‰.....	30
Tabulka 3 – Průměrný sňatkový věk v letech 1848–1918 (přičteno 0,5).....	32
Tabulka 4 – Věk při prvním sňatku podle věkových skupin	34
Tabulka 5 – Věkové rozdíly při sňatku obou svobodných snoubenců	35
Tabulka 6 – Průměrný věk snoubenců při prvním sňatku podle sociálního původu ve farnosti Choltice v letech 1848–1918.....	35
Tabulka 7 – Věkové rozdíly při druhém a dalším sňatku	36
Tabulka 8 – Snoubenci podle rodinného stavu.....	37
Tabulka 9 – Sociální původ snoubenců z farnosti Choltice v letech 1848–1918.....	39
Tabulka 10 – Sociální původ snoubenců v letech 1848–1918	40
Tabulka 11 – Deset nejčastěji užívaných jmen v choltické farnosti v letech 1848–1884.....	46
Tabulka 12 – Deset nejčastěji užívaných jmen v choltické farnosti v letech 1885–1918.....	47
Tabulka 13 – Zastoupení narozených podle pohlaví.....	48
Tabulka 14 – Počet nelegitimních dětí v letech 1848–1918.....	51
Tabulka 15 – Zastoupení zemřelých podle pohlaví v letech 1848–1918.....	56
Tabulka 16 – Příčiny úmrtí	63
Tabulka 17 – Průměrný věk zemřelých (připočteno 0,5).....	70
Tabulka 18 – Skladba zemřelých podle pohlaví a věkových skupin.....	72
Tabulka 19 – Jednotlivé věkové kategorie v rámci dětské úmrtnosti.....	73
Tabulka 20 – Kojenecká úmrtnost v letech 1848–1918.....	74
Tabulka 21 – Kojenecká úmrtnost dle věku zemřelého.....	75
Tabulka 22 – Počet sňatků na den podle měsíců v letech 1848–1918	77
Tabulka 23 – Počet narozených na den podle měsíců v letech 1848–1918	78
Tabulka 24 – Sezónní pohyb porodů v letech 1848–1918 - počet narozených, denní průměr	79
Tabulka 25 – Počet zemřelých na den podle měsíců v letech 1848–1918	80
Tabulka 26 – Sezónní rozložení počtu zemřelých – počet, denní průměr	80
Tabulka 27 – Přehled počtu demografických událostí a přirozeného přírůstku v letech 1848–1918.....	81

Grafy

Graf 1 – Vývoj počtu uzavřených sňatků ve farnosti Choltice v letech 1848–1918.....	27
Graf 2 – Vývoj počtu uzavřených sňatků ve farnosti Svinčany v letech 1684–1783	28
Graf 3 – Věková pyramida snoubenců v letech 1848–1918 (15-60 let).....	31
Graf 4 – Vývoj počtu narozených ve farnosti Choltice v letech 1848–1918	49
Graf 5 – Vývoj počtu zemřelých ve farnosti Choltice v letech 1848–1918	57
Graf 6 – Procentuální vyjádření četnosti jednotlivých příčin úmrtí	62
Graf 7 – Rozložení infekčních onemocnění.....	65
Graf 8 – Věková Pyramida rozložení úmrtí podle věku a pohlaví v letech 1848–1918.....	68
Graf 9 – Věková pyramida rozložení úmrtí farnosti Svinčany podle věku a pohlaví v letech 1684–1783.....	69

Graf 10 – Vývoj skladby zemřelých ve věkových skupinách	71
Graf 11 – Sezónní rozložení počtu oddaných v letech 1848–1918.....	76
Graf 12 – Vývoj počtu narozených, oddaných a zemřelých v letech 1852–1914	82

Obrázek

Obrázek 1 Půdorys zámku a přilehlých budov velkostatku a městyse	23
---	-----------

Přílohy

Příloha 1 Přehled počtu narozených, oddaných, zemřelých a přirozený přírůstek	93
Příloha 2 Zastoupení narozených podle pohlaví	95

Přílohy

Příloha 1 Přehled počtu narozených, oddaných, zemřelých a přirozený přírůstek

Rok	Počet narozených	Počet oddaných	Počet zemřelých	Přirozený přírůstek
1848	45	12	40	5
1849	42	10	41	1
1850	44	16	53	-9
1851	45	15	32	13
1852	54	6	25	29
1853	44	12	37	7
1854	47	8	33	14
1855	36	9	24	12
1856	47	11	41	6
1857	52	6	33	19
1858	44	14	33	11
1859	40	7	27	13
1860	45	10	28	17
1861	36	11	27	9
1862	39	7	40	-1
1863	42	17	32	10
1864	49	12	32	17
1865	37	10	28	9
1866	39	4	44	-5
1867	39	15	33	6
1868	44	4	38	6
1869	49	14	37	12
1870	54	14	41	13
1871	59	16	27	32
1872	54	5	43	11
1873	55	9	56	-1
1874	61	8	33	28
1875	56	20	35	21
1876	59	16	39	20
1877	54	12	54	0
1878	69	7	43	26
1879	47	11	40	7
1880	60	14	35	25
1881	70	10	59	11
1882	56	8	70	-14
1883	62	9	40	22
1884	71	11	38	33

1885	54	10	37	17
1886	62	12	43	19
1887	51	11	36	15
1888	56	11	57	-1
1889	53	9	38	15
1890	46	8	45	1
1891	63	6	60	3
1892	38	9	38	0
1893	61	15	45	16
1894	51	10	26	25
1895	41	9	32	9
1896	58	8	37	21
1897	56	11	30	26
1898	57	7	28	29
1899	51	16	38	13
1900	62	12	36	26
1901	57	14	37	20
1902	64	11	36	28
1903	55	13	28	27
1904	54	5	42	12
1905	44	5	40	4
1906	46	5	27	19
1907	40	13	37	3
1908	53	17	33	20
1909	52	8	38	14
1910	51	11	29	22
1911	58	10	27	31
1912	45	9	34	11
1913	43	10	24	19
1914	42	7	37	5
1915	36	6	33	3
1916	24	5	16	8
1917	16	5	31	-15
1918	14	9	41	-27
Celkem	3500	727	2627	873

Příloha 2 Zastoupení narozených podle pohlaví

